

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

УДК: 811.21/.22+811.58

ББК:81.2

Ч-18

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҶАНГ ЛЕЙ

ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ ВА МАЪНОИИ ИСТИЛОҶОТИ ЗАБОНШИНОСӢ 语言学 ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси

10.02.20 - Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Роҳбари илмӣ:

н.и.ф. дотсент Имомзода М.М.

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲОТИ «ЗАБОНШИНОСӢ 语言学» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ	14
1.1. Баррасии рушди истилоҳ дар забоншиносии тоҷик ва чинӣ.....	14
1.2. Мафҳуми “истилоҳ” ва “вожа” аз назари муҳаққиқон.....	27
1.3. Сарчашмаҳои асосии пайдоиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ.....	42
1.4. Оид ба хусусияҳои истифодаи истилоҳоти забоншиносӣ дар форсии бостон	56
1.5. Оид ба пайдоиши истилоҳоти забоншиносӣ дар Чин дар асрҳои миёна.	59
1.6. Мавқеи истилоҳот ва роҳҳои истилоҳсозӣ 术语学 дар забони тоҷикӣ ва чинӣ.....	60
Хулосаи боби якум.....	73
БОБИ 2 ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ ВА МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА «САРФ 形态学» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ ...	76
2.1. Таҳлили сохтори морфемавии истилоҳоти марбут ба «сарф 形态学» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо ҳиссаҳои нутқ	77
2.1.1. Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба исм - 名词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	82
2.1.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба сифат - 形容词 词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	84
2.1.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба феъл 动词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	86
2.1.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба зарф 副词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	88
2.2.1. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба исм 名词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	90
2.2.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба сифат 形容词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	92
2.2.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба шумора 数词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	93
2.2.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба ҷонишин 代词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	94
2.2.5. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба феъл 动词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	96
2.2.6. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба зарф 副词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	98
Хулосаи боби 2	99
БОБИ 3 ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ ВА МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА «НАҲВ 句法» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ	101
3.1. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба «наҳв 句法» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо ҳиссаҳои нутқ	101

3.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба ибораҳо 短语 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	107
3.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба ҷумлаҳои сода 简单句 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	110
3.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба ҷумлаҳои мураккаб 复句 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	112
3.5. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба аъзоҳои ҷумла 句子成分 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	115
3.6. Таҳлили сохтори истилоҳоти аломатҳои китобат дар 标点符号 забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	121
3.7. Иқтибосот 引用 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	125
3.8. Синонимҳо 同义词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	134
3.9. Сермаъногӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ	142
Хулосаи боби 3	147
ХУЛОСА	148
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО	150
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	151
ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ	154
ЗАМИМА	180

МУҚАДДИМА

Дар нимаи аввали асри XX на забоншиносон ва на ҷомеашиносон ба истилоҳшиносӣ диққати махсус медоданд. Истилоҳот шуруъ аз солҳои 1930 ба таври назарас мавриди омӯзиши амиқ қарор гирифт.

Истилоҳот қисми зиёди луғати ҳар як забонро ташкил медиҳад. Мо истилоҳ гуфта ҳамон калима ё ибораеро меномем, ки барои муайян кардани мафҳуми хоси ҳар як соҳаи ҷудогона истифода мешавад. Бо ҳамин тартиб истилоҳ воҳиди яклухти забон аст, ки дар шакли калима, ибора, ихтисора мавриди корбурд қарор гирифта, вазифаи он ифодаи маъно ва мафҳуми махсуси соҳаҳои илм, техника, технология ва муносибатҳои иҷтимоӣ мебошад ва аз тарафи ҳамагон ба ҳамон як маъно қабул шудааст. Ҳаҷм ва мундариҷаи мафҳум, ки истилоҳ барои онҳо истифода мешавад, бо таърифҳои, ки дар адабиёт оид ба ин масъала мавҷуданд, муайян карда мешаванд. Истилоҳшиносӣ яке аз бахшҳои муҳими забоншиносӣ мебошад.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносӣ имрӯз метавонад бо пажӯҳишҳои густурда ва амиқи назарии худ қобили арзиш ва эътироф аст. Мушкил он аст, ки то ҳол заминаи рушди инкишофи ин ришта дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо назардошти муқоисаи онҳо ба қадри лозим фароҳам нашудааст, аз ҷумла «таркиби луғавии забони чинӣ дар забони тоҷикӣ ба дараҷаи кофӣ таҳқиқ нашуда ва оид ба масъалаи истилоҳи забони тоҷикӣ ва чинӣ ягон асари илмӣ ба назар намерасад. Аз ин сабаб, на танҳо масъалаҳои назариявӣ, балки даҳҳо мавзӯҳои мубрами дигари истилоҳсозӣ ва истилоҳшиносии забони чинӣ дар тоҷикӣ ҳанӯз ҳам, дар интизори муҳаққиқони хешанд.

Дар диссертатсияи мазкур кӯшиш намудем, ки хусусиятҳои маъногию сохтори истилоҳи «забоншиносӣ»-ро дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ таҳқиқ намуда, умумият ва фарқиятҳоро дар ин дузабони гуногун сохтор онҳоро муайян созем.

Мусаллам аст, ки таҳқиқи муқоисавии умумият ва фарқи ин ду забон арзиши баланди илмӣ дошта, дар натиҷаи муқоиса хусусиятҳои монандӣ ва гуногунии сохторӣ, маъноӣ ва синтаксисии онҳо ошкор мегардад.

Солҳои охир омӯзиши амиқи масъалаи ҳавзаи маъноӣ ва луғавӣ дар забонҳои гуногунсохтор мушоҳида мегардад, ки бештар дар забонҳои тоҷикӣ бо русӣ ва англисӣ мебошанд. Таҳқиқи истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ҳамчун марҳилаи нав дар илми забоншиносии муқоисавӣ маҳсуб меёбад.

Истилоҳот дар забони тоҷикӣ таърихи беш аз ҳазорсола дошта, аз давраи давраи пайдоиши аввалин асарҳои илмӣ форсӣ - тоҷикӣ, хусусан дар давраи мавҷудияти нахустин давлати тоҷикон, давлати Сомониён (асрҳои XI-X) ташаккул ёфтааст. Яке аз аввалин қасоне, ки ба сохти истилоҳоти тоҷикии илм ба таври ҷиддӣ даст задааст, аллома Абӯалӣ ибни Сино мебошад.

Донишмандон дар солҳои баъд, бо вучуди пурзӯрии таъсири истилоҳоти забони арабӣ, он қоидаҳои истилоҳсозиву меёрҳои истилоҳпазирии анъанавиро то қадри имкон истифода кардаанд ва имрӯз низ истифода мекунанд. Кӯшиши зинда гардонидани анъанаҳои истилоҳсозию истилоҳпазирии Абӯалӣ ибни Сино дар солҳои 20-30 юми асри гузашта, ба даврае рост омад, ки зарурати дастраси омма намудани комёбиҳои илми муосир дар миён буд.

Дар забоншиносии муосир доир ба таҳқиқи истилоҳсозии ҳиссаҳои гуногуни нутқ қорҳои назаррасе ба миён омада, ба масъалаи таъсири мутақобилаи луғавӣ-маъноии гурӯҳи калимаҳо дар доираи ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ равшанӣ андохта шудааст.

Омӯзишу таҳқиқи истилоҳи «забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ, чи аз нигоҳи назария ва чи аз лиҳози амалия дар рушду нумуи соҳаи грамматикиву истилоҳшиносӣ то дараҷае саҳмгузор хоҳад буд. Дар ин радиф ба ташаккули таҳқиқи муқоисавии забонҳои мухталиф низ таъсир хоҳад гузошт.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқ. Диссертатсияи илмии мазкур ба омӯзиши муқоисавии сохтор ва маънои истилоҳи «забоншиносӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ” аст, ки иқдоми аввалин дар забоншиносии муқоисавии тоҷик мебошад. Мавриди қайд аст, ки таҳқиқи муаммоҳои истилоҳ ва воситаҳои ифодаи он солҳои зиёд на танҳо диққати олимону ба худ ҷалб намудааст, балки фаҳмишу табиати он сабаби баҳсу талошҳо низ гардидааст. Новобаста ба шумораи зиёди пажӯҳишҳои ба мавзӯи мавриди баҳс бахшидашуда хусусиятҳои маъноию сохтории истилоҳ то ҳол ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст.

Дар забони тоҷикӣ ва чинӣ оид ба масъалаҳои гуногун дар муқоиса ва дар алоҳидагӣ як қатор таҳқиқоти назаррас рӯи кор омада бошанд ҳам, дар муқоиса бо забони чинӣ пажӯҳиши ҳамаҷонибаи илмӣ анҷом наёфтааст. Таҳқиқу баррасии масъалаи мазкур барои ҳалли масъалаҳои забоншиносии муқоисавӣ аҳамияти калони илмӣ дошта, аз рӯзмарра будани мавзӯи қори илмии мазкур шаҳодат медиҳад.

Б. Камолитдинов [75] дар ду фасли боби сеюми таҳқиқоти доктории худ, ки ба муродифоти наҳвӣ дар забони адабии тоҷикӣ бахшида шудааст ва дар заминаи муродифоти ибора ва ҷумлаҳои сода ба анҷом расидааст, андешаҳои қобили тавачҷуҳро ибраз медорад.

Дар солҳои охир якҷанд диссертатсияи номзадӣ доир ба таҳқиқи истилоҳоти забоншиносӣ дар забони тоҷикӣ ва дар муқоиса бо забони англисӣ дифоъ гардиданд. Яке аз онҳо диссертатсияи доктории забоншинос Ҷоматов С. [56] мебошад, ки дар мавзӯи “Ташакул ва инкишофи истилоҳоти лингвистӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” (Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков) мебошад, анҷом ёфтааст. Муҳаққиқ дар диссертатсия мавқеи истилоҳ, хусусиятҳои сохторӣ, лексикӣ-маъноии онро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисии муосир ба таври умумӣ ва дақиқтар таҳлилу баррасӣ намудааст. Диссертатсия забоншинос С.Ҷоматов фарогири истилоҳоти забоншиносӣ аст, ки дар ду забон бо як шакли пурра мавриди таҳқиқ гардида аст [56].

Дигар диссертатсияи номзадии Джураева М. мебошад, ки дар мавзӯи “Истилоҳоти сарфӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ” (Синтаксическая терминология таджикского и английского языков: структурно-семантический анализ) мебошад, анҷом ёфтааст. Дар диссертатсияи мазкур воситаҳои сохторӣ, лексикӣ-маъноии истилоҳоти сарфӣ дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст [62].

Дар забоншиносии тоҷик дар ин самт масъалаҳои ҳастанд, ки то кунун тамоман омӯхта нашудаанд ва ё кам таҳқиқ шудаанд.

Истилоҳи «забоншиносӣ» дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони чинӣ аз қабилӣ ҳамин гуна масъалаҳо ба ҳисоб меравад. Оид ба ин масъала баъзе маълумот мавҷуд бошад ҳам, хеле маҳдуд буда, моҳияти масъаларо ҳамачониба дар бар намегирад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Чуноне, ки дар боло қайд намудем, оид ба истилоҳшиносӣ таҳқиқотҳои зиёде мавҷуданд. Масоили асосии назариявии он ханӯз, дар нимаи аввали асри XX аз тарафи олимони рус ба монанди: В. В. Виноградов, Г.О. Винокур, В. П. Даниленко, В. Н. Головин, Д. С. Лотте, Ю.С. Степанов, мавриди пажӯҳиш ва таҳлил қарор дода буданд. Олимони тоҷик ба монанди Ш. Рустамов, Б. Ниёзмуҳаммадов, С.Назарзода, М.Н. Қосимова, М. Муҳаммадиев, Ҳ. Мачидов, Б. Камолиддинов, Д. Саймиддинов, С. Хочиев, С. Чоматов, Ш. Каримов, З. Мусоямов ва дигарон таҳқиқотҳои илмӣ зиёде гузаронида, дар ҳалли масоили истилоҳшиносӣ нақши муҳимдоранд. М. Шакурӣ ба масъалаи истилоҳ аз нуқтаи назари маданияти суҳан ва ҳусни баён таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Аз ин хотир, дар асари “Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад” масъалаи истилоҳ, баррасӣ гардидааст. Дар забони чинӣ оид ба омӯзиши истилоҳ якҷанд асарҳои илмӣ навишта шудаанд. Аз ҷумла, асару мақолаҳои олимони забоншинос ба монанди Гао Минкай, Ли Лэ, Чжао Юнпин, Ху Юйшу, Чжан Бин, Чен Юймин ва ғ. Дар ин масъала таҳқиқотҳои олимони тоҷик, аз ҷумла С. Назарзодаро қайд кардан бомаврид аст. Муҳаққиқ дар кори худ, ки ба таҳқиқи истилоҳот дар забони

точикӣ, така бар маводи илмию амалии арзишманд гирехкушоӣ намуда, масъалаҳои истилоҳ ва истилоҳсозиро ба қалам додааст.

Ҳамин тавр, мақолаҳои илмию оммавии муҳаққиқони соҳа арзишманд ва барои илми забоншиносии тоҷик муҳим буда, тарзи баёни андеша ва пешниҳод кардани фарзияҳои илмӣ дар онҳо муҳим арзёбӣ мешавад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти анҷом ёфта бо барномаҳо таълимӣ ва мавзӯҳои илмии равияи филологии имрӯза, аз ҷумла истилоҳ ва истилоҳшиносӣ алоқамандии густустурда дошта, баҳри таълими фанҳои забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, робитаҳои байнизабонӣ ва байнифарҳангӣ, грамматикаи амалӣ ва назариявӣ, лексикология ва дигар фанҳои марбути соҳа мувофиқ аст.

Кори анҷомёфтаи мазкур барои такмил ва оmodасозии барномаҳои таълимии баҳши истилоҳот ва истилоҳшиносӣ, ҳамчунин дар таҳия ва мурағаб намудани фарҳангномаҳову луғатномаҳои соҳавӣ замина шуда метавонад. Мавзӯи таҳқиқоти мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таҳқиқу омӯзишу пажӯҳиш гардида аст.

Мақсади таҳқиқ. Мақсад аз навиштани диссертатсияи мазкур муайян кардани таърих ва ташаккули низоми истилоҳоти забоншиносиро дар муқоиса бо маводи забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ, ҳамзамон, омӯхтани заминаҳои назарии забоншиносии истилоҳоти забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, дар раванди таҳқиқ таснифи мавзӯии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ мавриди қорбурди махсус қарор дода шудааст.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти мазкур омӯзиши системавӣ, комплексӣ, муқоисавӣ ва системавӣ сохторӣ, луғавӣ-семантикӣ ва морфологии истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ дар муқоиса бо забони чинӣ мебошад. Ҳамзамон, таснифоти истилоҳоти забоншиносӣ дар ду забони гуногунсохтор (забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ) мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқ вижагиҳои сохториву маъноии истилоҳоти забоншиносиро таҳлилу таҳқиқ ва муайян месозад.

Барои ба ҳадаф расонидани ин мақсад муаллиф вазифаҳои зеринро дар пеш гузоштааст:

- ошкор намудани истилоҳи забоншиносӣ ва равишҳои ташаккулёбии истилоҳ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ.

- муқаррар намудани хусусиятҳои маъноӣ ва мафҳумии истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо мақсади ошкор ва мушахас намудани ҳаммонандӣ ва фарқияти онҳо аз якдигар.

- муайян намудани манбаъҳои истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ;

- муқаррар намудани роҳҳои иқтибосшавии истилоҳоти забоншиносӣ ба таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву чинӣ;

- таснифоти марҳилаҳои рушди истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда;

- таснифоти маъноҳои антонимӣ ва синонимии истилоҳоти забоншиносӣ;

- мушаххас намудани сарчашмаҳои ташаккул ва тақомули истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда;

Объекти таҳқиқ. Кори илмӣ мазкур дар заминаи корҳои анҷомдодаи муҳақиқони ватани ва хориҷӣ омода гардида аст. Истилоҳшиносони тоҷик ба монандӣ: С. Назарзода, М. Султон, С.Ҷоматов, Г. Нуоров, Ш.Каримов, Ҳ. Саидов, М.М. Бекмуродов, З.М. Мусоямов, А.И. Юсупов ва дигарон таҳқиқоти истилоҳотро дар самтҳои гуногун анҷом додаанд.

Предмети таҳқиқ. Бо вусъат ёфтани равобитаи Тоҷикистону Чин масъалаи омӯзиши истилоҳоти соҳаҳои гуногун ба миён омад, ки дар ин самт таҳқиқи истилоҳоти забоншиносӣ актуалӣ гардид. Таҳқиқи мавзӯи мазкур фарогири истилоҳоти тамоми ҷамъаҳои забоншиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда аст.

Асосҳои методологӣ ва назариявии таҳқиқро асарҳои махсуси олимони тоҷик, чин ва рус ташкил доданд, ки дар соҳаи забоншиносии корҳои бузурге анҷом доданд. Забоншиносон ба монанди: Л.Л. Нелюбина, Н.Д. Андреева, В.Д. Аракина, Л.А. Чернишова, В.П. Даниленко, Л.М. Алексеева, К.Я. Авербух, олимони хориҷӣ ба монанди Дж.Лайон, Дж. Лакофф, Расторгуева Т.А, Иванова И.П., Илиш Б.А., Сорокина Т.С., Аракин В.Д., Хлебникова И.Б., Беляева Т.М., Чахоян Л.С. Карл Бруннер, ва олимони тоҷик дар соҳаи забоншиносӣ ба монанди: Р. Ғаффоров, Ш. Рустамов, Ҳ. Мачидов, Д. Хочаев, Д. Саймиддинов, М.Б. Султонов, М. Саломов, Н. Шаропов, Гао Минкай, Ли Лэ, Пан Юнжун, Чжао Юнпин ва дигарон корҳои илмӣ худро маҳз дар соҳаи таҳқиқоти истилоҳи забоншиносӣ, таҳқиқи истилоҳи сарф ва наҳв гузаронидаанд.

Методҳои таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур дар асоси методҳои таҳқиқи муқоисавӣ-таърихӣ, таҳлили ҷузъии воҳидҳои луғавӣ, таҳлили сохторӣ-маъноӣ, таҳқиқи композитсия, конверсия ва ихтисора мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ҳамчун маводи таҳқиқ диссертатсияҳои муқаққилони ватанӣ ва хориҷӣ, адабиётҳои илмӣ, фарҳангҳо, луғатҳои дузабонаи чинӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-чинӣ, сомонҳои интернетӣ, фарҳангномаҳои истилоҳоти забоншиносӣ, мақолаҳои илмӣ, китобҳои грамматика ва дигар сарчашмаҳо васеъ истифода гардид.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ дар он аст, ки дар натиҷаи таҳқиқоти истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ як қатор шабоҳат ва тафовутҳо бо истифодаи истилоҳи мазкур дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ муаян гардид.

Инчунин, дар таҳқиқот дар низоми луғавии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бори аввал мавзӯи омӯзиши амиқтари системавии қиёсию типологӣ қарор мегирад, ки дар он хусусиятҳои луғавӣ-семантикӣ ва сохторӣ-грамматикӣ истилоҳи забонҳои мавриди омӯзиш қароргирифта ва сарчашмаҳои пайдоиши онҳо баррасӣ мешавад; бори аввал хусусиятҳои муқоисавию

типологию дар таркиби луғавии забонҳои муқоисашаванда нишон дода шудаанд.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1) истилоҳоти ҷамъовардашуда ва таҳлилгардида дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ ифодагари махсусиятҳои илмӣ мебошад ва арзиши муайяни забоншиносӣ дорад.

2) системакунонӣ ва омӯхтани истилоҳи забоншиносӣ, дар муқоиса бо забони ҷинӣ барои рушди низоми истилоҳ ва пурра гардонидани захираи луғавии забони тоҷикӣ аҳамияти махсуси назариявӣ ва амалӣ дорад;

3) таҳлили системавии муқоисавӣ, типологӣ, луғавӣ-семантикӣ ва сохторӣ-грамматикии истилоҳи забоншиносӣ, метавонад барои омӯзиши самарабахши дигар бахшҳои луғавии забонҳои муқоисашаванда замина фароҳам оварад ва ба ҳаллу фасли дигар самтҳои илмӣ мусоидат намояд;

4) ташкили сохторӣ, семантикии истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба таври мунтазам дар раванди рушд қарор дорад, вобаста ба зерсохторҳои илм, ки дар ин ё он модел бо сарчашмаҳои гуногуни пайдоиш амал мекунад, фарқ мекунад;

5) дар таркиби луғавии истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои омӯхташуда дар истилоҳсозӣ аз ҳама сермаҳсул созмонёбии истилоҳ бо ёрии калимаҳои мураккаб мебошад. Миқдори зиёди истилоҳоти забоншиносӣ забонҳои дар боло закршударо ибора-истилоҳоте ташкил медиҳанд, ки ба воситаи алоқаҳои гуногуни нахвӣ сохта шудаанд ва вижагиҳои истилоҳии онҳо аз вожаҳои умумистеъмом маҳз дар дохили ибора ё ҷумла муайян мешавад;

6) истилоҳсозӣ бо воситаи аффиксатсия махсусан сермаҳсул буда, бо моделҳои гуногуни пешванду пасвандӣ хос аст;

7) сохтори истилоҳоти забоншиносӣ хусусиятҳои фарқкунанда дошта, дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ вижагиҳои махсусро доро аст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз он иборат аст, ки таҳқиқоти мазкур бо таҳия ва коркард метавонад роҳи усулҳои навро дар низоми

махуси истилоҳсозӣ инъикос намояд. махсусиятҳои назарӣ ва низоми истилоҳшиносие, ки дар таҳқиқи мазкур нишон дода шудааст, баҳри анҷом додани таҳқиқотҳои минбаъда дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ заминагузори намояд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки натиҷаҳои таҳқиқи ба дастмада метавонад барои мураттаб сохтани дастурҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, луғатномаҳои дузабона, мураттаб намудани лексияҳо оид ба фанҳои забоншиносии муқоисавӣ, назарияи тарҷума, типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ, грамматикаи назариявӣ, лексикология, истилоҳшиносӣ, барои навиштани мақолаҳои илмӣ, кори курсӣ ва дипломӣ мусоидат менамояд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия таҳти унвони «Таҳлили маъноӣ сохтори истилоҳоти забоншиносӣ 语言学 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илми филология бо шиносномаи ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ дар он зоҳир мешавад, ки истилоҳоти забоншиносӣ бори нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ – таърихӣ, типологӣ ва қиёсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор мегирад. Қайд кардан ба мавриди хос аст, ки маводҳои гирдовардашуда дар забонҳои муқоисашаванда аз маъхазҳои илмии дар дунё машҳур аст, ки баҳри инкишоф додани истилоҳшиносӣ хизмат менамояд.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мухтавои диссертатсия дар маърузаҳои конференсияҳои ҷарсолаи илмию назариявии ҳайати профессорону устодон, конференсияҳои минтақавию ҷумҳуриявӣ ва мақолаҳои илмии муаллиф, ки дар маҷалаҳои илмӣ ба ҷоп расидааст, инъикос гардида аст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Мухтавои асосии диссертатсия дар 7 мақола, аз ҷумла 3 мақола дар маҷаллаҳои

тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чоп расидаанд. Диссертатсия дар чаласаи кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратчаласаи №10 аз 20.06.2023) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи адабиёт ва замимаҳо иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 186 саҳифаи чопи компютерӣ аст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲОТИ «ЗАБОНШИНОСӢ 语言学» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

1.1. Баррасии рушди истилоҳ дар забоншиносии тоҷик ва чинӣ

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимро ишғол намуда, омӯзиши он яке аз самтҳои муҳимтарини таҳқиқоти забоншиносии муосири забоншиносони тоҷик ва чин мебошад. Аз нимаи асри гузашта зарурати дарки амиқи назариявии забоншиносии истилоҳоти забони муосири чинӣ ба миён омадааст. Масъалаҳои истилоҳот аз ҷониби олимони чинӣ яке аз самтҳои муҳимтарини таҳқиқоти забоншиносии муосир гардидааст. Ин сабаби афзудани аҳамияти истилоҳот дар забон ва нокифоя донишмандони равандҳои ташаккул, инкишоф ва фаъолияти истилоҳот дар забони муосири чинӣ мебошад. Омӯзиши қонуниятҳои ташаккули истилоҳот дар забони чинӣ, сохтор ва семантикаи онҳо ба яке аз муҳимтарин вазифаҳои илми забони чинӣ торафт инкишоф ёфта, истилоҳот ва ибораҳои нави истилоҳӣ пай дар пай пайдо шуда истодаанд.

Истилоҳот қисмати муҳими таркиби луғавии ҳар як забон ва сарчашмаи ғанӣ гардондани он ба шумор меравад, ки он вобаста ба ин ё он соҳаи илм тааллуқ дорад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ҳамчун калимаи оддӣ ва муқаррарӣ истифода шавад. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ бештари истилоҳот махсусан ба воситаи тарҷумаи адабиёт, адабиёти мухталиф аз забонҳои хориҷӣ аз ҷумла забонҳои англисӣ ва русӣ, инчунин дар шакли иқтибосот аз забонҳои гуногун дохил гардидаанд. Луғати истилоҳот дар ягон забон муддати зиёд пойдор ва бетағйир намеронанд. Бо мурури замон, бо тараққӣ намудани илму техника, бо ворид гардидани истилоҳоти нав чунин вожаномаҳо зуд-зуд тағйир меёбанд.

Истилоҳ ва истилоҳсозӣ таърихи дурудароз дорад ва ҳампояи давраҳои аввали пайдоиши забон аст. Ҳар вақте инсоният барои ифодаи мафҳумҳо ва ашёҳои хос калима ва ё ибораи махсусе истифода карда бошад, ҳамон дам ба масъалаи истилоҳ ва истилоҳфаринӣ рӯ ба рӯ шудааст. Ин гурӯҳи вожагон

аз ҳамон замоне, ки одам қодир шуд ҷойгоҳи худро дар олами ҳастӣ бишносад ва ба номгузориҳои ашӯи вохӯрдааш шуруъ кунад, пайдо шудааст ва ҳар андоза, ки илму басирати вай бар унсурҳои ташкилдихандаи муҳит ва ҷузъиёти он фузунӣ гирифт, вожаҳои нав ба наве барои ифодаи ҳар чизу ҳар падида пайдо карду истифода бурд.

Дар давраҳои гузашта, вақте ки истилоҳот ва соҳаҳои қорбасти онҳо кам буданд, ҷудо кардани истилоҳот аз таркиби вожаҳои умумӣ мушкил буд. Вале дар асрҳои XIII-XIX пешрафту тараққиёт ва кашфиётҳои бузурги илмӣ-техникӣ ҷаҳраи ҷаҳонро дигаргун сохт, риштаҳои илму фан ва соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон зоҳир шуданд, ки ҳар қадам вожаҳои ҳоси худро тақозо мекарданд. Дар натиҷа шоҳаи истилоҳоти забон паҳн шуд ва олимону донишмандон аз пайи ҷудо кардани онҳо аз вожаҳои умумӣ шуданд.

Истилоҳоти забони тоҷикӣ дар ин замон бо истилоҳоти забони туркӣ хеле омехта гардид. Ҳарчанд дар назм забон нисбатан беолоиш буд, вале қорбурди он дар доираҳои расмӣ хеле душворфаҳм шуданд. Дар ин давраи такомули забон абармардоне чун Аҳмади Дониш ва устод Садриддин Айниву ҳамандешони онҳо ба майдон омаданд, ки эҷоду фаъолиятҳои забони тоҷикиро боз ҳам густаришу инкишоф дод. Воқеан, фарҳанги тоҷик ва забони тоҷикро дар садсолаи ахир бе устод Айни ҳаргиз наметавон тасаввур кард. Дар ин давраи пурушӯб ӯ шаҳсутуни забони модарӣ гардид. Аввалин китобҳои луғати дузабонаи тоҷикӣ ба русӣ ва русӣ ба тоҷикӣ дар риштаҳои гуногуни илму фарҳанги тоҷик маҳз бо ширкату машваратҳои устод Айни ба вуҷуд омаданд.

Дар ин мавзӯ истилоҳшинос С. Назарзода чунин ибраз мекунад: «Мо дар ин фасл наметавонем ба тамоми хусусиятҳо ва ҷанбаҳои гуногуни инкишофу такомули истилоҳот ва истилоҳофаринӣ равшанӣ андозем. Ҳар як марҳилаи такомули он на танҳо мақолаи алоҳида, балки пажӯҳиши амиқи илмиро талаб дорад» [123, 2].

Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри XX пайдо шуданд. Бунёди заминаҳои назариявӣ ва амалии

таҳқиқоти истилоҳ ба қалами арбобони барҷастаи илму фарҳанг ба монанди устод С. Айнӣ, Б. Ғафуров, А. Деҳотӣ ва як қатор муҳаққиқони дигар ба монанди Т. Зеҳнӣ, Р. Ҳошим, М. Шукуров, Э. Муллоқандов, Я. Калонтаров, Н. Шарофов, Ш. Рустамов, С. Қодирӣ, таалуқ дошта, онҳо фикру андешаҳои худро оид ба истилоҳ иброз доштанд.

Пас аз ба даст овардани истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми давлатии забони тоҷикиро воқеан қорӣ кард ва «Қонун дар бораи забони давлатӣ»-ро қабул кард. Қонуни мазкур истифодаи забони тоҷикиро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти сиёсӣ, илмӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар тақозо менамояд. Дар назди олимони ва мутахассисони кишвар соҳаҳои илмҳои дақиқ, табиӣ ва техникӣ вазифаҳои ташаккул додани адабиёти илмию техникӣ тоҷик ва истилоҳоти он қарор доранд [132, 4].

Дар аввали солҳои 60-уми асри гузашта дар истилоҳшиносии забони тоҷикӣ марҳилаи нав оғоз мешавад. Дар ин давра дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллот ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни истилоҳсозии забони муосири тоҷикӣ донишмандони ботаҷриба ба монанди Шукуров М., Шарофов Н. Рустамов Ш., Бердиева Т. ва дигарон мушоҳидаҳо ва андешаҳои худро пешниҳод кардаанд.

Солҳои 70-ум истилоҳ ва истилоҳсозӣ ба сифати мавзӯи алоҳида дар китобҳои дарсӣ барои донишҷуёни факултаҳои филологияи мактабҳои олии, аз ҷумла «Забони адабии ҳозираи тоҷик» дохил карда мешавад.

М. Шукуров дар маҷаллаи «Садои Шарк», сипас дар шакли китоб таҳқиқоти илмии худро бо номи «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад» чоп карда, дар он «масъалаи тозагии забон ва ҳусни гуфтор»-ро ҳамчун масъалаи илмию фарҳангӣ ва «вазифаи ҳар як зиёии тоҷик», «масъалаи муҳимми давлатӣ ва сиёсӣ» арзёбӣ мекунад [206, 32].

Муаллиф дар китоби дигари худ «Забони мо - ҳастии мост» оид ба «Истилоҳот ва маданияти суҳан» андешаҳои худро перомуни имлои истилоҳоти «советӣ-ингернатсионистӣ», принципҳои тарҷума кардани баъзе истилоҳоти «ҷамъиятию сиёсӣ», шаклҳои номатлуби истилоҳсозӣ бо

суффиксҳои «-кунӣ», «-шавӣ», истифодаи таҷрибаи гузаштагон ва ғайра баён мекунад.

Дар китоби дигари худ М. Шукуров омӯзиши чараёни истилоҳсозии забони муосири тоҷикӣ ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи онро аз дидгоҳи нав таъкид менамояд ва фасли алоҳидае ба номи «Истилоҳот ва забони миллӣ» [207] ба таври муфассал дастовардҳои ин соҳа ва масъалаҳои ҳалталаби онро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Боз як таҳқиқоти арзишманд оид ба истилоҳ дар забоншиносии тоҷик китоби Шаропов Н. [204] «Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик» «Пути развития лексики современного таджикского литературного языка» («Роҳҳои инкишофи лексикаи забони адабии муосири тоҷик») мебошад. Муаллиф боби алоҳидаеро бо номи «Место терминологии в развитии словарного состава таджикского языка» («Мақоми истилоҳот дар инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ» ба вожагузинии даврони нави забони тоҷикӣ бахшида, дар он вобаста ба аҳдофи кори мазкур ба таври умум роҷеъ ба истилоҳоти иҷтимоиву сиёсии забони тоҷикӣ, нуфузи вожагони риштаҳои дигари илму техника дар ин соҳа, ғанӣ шудани он аз ҳисоби луғатҳои русӣ-интернатсионалӣ ва муфассалтар дар хусуси ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ баҳс мекунад [204, 76].

Инчунин С. Сулаймонов, Мирзо Ҳасани Султон, А. Байзоев ва дигарон роҷеъ ба истилоҳсозии давраҳои пеш, аз ҷумла Абурайҳони Берунӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав ва дигарон рисолаҳои илмӣ ва китобу мақолаҳои арзишманде навиштанд.

Забоншиносӣ рус А. А. Реформатский дар китобаш “Термин как член лексической системы языка” оид ба истилоҳ чунин гуфтааст: “Дар истилоҳ ҳамеша алоқаи табиӣ забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байни истилоҳӣ истифода меёбанд” [143, 122].

Донишмандони маъруфи рус Д.С. Лотте, А. А. Реформатский, В. П. Даниленко Т. Л. Канделаки А. В. Суперанская ва дигарон саҳми худро роҷеъ ба истилоҳсозӣ гузоштаанд. Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми

забоншиносӣ дар ибтидои асри XX пайдо шудааст. Омӯзиши истилоҳсозӣ ва назарияи он дар замони шуравӣ аз мақолаи академик Д. С. Лотте «Вазифаҳои навбатии истилоҳсозии техникӣ» (1931) оғоз гардидааст [101, 76].

Бояд қайд, кард, ки дар илми забоншиносӣ оид ба истилоҳ аз тарафи муҳаққиқон беш аз 20 таърифи ин луғатро пайдо кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки истилоҳшиносӣ ба таври кулӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ шохҳои нисбатан ҷавон аст ва дар Иттиҳоди Шуравӣ дар охири солҳои 20-уми асри гузашта, пеш аз ҳама дар забони русӣ пайдо ва ташаккул ёфт. Зеро бахши истилоҳсозии ин забон ҳампояи таҳаввулоти илмиву фарҳангии кишварҳои пешрафтаи аврупоӣ ва дастовардҳои илми забоншиносии нав инкишоф ёфта, ягона забоне буд дар байни дигар забонҳои Иттиҳоди Шуравӣ, ки метавонист тамоми истилоҳоти илмӣ замони навро баён кунад. Аз ҷониби дигар дар ҳамин марҳилаи инкишоф буд, ки истилоҳсозии он мавриди муҳоҷимони бошууроноии забоншиносон қарор гирифта буд.

Нахустин роҳбарони фаъолияти истилоҳгузинӣ ва бунёдгузорони ин илм дар Иттиҳоди Шуравӣ академик Д.С. Лотте ва С.А. Чаплигин буданд, ки дар ибтидои солҳои 30-юм асосҳои назарӣ ва методологии онро муайян намуданд. Дар ин замина сурат гирифт, ки дар онҳо забоншиносон ва муҳаққиқони забардасти истилоҳгузинии умумӣ ва забони русӣ роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни назарӣ ва амалии ин масъала изҳори ақида кардаанд.

Солҳои 70 - 80 низ истилоҳгузинӣ ҳамчунон масъалаи таҳқиқталаб дар забоншиносӣ ва истилоҳшиносии шуравӣ боқӣ мондааст ва пажӯҳишгарони дигар аз қабали Г.В. Степанов, Л. Котелова, И.Ф. Протченко, А.А. Пумпянский, А.В. Суперанская, М.К. Глушко, Т.Г. Соколова ва ғ. назариёти донишмандони пешини худро тақдирӣ карда, таърифи «истилоҳ»-ро овардаанд [204, 79].

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ **истилоҳ** дар маънои якуми худ: бо ҳам сулҳ кардан; ошӣ кардан; дар маънои дуоми худ қалима ё иборае, ки ҳоси

як гуруҳи мардум (аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маъноӣ махсусе пайдо кардааст; калимае ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маъноӣ махсуси ғайри аслии қабул шудааст, термин ифода ёфтааст, ва аз ашъори классикони бузург мисолҳо оварда шудааст.

Чунончи:

Баҳри тафҳими маънии ашъ,
Истилоҳе зи ғайб кард иншо.

(Бедил) [274, 50].

В.П. Даниленко «истилоҳ»-ро чунин таъриф мекунад: «Дар зер (вожаи) истилоҳ мо вожаи (ва ё таркиботи) мавриди истеъмоли соҳаи махсусро мефаҳмем, ки номи мафҳуми хос буда, тафсирро тақозо мекунад» [50, 50].

Ш. Ниёзӣ дар таълифи аввалин китоби дарсии мактабҳои олии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» (1956) аз фонетикаву морфология саҳми худро гузоштааст. Диққати муҳаққиқ бештар ба таҳқиқ ва омӯзиши масъалаҳои гуногуни қисмати морфологияи грамматикаи забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Роҳҳо, усулҳо ва қолабҳои калимасозии исму сифат нисбатан пурра ва ҳамаҷаҳа аз тарафи ин муҳаққиқ мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Вожаи инфикс ба тавассути Ш. Ниёзӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардида, доир ба вазифаҳои грамматикӣ он мақолаи ҷудогона бахшидааст. Доир ба ҳиссаҳои номии нутқ ва феълҳои таркибии номӣ чанд мақола навишта ба ин қисмати сарфи забони тоҷикӣ равшанӣ андохтааст. Умуман, ба омӯзиши ҳиссаҳои номии нутқ ва махсусан исму сифат олим тавачҷӯҳӣ зиёд намудааст. Доир ба имлову зада ва инчунин ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва баъзе воситаҳои грамматикӣ алоқаи байни ҷумлаҳои таркиби он фикру мулоҳизаҳо баён намудааст. Монографияи Ш. Ниёзӣ «Исм ва сифат дар забони адабии тоҷикӣ» ҳоло ҳам аҳамияти худро гум накардааст [129, 59].

Муаллиф баробари нишон додани тарзи шарҳи калима, таркибҳои фразеологӣ ва идиоматикӣ, инчунин роҳҳои истифодаи намудан ва нишон додани сарчашмаҳоро ҳам қайд намудааст.

Б.Н. Ниёзмуҳаммадов дар бораи терминология мақолаҳои алоҳида нанавишта бошад ҳам, ӯ ин масъаларо дар мақолаи «Вазъияти забоншиносӣ ва вазифаҳои забоншиносони тоҷик» ва мухтасар дар мақолаи дигар, ки бо ҳаммуаллифи бо А.Л. Бухоризода ва Я.И. Калонтаров навишта шудааст, каме васеътар шарҳ додааст [130, 55].

Дар асарҳои «Чумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик», «Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик», «Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик» масъалаҳои асосии нахви забони тоҷикӣ ва инчунин мавзӯҳои ҷудогона мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар китоби якуми ӯ бори аввал сараъзо ва аъзоҳои пайрави чумла, чумла ва хелҳои он аз ҷиҳати ифодаи маъно ва таркиб, мухотабу калимаҳои туфайлӣ ва инчунин навъҳои алоқии байни калимаҳо бо воситаҳои ифодаи грамматикӣ нисбатан пурра мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Китоби дуюм бошад, доир ба чумлаҳои мураккаби тобеъу пайваст ва сертаркиб маълумот медиҳад, ки онҳо дар асарҳои мунтахаби ӯ бо унвони «Забоншиносии тоҷик» гирд оварда шудааст [130, 50].

Н. Маъсумӣ дар омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои гуногуни илми забон саҳм гузоштааст. Таваҷҷӯҳи олимро бештар вазъият ва тағйиротҳои таркиби луғавии забони адабии тоҷик аз асри X то XIX, вазъияти забони адабӣ дар ибтидои асри XX ва роҳҳои инкишофи тараққиёти ҳолати ҳозираи забони адабӣ ба худ ҷалб намуда, таҳқиқотҳои зиёде анҷом додааст. Ҳангоми омӯзиш ва баррасии ҳолати забони адабӣ ба қисматҳои сарфу нахв, услубҳои забон ва маданияти нутқ ва инчунин тартиб додани луғат эътибори махсус додааст. Дар омӯзиш ва таҳқиқи яке аз мавзӯҳои мураккабтарину душвортарини бахши морфология – ҳиссаи нутқи феъл саҳми олим ниҳоят калон аст. Доир ба чумлаҳои сода ва мураккаб низ Н. Маъсумӣ таҳқиқотҳои назаррасро ба қалам овардааст [110, 50].

Дар забоншиносии муосири тоҷик омӯзиш ва таҳқиқи забон аз тарафи Н. Маъсумӣ нисбатан пурра ва мукамал анҷом дода шудааст. Муаллиф доир ба масъалаҳои гуногуни забон ва адабиёти тоҷик зиёда аз 25 асари

илмиву 200 мақолаи чудогона навиштааст. Асарҳои пурарзиши олим дар ин соҳа «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» ва «Забон ва услуби Аҳмади Дониш» мебошанд, ки барои муҳаққиқони минбаъдаи ин соҳа чун кутбнамо хизмат кардаанд. Дар асари яқум забон ва услуби яке аз асарҳои устод С.Айнӣ – «Марги судхӯр» ҷиҳатҳои лексикӣ, сарфӣ ва наҳвии повести мазкур пурра муайян карда шудааст. Н. Маъсумӣ ба таълифи китобҳои дарсӣ сахми худро гузоштааст. Ба ин «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (бо ҳаммуаллифӣ), «Фолклори тоҷик» мисол шуда метавонанд. Нашри луғати дучилдаи тафсирии «Фарҳанги забони тоҷикӣ низ маҳсули меҳнати муаллиф ва хизмати бузурги ӯ мебошад [110, 56].

Аз асри 11 сар карда то ин замон фарҳангҳои сершумор таълиф гардидаанд, ки захираи луғавии соҳаҳои гуногуни илму адаби моро ҳаддалимкон фаро гирифта, калимаву истилоҳ ва ибораҳои гуногуни барои ҳонанда номафҳум ва пӯшида, ва аз он ҷумла, аз забонҳои арабӣ, ҳиндӣ, туркӣ, лотинӣ ва ғайра ба забони тоҷикӣ дохил шуда, ҳамчун осори гуногунсоҳа ва гуногунжанр шарҳу тафсир дода шудаанд.

Масалан, ба андешаи Н. Маъсумӣ Носири Хусрав барои инкишофу таҳаввули аксари ин илмҳо сахми арзанда гузоштааст. Андешаҳои забоншиносии бештару беҳтар дар асарҳои ӯ Ҷомеъ-ул-ҳикматайн Зодул-мусофирин ва Хон-ул-ихвон баён гардидааст. Н.Хусрав мафҳумҳои фоил ва феълро вобаста ба идрок шарҳ додаст. Бисёр ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки Носири Хусрав се замони амалро бо мисолҳои мушаххас таъкид кардааст: «Замон ба се қисм аст, ки яке ҳозир, чун имруз ва ин соат. Ва дигар гузашта, дируз ва парерӯз. Ва се дигар оянда, чун фардо ва пасфардо мебошад», яъне ӯ дар устувор гардидани бисёр мафҳумҳову истилоҳоти забоншиносии форсу тоҷик хизматҳои шоистаро ба ҷо оварда аст [110, 56].

С. Айнӣ нахустин шахсе мебошад, ки дар замони муосир барои навиштани як луғати пурарзиш заҳмат кашидааст. Дар “Луғати нимтафсилӣ” ӯ кӯшиш намудааст, тамоми калимаҳои дар китоб дарҷшударо шарҳу эзоҳ диҳад, ки барои ҳонанда ин асар мушкул нагардад. Ва ин китоб барои забони

точикӣ ягона сарчашмае мебошад, ки бидуни калимаҳои русӣ – русӣ байналмилалӣ навишта шудааст [3, 67].

С. Айнӣ «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-ро омода намуда, чунин мегӯяд: “Имрӯз барои васеъ кардани забони илмӣ ва адабии тоҷик ва барои фаҳмида ҳондани оммаи босаводшудаи тоҷик ва ҷавонони таҳсилдида ва таҳсилдидаистодаи ӯ ба китобҳои луғати гуногун муҳтоҷем: «мо бояд дар ҳар фан луғатҳои алоҳидаи илмӣ ва барои таъмин кардани талаби ҷавонони бодониш шудаистодаи тоҷик луғатҳо дошта бошем, инчунин мо китоби луғате дошта бошем, ки ҳазинаи забони халқро дарбар гирифта бошад ва забони зиндаи халқро ба пеши коркунони илмӣ ва адабӣ мисли материал тайёр карда монад. Дар бораи сарфу наҳв, дар бораи ҷумлабандӣ ва дар бораи имло дар оянда хоҳам навишт» [3, 4-5].

Бо зиёд шудан ва афзоиши таълифоти илмӣ, хусусан дар соҳаи забон, тиб, нучум, риёзиёт, мантик, фалсафа, поэтика ва ғайра ба луғатҳои ихтисосӣ ва энциклопедияҳои мухтасар эҳтиёҷ пайдо шуд. «Ғиёс-ул-луғот» — таълифи Муҳаммад Риёсиддин бинни Ҷалолиддини Ромпурӣ аз ҷумлаи чунин фарҳангҳост [263, 5].

Махсусан асарҳои забоншинос Д. Саймиддинов қобили қайд аст. Аз нуқтаи назари ӯ луғати тоҷикӣ дар ташаккули худ ба се давра рост меояд: “Пайдоиш ва густаршии гуруҳҳои луғавӣ махсуси ҳамаи давраҳои таърихӣ ташаккули забонҳои эронӣ мебошад. Бунёди гуруҳҳои луғавӣ ба таври умум аз забонҳои эронии бостон оғоз гардида, дар забони форсии миёна дар худуди ҳамин сатҳи забонӣ тавсия пайдо кардааст» [153, 310].

М.Ф. Фозилов доир ба вижагиҳои забонии «Таърихи Табарӣ», Х. Камолов доир ба ибораҳои изофии «Таърихи Табарӣ», Б. Раҳмонов доир ба вижагиҳои феъл дар «Таърихи Бухоро» ва дигарон қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додааст. Дар тақомул ва ташаккули илми забоншиносии давраи шуравии тоҷик саҳми олимони шинохта: Л. Бузургзода [1940], Ш. Ниёзӣ [1979], Б. Ниёзмӯҳаммадов [1970], Н. Маъсумӣ [1970] ва Д. Тоҷиев [2019] хеле бузург аст.

Асарҳои илмиву китобҳои дарсии навиштаи онҳо ҳамаи қисматҳои забоншиносиро дар бар гирифтаанд. Ба ин китобҳои зерин далел шуда метавонанд: Шеваи тоҷикони Чилгазӣ [1936], Материалҳо ба грамматикаи забони тоҷикӣ [1937], Таблитсияҳои грамматикӣ [1978], Шеваи Ленинобод [1937], Баъзе хусусиятҳои забони аҳолии Самарқанд [1938], Очерки мухтасари диалектологияи тоҷик [1939], Харитаи диалектологияи шеваҳои тоҷикии водии Фарғона [1939], Фонетикаи забони тоҷикӣ [1940], Морфологияи забони тоҷикӣ [1941], Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ [1942]. Ин асарҳо дар замоне навишта шудаанд, ки илми забоншиносии тоҷик тавлид ёфта истода буд.

Ш. Ниёзӣ дар таълифу тартиб додани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои амаливу барномаҳои таълимӣ саҳми арзанда гузоштааст. Ғайр аз ин, дар таълифи аввалин китоби дарсии мактабҳои олии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» аз фонетикаву морфология иштирок кардааст [129].

Таҳқиқоти забоншинос С. Назарзода дар ҷодаи забоншиносӣ бисёрҷабҳа буда, истилоҳшиносиву истилоҳофаринӣ яке аз фаъолиятҳои марказиву ҷашмгири ӯро ташкил медиҳад. Ҳатто яке аз пураарзиштарин осори ӯ «Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо» маҳз масъалаи мазкури забоншиносиро ба баҳс мекашад. Воқеан, талошҳои пайвастаи С. Назарзода дар самти таъйини истилоҳоти милливу ғайримиллӣ ва ба риштаи таҳрир кашидани муҳимтарин қонунҳои истилоҳсозӣ ба пасдориву ниғаҳдошти забони модарӣ равона карда шудааст [124, 15].

Қайд намудан зарур аст, ки яке аз самтҳои муҳим дар шароити муосир истилоҳгардонии нутқ ба ҳисоб меравад, ки бо паҳн гардидани калима ва истилоҳоти берун аз илме, ки пайдо шудаанд, алоқаманд аст.

Дар Чин забоншиносӣ ҳанӯз ду-се ҳазор сол пеш ба роҳ монда шуда буд, аммо олимони танҳо дар асри 20 ба масъалаҳои истилоҳоти забонӣ машғул шуданд. Олимони чинӣ 王力 (Ван Ли) ва 舒新城 (Шу Синчэн) дар ин бобат муваффақиятҳои басо муҳим ва созгор ба даст овардаанд [27, 370].

Дар таърихи забоншиносии чинӣ бори аввал соли 1961 аз тарафи институти лингвистии академияи илмҳои Чин ва факултети лингвистии донишгоҳи Пекин луғати дузабонаи чинӣ-русӣ бо номи “Луғати муқоисавии русӣ-чинӣ ва чинӣ-русӣ “俄汉、汉俄对照语言学名词：初稿” ба таъ расид.

Луғатҳои дигари чинӣ ҳанӯз наздиктар ба асри 21 нашр шуданд. Дар таҳқиқи истилоҳоти забоншиносии Чин олимони барҷастаи соҳаи забоншиносӣ, аз ҷумла Гао Шуфан, Мэн Линся, Хуан Чжаохоу, Хэ Чифан ва ғайраҳо номбар кардан лозим аст, ки дар рушду тараққиёти истилоҳоти забоншиносӣ саҳми хурро гузоштаанд.

Муҳаққиқон О.Р. Очиров ва Ч. Лин дар мақолаи илмӣшон, ки соли 2015 дар Ахбори Донишгоҳи Нижегород бо номи “Вопросы китайского терминоведения: от традиции “упорядочения названий” к современной теории” ба нашр расидааст, оид ба “истилоҳ” ва “истилоҳшиносӣ” чунин гуфтаанд: «тарҷумаи мафҳумҳои «истилоҳ» ва “истилоҳшиносӣ” ба дигар забонҳо каме душвории мантиқи ба вучуд меорад. Чунки муодили мутлақи онҳоро дар дигар забонҳо пайдо кардан ғайриимкон аст. Дар забоншиносии муосири чинӣ истилоҳи “terminology”-ро 术语学 – shǔyǔxué – яъне илм дар бораи истилоҳот, ва чун 术语 shǔyǔ – истилоҳ ё истилоҳшиносӣ тарҷума кардан мумкин аст» [135, 192-199].

Қайд кардан ба маврид аст, ки олими дигари чинӣ Чжен Шупу мафҳуми дигаре барои истилоҳшиносӣ 术语总汇 shǔyǔzǒnghuì-ро пешниҳод кардааст, ки маънояш истилоҳот (ҷамъи истилоҳ) мебошад [135, 236–238].

Ногуфта намонад, ки аввалин кумитаҳои истилоҳомӯзии Чин дар нимаи аввали асри ХХ ташкил шудааст. Соли 1909 дар назди дарбори Тсин идораи коргузорӣ оид ба ҷамъоварии исмҳои илмӣ-техникӣ ташкил шуда буд. Баъдан соли 1932 идораи коргузори давлатӣ оид ба исмҳои номбурда таъсис ёфта буд. Соли 1985 дар Чин “Кумитаи истилоҳоти илмӣ-техникӣ” - “全国科学技术名词委员会” таъсис ёфт.

Метавон гуфт, ки дар марҳилаи аввал истилоҳоти илмӣ-техникӣ дар забоншиносии Чин бо роҳи ба танзим даровардани исмҳо - 名词 чамъоварӣ шудаанд. Чуноне, ки дар боло қайд кардем муодили калимаи “истилоҳ” дар забони чинӣ 术语 shщуй буда, он дар кумитаи болозикр ҷои худро наёфтааст.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки ба ҷои мафҳуми “истилоҳ” дар забоншиносии Чин калимаи “исм”-ро метавонд истифода бурд.

Бояд гуфт, ки ҷустуҷӯ ва таҳлилу санҷиши забони чинӣ аз нигоҳи истилоҳсозӣ ва интихоби истилоҳот кори ниҳоят муҳиммест, ки имрӯз дар назди забоншиносону фарҳангсозони чин қарор дорад.

Дар тамоми давраҳо ва марҳилаҳои рушду инкишофи забони чинӣ сохтани истилоҳот ва иэроглифҳо бо усули истилоҳсозии моделӣ, яъне сохторӣ бо истифода аз имкониятҳои дохилии забон ва тағйири маъно яке аз роҳҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ дар забони чинӣ маҳсуб меёбад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар рушд ва такомули назарияи истилоҳот дар забони чинӣ на танҳо олимони соҳибзабон, балки забоншиносони рус низ ба монанди А. В. Суперанская, Н.В.Подолская, Н.В.Василева [169, 6] саҳми арзандаи худро гузоштаанд.

Муҳаққиқи чинӣ Чжэн Шупу изҳор менамояд, ки саҳми олимони забоншиносони рус на танҳо дар рушди назарияи истилоҳот дар забони чинӣ, инчунин барои ташкили мактаби истилоҳшиносӣ, ки дар донишгоҳи Хэйлунтсзянск ба вуҷуд омад саҳми калони худашонро гузоштаанд. Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот, ки зикраш дар таҳқиқотҳои бисёр истилоҳшиносони тоҷик ба назар мерасад, ин ташкили сохти он ба шумор меравад.

Метавон гуфт, ки барои соҳиб шудан ба захираи истилоҳоти дар ҳар як соҳаи муайяни чамъиятӣ пешрафти илму техника саҳми хоси худро мегузорад. Бешак ҳар як истилоҳ унсури як забон буда бо моҳияти хос ва аломатҳои маҳсули худ аз калимаҳо ба пуррагӣ тафовут дорад.

Муҳаққиқи соҳа Алла Леоновна Семеновна дар мавриди мактабҳои истилоҳшиносӣ қайд мекунад, ки: “Дар истилоҳоти муосири чинӣ се мактаби

асосии истилоҳот ташаккул ёфтааст, ки дар якҷанд самтҳои гуногуни истилоҳот таҳқиқоти илмӣ мебаранд: Харбин, Пекин, Шанхай” [157, 63].

Яке аз мактабҳои дар боло омада мактаби истилоҳотшиносии Харбин буда, асосгузори он забоншинос Чжэн Шупу ба ҳисоб меравад. Ин мактаб дар пайрави бо мактабҳои истилоҳотшиносии русӣ кори худро ба роҳ мондааст. Намояндагони дигар мактабҳои истилоҳотшиносии Чин ба монанди Фэн Чживей бошад, ба самти мактаби истилоҳоти Канада пайравӣ мекунад. Мактаби Шанхайро муҳаққиқони Донишгоҳи Шанхай Tongji намояндагӣ мекунанд.

Таҳлили маводҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки истилоҳоти забоншиносӣ бо як қатор сабабҳои фарҳангӣ ва таърихӣ танҳо ба забони чинӣ ё танҳо ба забони тоҷикӣ таалуқ доранд. Масалан, истилоҳи забоншиносии чинӣ "小学". Дар луғати «Чихай» мафҳуми «小学» чунин тасвир шудааст: дар даврони сулолаи Хан (206 пеш аз милод - 220 милод) омӯзиши хаттӣ "Сяосюэ" ном дошт ("Сяосюэ" дар хитой низ маънои мактаби ибтидоиро дорад) азбаски он дар мактаби ибтидоӣ аст, бори аввал ба омӯзиши иероглиф шуруъ кардааст. Пас аз сулолаи Суй (618 милодӣ) ва Танг (618 - 907 милодӣ) маънои ин истилоҳ васеъ шуда, ба омӯзиши умуман хаттӣ, омӯзиш ва шарҳи матнҳои классикӣ (经典解读) истифода мешавад, бахусус аз нигоҳи талаффузашон (特别是他们在发音方面) [289].

Баъзе аз истилоҳотҳо дар ду забон истилоҳоти мувофиқ доранд, вале дар луғатҳои тоҷикӣ-чинӣ ё чинӣ-русӣ онҳоро ёфтан мумкин нест. Чунин истилоҳотро танҳо бо таҳлили мундариҷаи онҳо метавон ҳамчун «чуфт» муайян кард. Ин, аз ҷумла, ба истилоҳоти "代数语言学" дар чинӣ ва "забоншиносии математикӣ" дар русӣ дахл дорад.

Баъзе истилоҳоти як забон дар забони дигар ҳамто надоранд, шояд аз он сабаб, ки олимони як кишвар онҳоро истилоҳот ҳисоб намекунанд. Масалан, ин ба истилоҳи "语言发展史" (Таърихи рушди забон) дар чинӣ

ишора мекунад. Аз ин дида мешавад, ки дар соҳаи тарҷумаи истилоҳоти чинию тоҷикӣ проблемаҳои зиёде мавҷуданд.

Таҳлили маводҳои назариявӣ ва сарчашмаҳои илмии олимони бузург ва инчунин заҳматҳои пурарзиши онҳо нишон медиҳад, ки истилоҳот ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ яке аз воситаҳои бой гардонидани забон буда, баробари монандиҳо, инчунин тафовутҳои зиёдеро дорост.

1.2. Мафҳуми “истилоҳ” ва “вожа” аз назари муҳаққиқон.

Истилоҳсозӣ фаъолияти огоҳонаи инсон аст, яъне инсон метавонад бевосита ба он мудохила намояд. Ҳадафи он ҳарчи расотар, дақиқтар ва равшантар барои аҳли соҳа барои доираи васеътари аҳли ҷомеа, баён кардани маънои мафҳумҳои нав аст.

Ҳангоме, ки дар ҷомеа чунин мафҳумҳо пайдо мешаванд ва инсонҳо бад-он бар меҳӯранд, дар навбати аввал саъй мекунанд дар забони ҷорӣ худ вожа ва ё таркиботе пайдо кунанд, ки аз ҷиҳати маъно шабоҳат ё наздикӣ ба онҳо доранд ва барои аҳли фан, ё мардуми бештар ошно буда, метавонанд маънои мафҳуми навро инъикос намоянд. Вале, замоне, ки дар забон луғати муносиб барои ифодаи чунин мафҳумҳо пайдо нашуд, он гоҳ фаъолияти луғатсозии забон ба қор медарояд. Барои ин қор забон аз захираву имконоти дохилӣ ва васоили гуногуни дастурии ҳеш, аз қабилӣ луғатсозӣ мутобиқи суннатҳои анъанавӣ, аз пасванду пешвандҳо ва нимвандҳо ва ғайра истифода мебарад.

Нимаи аввали асри XX барои илми забоншиносӣ, алалхусус риштаи истилоҳшиносӣ, давраи авҷи илмӣ маҳсуб ёфта, нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ низ ҳамон давра пайдо шуданд. Пеш аз ҳама дар он давра донишмандон ва забоншиносон кӯшиш карданд, фарқи байни калима, вожа ва истилоҳро муайян намоянд. Дар аксар ҳолатҳо вожа ва калима ҳамтоӣ якдигар буда, онҳоро забоншиносон ба як маънӣ истифода мекунанд. Вале дар баъзе ҳолатҳо фарқи байни онҳоро низ ташхис додаанд.

Забоншиноси америкӣ Л. Блумфилд [223, 118] вожаро калимае муаррифӣ кардааст, ки аз лиҳози сохторӣ аз ду тараф фосила дорад. Вай қайд

мекунад, ки вожа сурати озодест, ки шомили ду ё чанд сурати баста буда, ба хайси резатарин воҳиди луғавӣ метавонад ба танҳой ба кор равад. Бехтарин намунаи вожа, ба акидаи ӯ, вожаи навишторӣ аст, ки дар ҳар ду тарафи он фосила риоя мешавад. Ба гуфтаи донишмандон вожа фаҳмотар аз калима буда, дар фарҳангҳо ба сурати маҳхали мустақил оварда мешавад, ки ин мақомро калима надорад. Яъне ҳар вожае калима буда метавонад, аммо ҳар калима вожа буда наметавонад [223, 118].

Аммо истилоҳ ҳамчун калима ё иборое дар ҳавзаи амалкарди илми муайян маънои хосе дорад ва мафҳуми мушаххасеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маънои истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи оддӣ ва маъмул истифода шавад.

Тавре ки қаблан зикр гардид, истилоҳ калима ва ё иборои махсусест. Вале на ҳар калимаи махсусро ба сифати истилоҳи илмӣ пазируфтани ҷоиз аст. Пас чӣ гуна калима истилоҳи илмӣ-техникӣ буда метавонад? Ва ё, ҳар гуна истилоҳ мафҳуми илмиеро инъикос мекунад? Барои ба ин пурсишҳо посух додан лозим меояд, ки калима, мафҳуми илмӣ ва истилоҳи илмӣ муқоиса карда шаванд.

Маълум аст, ки калима асоситарин воҳиди забон барои ифода кардани номи чизҳову ҳодисаҳое мебошад, ки дар бораи онҳо инсоне меҳаҳад ба инсонии дигар маъниеро расонад. Ба иборати дигар, калимаҳо бори маънавии муайяне бар дӯш доранд. Ғайр аз ин калимаҳои маъмулӣ сермаъно буда метавонанд, ва илова бар ин, камубеш бори эҳсосотӣ низ мекашанд. Вале дар забон калимаҳои махсусе ҳам вучуд доранд, ки аз доираи эҳсосот қариб берун буда, на ягон маънӣ, балки мазмунеро ифода мекунанд, яъне номи мафҳуме мебошанд. Калимае, ки ба воситаи он номи мафҳум ифода карда мешавад, истилоҳ ном гирифтааст. Пайдоиши мафҳум асосан бо фаъолияти таҳассусии инсон дар соҳаҳои илм, техника, тиб, ҳарб, истехсолот, тичорат ва монанди инҳо алоқамандӣ дорад.

Мафҳуми илмӣ чунин шакли фикр аст, ки дар он мазмуни ин ё он тасаввуроти илмӣ (ҳодисаву фарояндҳои илмӣ, чизи илмӣ ва ғайра) аз рӯйи

муҳимтарин ва заруртарин аломаташ ва ё хосияташ инъикос ёфтааст. Пажухишгар барои ҳосил кардани мафҳуми илмӣ аз миқдори зиёди хосияту аломатҳои объектҳои мавриди пажухиш танҳо муҳимтарин ва заруртаринеро чудо мекунад, ки мафҳумро ба пуррагӣ ифода мекунад. Аломатҳо мушаххассоте мебошанд, ки барои муқоиса кардани тасаввуроти илмӣ истифода мешаванд. Мушаххассот хосиятҳои онҳоанд, ки дар ташаккули мафҳум саҳми асосӣ доранд. Умуман, дар ташаккули мафҳуми нави илмӣ се навъи амали ақлонӣ зарур аст: муқоиса, инъикос ва хулосагирӣ. Зимни муқоиса пажухишгар монандӣ ва тафовути тасаввуроти илмиро чудо карда, сипас бо роҳи инъикоси ақлона мушаххасотеро ошкор месозад, ки мӯҷиби ин монандӣ ё тафовутанд. Ниҳоят, ӯ натиҷаҳои хулоса карда, мушаххассоти асосиеро аниқ мекунад, ки дар заминаи онҳо мафҳуми матлуб шакл мегирад [132, 53-54].

Тавре, доктори илмҳои филологӣ П. Нуров доир ба истилоҳ дар дастури таълимиаш “Истилоҳшиносӣ” қайд мекунад: “Чунончи: дар мантиқ термин (истилоҳ) ҳар гуна калимаест, ки фақат як мафҳумро ифода мекунад. Дар фалсафа термин номи махсуси илмиест, ки вобаста ба масъалаи муойинашаванда ягон мафҳуми фалсафӣ ва табишҳои онро ифода мекунад. Барои забоншинос термин умуман номи мафҳум аст. Қомашинос терминро чун ҳар гуна калимаи махсуси муайян мекунад, хусусан, вақте ки он ба илм ё истеҳсолот алоқаманд бошад. Дар илмҳои дақиқ, мисли физика, риёзӣ, кимиё, нучум ва монанди инҳо термин мақоми махсус дошта, барои ифода кардани мафҳумҳои хосе ба қор меравад, ки онҳо мазмуни муайян ва дақиқи илмиро соҳибанд ” [132, 44].

Вожаҳо дар таркиби луғавӣ мавҷуд буда, дар услубҳои гуногун/асарҳои бадеӣ, илмӣ ва ғ. баробар истифода мешаванд. Ин гуна вожаҳо хусусияти умумиистеъмолӣ доранд, ки онҳоро муштарак услуб меноманд. Вожаҳои умумиистеъмолӣ миқдори зиёди вожаҳо таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд.

Вожаҳои соҳавӣ /профессионализм/ барои ифода кардани асбобу анҷомҳо, воситаҳои истехсолот ва мафҳумҳои касбу корҳои соҳаи ҷудогона дар таркиби луғавӣ, калимаҳои махсус мавҷуданд, ки онҳоро профессионализм меноманд. Маъноии профессионализмҳо калимаҳои касбӣ-соҳавӣ/ барои ҳама маълум нест, онҳо хоси ин ё он касбу ҳунар ба шумор мераванд. Аз ин ҷиҳат профессионализмҳо бо термин наздикӣ пайдо мекунанд.

Ҳар як касбу кор ба худ калимаҳои махсуси худро дорад. Як қатор калимаҳои соҳавӣ /профессионализм/ ба калимаҳои умумиметемолӣ монанд бшанд ҳам, аммо дар соҳаи касбу кори муайян хусусияти соҳавии худро нигоҳ медоранд.

М. Муҳаммадиев дар китоби «Вожашиносии забони муосири тоҷик» оид ба истилоҳот – терминҳо чунин гуфтааст: “Калимаҳое, ки ба як мафҳум вобаста шуда дар ягон соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ барои ифодаи як маъно хосанд, истилоҳ /термин/ номида мешавад. Ҳар як соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ /илм, техника, иқтисодиёт ва ғайра худ, терминҳои махсус дорад. Калимаҳои таркибии луғавӣ хусусияти терминӣ пайдо мекунанд ва дар натиҷа доираи истемолӣ онҳо маҳдуд мегардад. Терминҳо дорои хусусияти моносемантикӣ буда, як маъноии конкретро мефаҳмонад: синоним, ҳичо, калима, ибора, бандак пешоянд, графема, диалектология ва ғайра” [121, 39].

Дар ҳолати ба маъноии дигар омадан ва аз маъноии конкретии худ дур рафтан истилоҳ хусусияти худро гум карда, ба қатори калимиҳои умумии истемолӣ дохил мешавнд ва ё истилоҳи соҳаи дигар низ мегардад. Масалан, калимаи феъл—хулқу атвор /умумии истемолӣ/ **феъл — ҳиссаи нутқ** /истилоҳи забоншиносӣ [268, 39].

Баъзе истилоҳ ба худ муродифи /синоним/ ҳам доранд; фоил мубтадо - предикат — хабар, билингвистика дузабонӣ дар соҳаи илми забоншиносӣ/, ки инро хусусияти умумии терминҳо шуморидан мумкин нест. Баъзан истилоҳот дар шакли ибора ҳам мавҷуданд.

Чунон ки пажухишгарон менависанд, таърифи ин вожа дар забони русӣ танҳо дар охири асри XIX дар «Фарҳанги энциклопедӣ»-и Ф.А. Бракгауз ва И. А. Ефрон мушоҳида мешавад. Дар он калимаи «истилоҳ» (дар русӣ «термин») чунин таъриф шудааст [53, 83].

Дар фарҳангҳои энциклопедӣ ва тафсилии забони русии замони шуравӣ ҳам таърифи ин калима дода шудааст. Масалан, дар «Энциклопедияи Калони Советӣ» «истилоҳ» чунин таъриф шудааст: «Истилоҳ (термин) (лотинии давраи баъдӣ) terminus - термин, аз лотинии terminus - худуд, марз): 1) вожа ва ё вожагоне, ки барои баёни дақиқи мафҳум ва таносуби он бо мафҳумҳои дигар дар худуди соҳаи махсус мансуб гардидаанд» [277, 473-474].

Мураттибони фарҳанги энциклопедии солҳои охири Ҳукумати Шуравӣ «Луғати энциклопедии Советӣ» «истилоҳ»-ро чунин таъриф кардаанд:

I Термин (Истилоҳ) дар асотири Рими қадим раббуннавӣ марзҳо.

II Термин (лот. terminus – марз, худуд)

1) калима ё иборае, ки барои дақиқ муайян кардани мафҳум ва робитаи он бо дигар мафҳумҳо дар доираи соҳаи махсус таҳия шудааст. Истилоҳ ҳамчун нишонаҳои махсус ва маҳдудкунандаи объектҳо, зухурот, хусусиятҳо ва муносибатҳои онҳо, ки ба ин соҳа хосанд, хизмат мекунанд. Онҳо танҳо дар доираи як соҳаи муайян мавҷуданд. Баръакси калимаҳои забони умумӣ, Истилоҳ бо матн робита надорад. Дар доираи ин системаи консепсияҳо, истилоҳ бояд комилан яктарафа, систематикӣ, аз ҷиҳати услубӣ бетараф (масалан, «фонемаҳо», «синус», «арзиши изофӣ»); Калимаҳои истилоҳӣ ва ғайриистилоҳӣ (калимаҳои забони умумимиллӣ) метавонанд ба ҳамдигар гузаранд. Истилоҳот бо роҳи истилоҳ кардани калимаҳои забони умумимиллӣ, иқтибоскунӣ ё калкасоӣ аз калимаҳо ва унсурҳои забонҳои дигар сохта шуда, ба қоидаҳои калмасозӣ, грамматикӣ ва фонетикӣ ин забон мавофиқ гардонида мешавад. Дар илми муосир, тамоюли муттаҳидшавии семантикӣ системаҳои истилоҳоти ҳамон як илм бо забонҳои гуногун вучуд дорад (мубодилаи ягона байни забонҳои мухталиф) ва истифодаи интернационализмҳо дар истилоҳот. 2) Дар мантиқ, ҳамон

истилоҳи — унсури забони расмӣ, ки ба мавзӯ мувофиқ аст ё ба маънои муқаррарии грамматикӣ ва субъекти тафаккур дар мантиқи анъанавӣ баромад мекунад [257, 1333].

«Истилоҳ (термин) (аз латинии *terminus*-марз, худуд) вожа ва ё таркиби вожагоне, ки ба як навъ маънои хоси илмӣ истеъмол мешавад. Системаи истилоҳотро (терминҳоро) маъмулан истилоҳгузинӣ (терминология) меноманд. Дар мантиқи муосир вожаи истилоҳ (термин) бисёр вақт ҳамчун номи умумии «исмҳо» ба кор бурда мешавад [158, 38].

Дар фарҳангҳои тафсилӣ чунин таъриф шудааст:

«Истилоҳ» (термин), лот. *terminus* - худуд, марз. 1. Дар мантиқи зоҳирӣ - мафҳуми тавассути вожа баёншуда. 2. Вожае, ки номи аниқи мафҳуми муайян аст. Истилоҳоти фалсафӣ. Истилоҳоти маҳсус (баёния мафҳумҳои маҳсуси соҳаҳои алоҳидаи илм, санъат, техника, истеҳсои ва ғ.). Вожагон ва ибораҳое, ки барои ифодаи ягон чиз дар ин ва ё муҳит, касбу кор қабул шудаанд» [53, 83].

Аз муқоисаи таърифҳои боло, ки аз тарафи вожашиносон а фарҳангсозони маъруфи давраҳои гуногун дода шудааст, мебинем, ки тақрибан дар тӯли беш аз сад соли фосолаи ин фарҳангҳо дар мазмуни таърифҳо ва шарҳу тафсири ин вожа дигаргунии ҷиддӣ рӯй надодааст.

Вале дар луғатҳои соҳавӣ бошад тарифсозӣ дигар хел аст. Сабаб шояд дар он аст, ки намояндагони риштаҳои гуногуни илм ҳангоми баррасии таърифсозӣ ба ин масъала аз нуқтаи назари проблемаҳои умумӣ методологии соҳаи худ назар кардаанд. кардаанд. Масалан, барои забоншиносон истилоҳ маводи забон аст. Бинобар ин онҳо истилоҳро аз ҷиҳати лексикӣ (вожагонӣ), дастур, шаклҳои калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд.

Дар луғати мантиқ:

«Истилоҳ (лот. *Terminus* - худуд, охир, марз) вожа ва ё таркиб вожагон, ки номи дақиқии мафҳуми аниқи муайяни илм, техника ва ғайра мебошад. Вожагонӣ маҳсус ва ибораҳое, ки барои баёни чизе дар ин ва ё он касбу кори аниқ қабул шудаанд низ истилоҳ номида мешаванд. Дар мантиқи зоҳирӣ

субъект ва предикати ҳукм (муҳокима), субъект ва предикати бурҳонро (муқаддиматулбурҳон) дар силлогизм истилоҳ меноманд» [252].

Дастурнависӣ, таърифсозӣ ва қоидафаринӣ барои тартибу танзими падидаҳои забонӣ маъмулан вазифа ва кори забоншиносон аст. Аз ин рӯ солҳои 30-юм, ҳангоме ки масоили гуногуни истилоҳгузинӣ ва проблемаҳои назарии истилоҳшиносӣ ба миён омад, забоншиносон пеш аз ҳама ин масоилро аз дидгоҳ ва қонуну қоидаҳои илми худ мавриди баррасӣ қарор доданд. Дар чараёни таҳқиқ забоншиносони маъруф Д.С. Лотте [101], В.В. Виноградов [29], ва чанде дигарон барои муаррафӣ ва расмӣ гардондани ин шохаи ҷавон, бино ба тақозои қонунмандии номбурдаи илми забоншиносӣ қолабҳо ва таърифҳои барои он сохтаанд.

Илова бар олимони мазкур муҳаққиқи шинохтаи истилоҳгузинии забони русӣ В.П. Даниленко [53, 83-85] дар китоби худ таърифҳои, ки забоншиносону истилоҳшиносони даврони шуравӣ чун академик А.М. Реформатский сохтаанд, чунин овардааст:

Истилоҳшинос ва забоншиносии маъруфи рус А.А. Реформатский [140] дар ин маврид чунин менависад:

“Истилоҳ (термин) - ин вожагоне мебошанд махсус ва назар вазфаи хоси худ маҳдуд; вожагоне, ки кӯшиш доранд ҳамчун ифода дақиқи мафҳумҳо ва номи ашё якмаъно бошанд” [140, 110].

В.П. Даниленко «истилоҳ»-ро чунин таъриф мекунад: «Дар зери (вожаи) истилоҳ мо вожаи (ва ё таркиботи) мавриди истеъмоли соҳаи махсусро мефаҳмем, ки номи мафҳуми хос буда, тафсирро тақозо мекунад». [53, 87].

Аммо ба таври куллӣ таърифҳои, ки роҷеъ ба мафҳуми «истилоҳ то кунун сохта шудааст, ҳанӯз яке аз онҳо ба ҳайси як қоидаи собитии умумӣ эътироф нашуда ва маҷмаи забоншиносону истилоҳгузинонро қонеъ накардааст. Муҳаққиқон аз ҷанбаҳои он якеро пазируфта боқимондаро нодуруст мешуморанд. Масалан, вақте ки В.П. Даниленко дар таърифи худ мавриди истеъмоли «соҳаи махсус» будани истилоҳотро таъкид мекунад,

муҳаққиқон ба эътироз меоянд. Зеро ба ҳамагон маълум аст, ки ҳар луғат одатан дар соҳаи махсус истифода мешавад.

Ҳамин тавр, В.П. Даниленко истилохро ҳамчун як объекти мустақил таҳлил мекунад, зеро он «дуроӣ як қатор хусусиятҳои фарқкунандаи функционалӣ, сохторӣ-генетикӣ, лексикӣ-семантикӣ, морфологӣ, калимасозӣ, меъёрӣ-мантикӣ буда, ҳамчун намудҳои мустақилии функционалии забони умумӣ таҳлил карда мешавад» [53, 15].

Яке аз муҳаққиқони ин соҳа Г.О. Винокур, ҳануз соли 1939 дар ин маврид гуфта буд: «Масъала роҷеъ ба он ки истилоҳ (термин) ба ҳайси навъи махсуси вожаи чист, то он ҷо ки ба ман маълум аст, дар адабиёти марбут ба забоншиносӣ ҳанӯз ҳалли мукаммалу муфассал надорад» [31, 54].

Баррасии адабиёти илмӣ ва таълимӣ собит сохт, ки дар забони тоҷикӣ низ ба сабаби ҳанӯз таҳқиқ нашудани масъалаҳои назариявӣ амалии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ таърифи илмӣ, умумӣ ва ягонаи он ба вучуд наомадааст. Дар адабиёти гуногуни дарсӣ ва илмии забони тоҷикӣ таърифи истилоҳ гуногун аст ва асосан аз адабиёти гуногуни русӣ тарҷума шудааст, чунончи:

Истилоҳ калимаест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳа (фан, техника, санъат, хоҷагии қишлоқ ва ғайра)-ро ифода мекунад;

Истилоҳ калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода мекунад;

Истилоҳ чунин калима ё ибора, алоқамандии калимаҳо мебошад, ки ҳар яки онҳо фақат як мафҳумро ифода менамоянд ва дар доираи фани мазкур ва ё ин ки дар доираи гурӯҳи фанҳои мазкур дорои як маъно мебошанд;

Истилоҳ калима ё ибораст, ки предмет, мафҳуми ҷараёнҳои илм, санъат, техника ва ғайраро ба таври аниқ ифода мекунад, ва ғайра.

Умуман, истилоҳ хусусиятҳои зеринро доро аст:

1) истилоҳ номи мафҳуми мушаххас дар ягон соҳаи таҳассусӣ (илм, техника, адабиёт, тиб, ҳарб, тичорат, истеҳсолот ва ғайра) аст;

2) истилоҳ калимае аз захираи луғавии забон аст, ё худ тозакалима ё тозаибораест, ки дар асоси қоидаҳои калимасозиву ибораҳороии забон сохта шудааст;

3) истилоҳ калимаи махсуси интихобие аз забони адабӣ аст, ки масалан дар забони илм ба он ба таври сунъӣ (вале бошууроно) мазмуни муайяни илмӣ бор карда шудааст;

4) истилоҳ, масалан, вожаи асосии забони илмӣ буда, дар ҳар як соҳаи илм барои ифода кардани мафҳумҳои алоҳида истифода мешавад;

5) истилоҳ, масалан, узви системаи истилоҳоти соҳаи муайяни илм буда, танҳо дар доираи ҳамин система вазифаи истилоҳии худро иҷро карда метавонад;

6) истилоҳ, масалан, дар соҳаи илмию техникаӣ соҳиби таъриф (дефинитсия) мебошад [132, 46].

Аз таҳлили гуфтаҳои олимони бармеояд, ки мутахассисони вожашиносӣ истилоҳшинос то ҳол ба натиҷаи илмӣ нарасиданд, ки кадом соҳаҳои лексикаро ба вожагузинӣ (терминология мансуб донанд, ба истисноӣ баъзе истилоҳоти илмӣ-техникаӣ соҳавӣ, ки бо афзоиши миқдори онҳо мансубияти онҳо каму беш равшантар шуда истодааст. Вале дар айни замон тааллуқоти дилпурунаи бисёр калимаҳо ба қатори истилоҳот, хоҳ ба истилоҳоти умумии илмӣ ва хоҳ ба лексикаи умумии забони адабӣ имрӯз ҳам қариб душвор аст. Зеро баъзе пажӯҳишгарон ақида доранд, ки истилоҳот низ калима буда, дорой тамоми ҳислатҳои вожагони маъмулӣ, аз қабилӣ доштани синонимҳо, антонимҳо, бисёрмаъноӣ ва ғайра мебошанд.

Аз мутолиа ва таҳлили истилоҳ ба хулоса омадан мумкин аст, ки саволҳои посухталаб дар ин замина ба маротиби бештар аз масоили ҳалшуда мебошанд ва чанд ҳислат ва аломату тарзи истилоҳсозӣ ба хубӣ ошкор шудааст:

Тавре ки С. Назарзода қайд мекунад: Вожаи «истилоҳ»-ро дар тоҷикӣ ва форсӣ аз арабӣ гирифта, ба маънои нав ба қор мебаранд, ҳол он ки вай дар гузашта, чунон ки пештар дидем маъноӣ «ба ҳам сохтан, созиш, сулҳ ва оштии

кардан» доштааст. Аммо имруз ин калима ба он маъно дар забони арабӣ дигар истифода намешавад, ки ин яке аз вижагиҳо ва аломатҳои истилоҳсозии муосир мебошад ва ғ. [132, 57].

Тавре ки С.Назарзода қайд мекунад: Роҷеъ ба масъалаи истилоҳгузинӣ ва ё проблемаҳои назарии истилоҳшиносӣ дар забони тоҷикӣ то ҳол китоби илмии эътирофшуда ба нашр нарасидааст. Вале баъзе маълумотҳо доир ба ин мавзӯ аз китоби «Лексикаи забони адабии тоҷик» (1997) пайдо кардан мумкин аст. Дар он таърифи мафҳуми «истилоҳ» чунин омада аст: «Истилоҳ ё (термин аз латинии *terminus* - ҳад, ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, истехсолот, санъат ва соҳаҳои дигари ҳаёт мансуб бударо бо маънои ягона ифода менамояд» [132].

Терминҳо калимаҳои махсус буда, дорои як маъноанд ва бо ин хусусияти худ аз калимаҳои оддии муқаррарӣ ва махсусан полисемия фарқ мекунаанд. Истилоҳ ба монанди калимаҳои оддии сермаъно ба матн эҳтиёҷ надорад. Вай на танҳо дар дорираи забон, балки дар доираи соҳаи худ бояд як маъноро ифода кунад, зеро сермаъноӣ камбудӣ ва норасоии термин аст. Ғайр аз ин истилоҳот хусусияти синонимӣ, антонимӣ ва экспрессивӣ надоранд. Истилоҳот пурра ба қонуну қоидаҳои забон риоя мекунаанд ва дар асоси қонунҳои фонетикаю грамматика ба вучуд меоянд. Истилоҳот аз тарафи олимон, шоиру нависандагон, муҳандисон сохта мешаванд. Терминҳо ҳамеша дар зери назорат мебошанд, зеро ба ҳисоб гирифтани ва ба тартиб даровардани терминҳо аҳамияти калони назариявӣ амалӣ доранд. Аз ин рӯ, дар аксари мамлакатҳо, дар ҷумҳуриҳои кумитаҳои терминологӣ мавҷуданд ва онҳо аз болои истилоҳоти ҳама соҳаҳо назорат мебаранд. Истилоҳи содаву фаҳмо ба пешрафти илму техника ёрӣ мерасонад, банобар он кӯшиш мекунаанд, ки истилоҳот дар шакли сода мафҳумҳои заруриро ифода кунанд.

Ба андешаи М.Норматов [131] метавон мувофиқ буд. Тавре ӯ менигорад: «Терминҳо бо роҳҳои гуногун ба вучуд меоянд. Пеш аз ҳама терминҳо аз калимаҳои умумиистеъмолӣ гирифта мешаванд. Масалан: вазир, султон ва ғайра. Роҳи дуҷум аз забонҳои дигар қабул намудани истилоҳ аст.

Мисол: император, қозӣ, амир, арбоб ва ғайра. Терминҳо бо чанд аломати худ аз калимаҳои оддӣ-муқаррарӣ фарқ мекунад:

- истилоҳот аксар якмаъно мешаванд;
- истилоҳот оммафаҳ нестанд, зеро онҳо яксоҳагианд;
- истилоҳот ба маънои маҷозӣ намеоянд;
- истилоҳот синониму антоним надоранд;
- аксарияти истилоҳот серистеъмол нестанд;
- истилоҳот ба мисли калимаҳои дигар ба осонӣ тарҷума намешаванд».

Сипас хусусиятҳои хос ва вижагиҳои эътирофшудаи истилохро шарҳ дода муаллифон ба хулосае меоянд, ки истилоҳот бо 8 «хусусияти худ аз калимаҳои муқаррарии забон... фарқ мекунад: аз қабилӣ надоштани хусусияти умумистеъмолӣ, тамоил ба сӯи якмаъно, маҳрумӣ «аз обуранги бадеӣ - эмотсионалӣ, ифодаи ҳулласии моҳияти масъала бо як калима, мансубият ба як соҳаи муайян ва ғ. Ин нуқтаи назар аз тарафи истилоҳшиносони тоҷик ба монанди С.Назарзода, М.Султон низ қайд шудааст.

Истилоҳшиносӣ (ба маънии илми истилоҳ, яъне терминология) илмест, ки пайдоиш, инкишоф ва таркиби истилоҳоти як соҳаи илм ё ҳама соҳаҳои онро меомӯзад. Асоси истилоҳшиносиро чӯзъети илмҳои забоншиносӣ, мантиқ ва донишҳои таҳассусӣ (илм, фан, ҳунар, тибб, ҳарб, истеҳсолот, тичорат, иқтисод ва ғ.) ташкил мекунад. Истилоҳшиносӣ танҳо ба доираи хурди масъалаҳои сари қор дорад, ки мансуб ба як қисми забон мебошад. Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ аз ибтидои асри ХХ пайдо шуданд.

Пешрафт ва кашфиёти бузурги илмӣ-техникӣ риштаҳои гуногуни илму фан ва соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсониятро падида овард ва ҳар кадом соҳаҳо вожаҳои хоси худро тақозо мекарданд. Олимону донишмандони соҳаҳои гуногун вожаҳои марбут ба соҳаҳои худро ба вучуд оварданд ва ин боиси мурағаб намудани фарҳангҳои истилоҳотӣ ё соҳавӣ гардид. Фарҳангҳои истилоҳотӣ дар гузаштаи дуру наздик ва имрӯз ба шарҳи

истилоҳоти риштаҳои гуногун – забоншиносӣ, ситорашиносӣ, ҷомеашиносӣ ҷуғрофия, риёзиёт, кишоварзӣ, иқтисод, биология, тичорат, ҳуқуқ ва ғайраҳо бахшида шудаанд. Дар соҳаи иқтисодиёт низ дар солҳои охир фарҳангҳои истилоҳотӣ ва луғатҳои соҳавӣ рӯи кор омаданд. Қобили зикр аст, ки дар илми иқтисодиёти кишварамон пас аз Истиқлолият тарҳи тоҷикии истилоҳоти иқтисодӣ пайдо шуд, ҳарчанд ниёконамон дар гузашта истилоҳоти махсуси иқтисодии худро доштанд. Бо дарназардошти ҳамин асос вожаҳои нав ба вучуд омаданд.

Истилоҳсозӣ гуфта, дар забонҳои муосири муқтадирӣ илмӣ (англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, русӣ ва ҷанд дигар) раванди номгузорӣ кардани мафҳумҳои нави илмиро ҳамвора бо рушди соҳаҳои гуногуни илм фаҳмида мешавад. Пайдост, ки дар забонҳои дигари миллии мавҷуд дар ҷаҳон (зиёда аз 200 забон) истилоҳоти забони милӣ бар пояи ин забонҳои аз ҷиҳати истилоҳофаринӣ пешрафта ба вучуд оварда мешаванд.

Як роҳи ба вучуд овардани истилоҳоти миллии тарҷума кардани муодилаҳои истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмӣ мебошад. Зимнан, дар ин маврид бояд қоидаҳои умумии истилоҳофаринӣ дар ҳар забони милӣ риоя карда шавад.

Як хусусияти муҳимми истилоҳоти муосири илмӣ дар забони тоҷикӣ (ҳосатан истилоҳоти илмҳои дақиқу табиатшиносӣ, мисли физика, риёзӣ, кимиё, ҷуғрофия ва монанди ин) он аст, ки аксарияти онҳо дар фароянди тарҷумаи адабиёти русӣ (ва ҳоло, ҳамчунин, аз адабиёти забонҳои дигар низ) сохта ва ё пазируфта мешаванд. Аз ин рӯ, ҳангоми сохтани истилоҳи илмӣ дар забони тоҷикӣ масъалае ҳамеша дар миён аст, ки талаботи ҳам аз ҷиҳати илмиву ҳам аз ҷиҳати забонӣ саҳеҳ омадани истилоҳоти илмӣ риоя карда шавад, зеро истилоҳи мақбул танҳо дар натиҷаи муборизаи ин ду зарурат тавлид шуда метавонад. Маълум аст, ки истилоҳи илмӣ номи мафҳуми илми мебошад.

Аз ин лиҳоз, яке аз шартҳои зарурии, ки дурустии истилоҳсозиро аз ҷиҳати илмӣ таъмин мекунад, фаҳмидану донишҷӯи мазмуни мафҳуми илмӣ

таъмин мебошад, зеро тибқи қонуниятҳои умумии истилоҳофаринӣ, дар баъзе мавридҳо номи мафҳум (яъне истилоҳ) дар заминаи яке аз барҷастатарин аломатҳои мазмуни мафҳуми илмӣ сохта мешавад. Ба ибори дигар, дар сурате дар истилоҳи илман саҳеҳ сохтан мумкин аст, к ибо кори истилоҳсозӣ донандаи асосҳои ин ё он соҳаи илм машғул бошад.

Гузашта аз ин, шахси истилоҳсоз, ҳамчун, бояд аз қонуниятҳои асосии забони адабӣ, хусусан аз қоидаҳои калимасозиву иборабандии забони миллӣ бархурдор бошад. Ҳамин тариқ дар забони муосири тоҷикӣ истилоҳофаринӣ гуфта фароянди ҷӯиши созиш ва пазириши муодилаҳои тоҷикии истилоҳоти илмиро тариқи тарҷума ва истифода аз истилоҳоти забонҳои муосири илмӣ бо донишмандони асосҳои ин ё он илми муосир ва қоидаҳои калимасозиву иборабандии забони тоҷикӣ фаҳмида мебояд. Ба гуфти дигар истилоҳофаринӣ дар забони тоҷикӣ фарояндҳои истилоҳсозӣ, истилоҳгузинӣ ва истилоҳпазириро дар бар мегирад.

Истилоҳсозӣ гуфта, фарояндаи сохтани муодилаҳои тоҷикии истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмиро дар заминаи қоидаҳои калимасозиву иборабандии забони адабии миллӣ фаҳмидан мебояд.

Истилоҳгузинӣ фароянди интихоби муодилаҳои мақбули тоҷикии истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмиро дар заминаи захираи луғавии забони адабии миллӣ фаҳмидан мебояд.

Истилоҳпазирӣ гуфта, фароянди пазириши истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмиро (дар мавриди дар захираи луғавии забони миллӣ мавҷуд набудани муодилашон) фаҳмидан мебояд. Дар фароянди истилоҳгузинӣ бар дӯши калимаи интихобие аз захираи луғавии забони адабӣ мазмуни нави илмие бор карда мешавад. Дар ин маврид, калимаи истилоҳгардида аз тамоми маъниҳои луғавии худ маҳрум шуда, дар системаи истилоҳоти як соҳаи илм мазмуни танҳо як мафҳуми илмиро ифода мекунад. Истилоҳеро, ки дар ин маврид тавлид меёбад, **калимаи истилоҳ** гуфтан мумкин аст. (Дар забони илм ба воситаи калимаи истилоҳот асосан номи бузургиҳо ва хосиятҳои илмӣ ифода карда мешавад). Чунончи, дар системаи истилоҳоти

илми физика истилоҳҳое чун суръат, фишор, кор, қувва, шиддат, маҳкамӣ, устуворӣ, сахтӣива монанди ин маҳз ба ҳамин роҳ эҷод шудаанд. Маънии луғави масалан, калимаи «суръат» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» тезӣ, тундӣ дар дар сайру гашт, тезии ҳаракат ва фаъолият мебошад. Дар системаи истилоҳоти физика ин калима ҳамчун истилоҳ мафҳуми зеринро дорост: «Бузургии физикие, нисбати масофаи дар воҳиди вақт паймудаи ҷисмро бар фосилаи ҳамин вақт ифода мекунад». «Суръат» тариқи тарҷума ба сифати муодили тоҷикии калимаи истилоҳи русии «скорость» пазируфта шудааст. Пас саволе ба миён меояд: шартҳои асосии интиҳоби калимае аз захираи луғавии забон ба сифати муодили истилоҳи бегона кадомҳоянд?

- калимаи тоҷикӣ низ бояд яке аз маъниҳои луғавии калимаи истилоҳи русиро дошта бошад;
- калимаи тоҷикӣ низ бояд яке аз аломатҳои барҷастаи мафҳуми калимаи истилоҳи русиро таҷассум карда тавонад;
- азбаски калимаи истилоҳоти русӣ асосан исм ва сифат мебошад, пас муодилаҳои тоҷикии онҳо низ бояд аз ҳамин ҳиссаҳои номии нутқ бошанд.

Ба андешаи мо, дар мавриди дар забони тоҷикӣ пазируфтани истилоҳоти бегона бояд шартҳои зерин риоя карда шаванд. Дидан мебошад, ки:

- истилоҳи пазируфташаванда ба савтиёти забони миллӣ чӣ андоза қаробат дорад;
- шакли истилоҳи бегона ба қонуниятҳои калимасозии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад ё не;
- аз истилоҳи бегона имкони сохтани ҳосилаи истилоҳот вучуд дорад ё не?

Чанде пеш китоби гаронарзишу пураҳамияти Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати тоҷикон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳти унвони «Забони миллат-ҳастии миллат» бо забонҳои русӣ, англисӣ ва чинӣ ба таъб расид ва дастраси донишмандону

донишчӯён ва умуман аҳли зиёву ҳаводорони забони куҳану шево ва ноби тоҷикӣ гардонда шуд. Дар асар фасли алоҳида дар боби ташаккул ва инкишофи истилоҳоти забони адабии тоҷикӣ роҳандозӣ гардидааст. Муаллифи асар доир ба истилоҳоти забони тоҷикӣ чунин менигорад: «масъалаи ташаккули забони илм ва истилоҳот имрӯз дар ҷомеаи мо беш аз пеш аҳамият пайдо мекунад, зеро дар раванди имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва сели хурӯшони ҳаводиси рӯзгори пурушӯби мо танҳо забони тавонманд ва ҷавобгӯӣ ниёзҳои илм ва фановарии муосир бо имконот ва собиқаю саликаи худ метавонад дар баробари ин раванду ҳаводис устувору побарҷо монад. Баръакс забоне, ки ҳамқадами замон нест ва соҳибону алоқамандони ин забон барои рушду густариши он дар заминаҳои мухталифи илму фан аз худ қору пайкори ҷиддии мондагир нишон намедиханд, маҳкум ба нобудист ва ноғузир аз байн хоҳад рафт.

Истилоҳотро аз нуқтаи назари забоншиносӣ омӯхта, мо муқаррароти зерини методологиро ба даст меорем:

- 1) истилоҳ - як зерсистемаи кушоди забон;
- 2) истилоҳ дорои қонунҳои дохилӣ, ки бо забон ва ҷомеа зич алоқаманд аст;
- 3) истилоҳот – ин маҷмӯи истилоҳ, ки дар ин ё он шоҳаи ҷамъият истифода бурда мешавад;
- 4) истилоҳ -инъикоси зуҳурот ва мафҳумҳои илму техника, ки воқеан дар забон арзи ҳастӣ дорад;
- 5) истилоҳ -зуҳуроти таърихан рушдбандаи забоншиносӣ мебошад, ки бо таърихи рушди илм ва техника алоқаманд аст;
- 6) истилоҳ як падидаи иҷтимоии ҳар як забон мебошад;
- 7) истилоҳ - зерсистема дар системаи ягонаи забон аст.

Пас бояд қайд намуд, ки калимаҳо метавонанд аз рӯи маъно, қорбурд ва таърихи баромадашон таснифоти худро дошта бошанд. Онҳо метавонанд дорои маънои грамматикӣ ва луғавӣ бошанд. Нисбат ба калимаҳо истилоҳоти гуногун қор фармуда мешаванд: муқодифот, муқазод, ҳамгунҳо, паронимҳо

ва ғ. Калима барои бо гуфтор ифода кардани афкор хизмат мекунад, тавассути он мо нутқи худро амалӣ месозем, ки бад ин васила дар байни одамон муошират ба вуқӯ мепаивандад.

Истилоҳ метавонад калимаҳои забони ягон соҳаи илм ва ё соҳаи фаъолиятро ифода кунад. Истилоҳ қисми асосии низоми истилоҳии соҳаи мазкури фаъолият мебошад. Истилоҳоте, ки ба низоми истилоҳӣ шомиланд, ба таври максималӣ саҳеҳ муайян карда мешаванд, дар онҳо, ба истиснои таърифҳои мушаххас, мафҳумҳо ва ё маъноҳои ғайриҷашмдошт нестанд.

1.3. Сарчашмаҳои асосии пайдоиши истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Дар даврони Истиқлол барои рушди забони давлатӣ шароити мусоид фароҳам шудааст. Асарҳои зиёди илми оид ба забоншиносӣ ва таърихи забон офарида шуданд. Махсусан, асарҳои Президенти кишвар, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар бахши забоншиносӣ ҳеле муҳиманд. Махсусан асарҳои «Забони миллат – ҳастии миллат» «Ба сӯйи пояндагӣ» яке аз манбаъҳои пурқиммат барои таҳқиқи илмии таърихи забони тоҷикӣ мебошад. Тавре ки дар ин асар қайд мешавад: «Бо фаро расидани Истиқлолият ва забони давлатӣ эълон гардидани забони тоҷикӣ масъалаи забон, аҳамияти хоса пайдо кард ва ба ҳаде мубрам гардид, ки онро метавон яке аз падидаҳои муҳими шуури миллӣ ва афкори ҷамъиятии он солҳо номид» [209, 349].

Истилоҳ ва истилоҳшиносии ҳар як соҳаи забоншиносӣ, таърихи пайдоиш дар раванди ташаккулёбии илми забонро дорост. Забони тоҷикӣ то оғози асри XX забони форсӣ-тоҷикӣ номида мешуд ва барои ҳамин таърихи ташаккули забони муосири адабии тоҷик, ба давраи собиқ иттиҳоди Шӯравӣ, рост меояд. Забони тоҷикӣ, дар қатори дигар забонҳо, ба гурӯҳи забонҳои эронии ғарбӣ тааллуқ дорад. Ин забон идомаи бевоситаи забонҳои форсии қадим, форсии миёна ва форсии нав буда, ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дохил мешавад.

Муҳқиқи тоҷик П. Нуров дар китоби худ ба масъалаи таърих ва рушди истилоҳ ва истилоҳшиносии тоҷик пардохта аст ва қайд менамояд, ки хушбахтона, олимони муътабари замон - Абӯалӣ ибни Сино ва Абурайҳони 15 Берунӣ аз уҳдаи ин вазифаи заҳматталаб, вале боифтихор низ баромада тавонистанд. Натиҷаҳои тадқиқоти илмии худро доир ба илмҳои мантиқ, ҳандаса, табиӣёт, ҳайат ва монанди ин бо забони тоҷикӣ (бо хати арабӣ) Абӯалӣ ибни Сино дар асари «Донишнома» ва Абурайҳони Берунӣ дар «Китоб-уттафҳим ли авоиلى саноат-ит-танҷим» ва чанди дигар баён карданд. Таҳлили забонии «Донишнома»-и Сино собит мекунад, ки он бо истифодаи комил аз имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ дар он марҳилаи ташаккул иншо гардидааст, масалан: «Аммо бухор чун аз гармгоҳ баландтар шавад, чунбиши вай гарантар бувад ва чун ба он ҷойгоҳ расад аз ҳаво, ки сард бувад, сармои он ҷойгоҳ ўро бубандад, зеро ки сармо бухорро зуд бибандад, чунон ки чун гармобаро дар боз кунанд, сармо аз берун ба ҳавои гармоба расад». Дар асар ҷаҳор қоидаи сохтани истилоҳоти илмӣ истифода шудааст, ки ин афкори илмиро оммафаҳм мегардонад: 1) ба ҷойи калимаистилоҳи арабӣ гузоштани муодили тоҷикии он (ҳаракат - чунбиш, ашё – чиз, тағйирот – гардиш, мусаллас – сесӯ, мураббаъ – чорсӯ, илм – дониш ва ғайра); 2) дар заминаи имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ сохтани истилоҳоти илмӣ: барсӯ, фурӯсӯ, молиш, бисовиш, пӯшан, пазиро, оромиш, паҳно, миёнҷӣ, таркибпазир, созӣ, носозӣ, ҷойгоҳ, қисматпазир ва ғайра; 16 3) истилоҳ гардондани калимаи забони умум. Чунончи, калимаи «гирд», ки маънии луғавиаш «доирашакал будан» аст, чун истилоҳи илмӣ маънии нави «гарданда» гирифтааст: чунбиши гирд; 4) иқтибосу истеъмоли истилоҳоти арабӣ: ҷисм, тӯл, арз, сабаб, макон, замон ва ғайра. Абӯрайҳони Берунӣ низ дар эҷод кардан ва мураббаъ сохтани истилоҳоти илмҳои риёзӣ (математика), ҳандаса (геометрия), ҳайат (астрономия) ва ҷуғрофия (география) хизмати босазо кардааст. Ў дар асари «Китоб-ут-тафҳим», ки соли 1029 ба забони тоҷикӣ таълиф кардааст, мафҳумҳои зиёди илмиро гирд овардааст. Аз лиҳози мазмуну мандарина ин асари Беруниро «Қомуси илмҳои дақиқ дар аҳди

Сомониён» гуфтан мумкин аст. Асар ба тариқи пурсишу посух таълиф гардида, дар он на танҳо номи мафҳумҳои илмӣ (яъне истилоҳҳои илмӣ), балки мазмуни ин мафҳумҳо (яъне, тафсири онҳо) низ оварда шудааст. Чунончи: «Доира чист? Шаклест бар сатҳе, ки гирд бар гирди ӯ хатте бувад, ки номи ӯ муҳит аст ва давр низ хонанд ва ба миёни ӯ нуқтаест, ки ӯро марказ гӯянд ва ҳамаи хатҳои росте, ки аз марказ берун оянд ва ба муҳит расанд, ҳамчанди якдигар бошанд» ва ғайра. Ӯ дар бисёр мавзӯҳои асар зимни истифодаи калимаи арабӣ маънии тоҷикии онро дар низ меорад, чунончи: «Иртифоъ - баландӣ бошад» ва ғайра [132, 14-15].

Инчунин гуфта шудааст: «Дар замони шӯравӣ, бешак, корҳои зиёде дар соҳаи мактабу маориф ва «навсозии» забон анҷом дода шуд. Забон аз пеҷидагӯӣ ва сачъбофии муншиёна, ки мероси асрҳои охир буд, раҳой ёфт. Усулҳои наву замонавии таҳқиқ дар соҳаи забон ҷорӣ гардид, як зумра муҳаққиқону мутахассисон дар ин ришта тарбия ёфта, заминаҳои бунёди илми забоншиносии муосири тоҷик гузошта шуд, вале ҳамзамон ба ҳотири «демократикунонӣ» забони тоҷикӣ бисёр вожагони асилаи худро аз даст дод. Ба ҷойи онҳо калима ва истилоҳоти бамавриду бемаврид аз забонҳои гуногун ва ё калимаҳои носуфтаву худсохта, луғатҳои омиёна, қолабҳои калимасозию ибораорории бегона ва сабку услубҳои тақлидӣ ба забони мо ворид гардид» [209, 349]

Ибтидои ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик бо воридшавии забони адабии форсӣ-дарӣ ба истифодаи илмӣ дар аввали асри XI алоқаманд аст.

Маълум аст, ки пас аз истилои араб ва ташаккули фарҳанги исломӣ дар тамоми халифат, аз ҷумла дар Хуросон ва Мовароуннаҳр, забони арабӣ ҳамчун забони расмии давлатӣ, забони адабиёт ва илм гардид. Дар ин давра, забони арабӣ ба забони байналмилалии муоширати илмӣ табдил ёфт ва дар Шарқи Наздик ва Миёна нақше дошт, чи хеле ки забони лотинӣ дар Аврупои асримиенагӣ дошт [14].

Масъалаи истилоҳомӯзӣ ва омӯзиши воситаҳои ифодаи он солҳои зиёд мавзӯи баҳси олимони гардиласт. Муҳаққиқони забоншинос марҳилаҳои таърихии омӯзиши забон ва забоншиносиро аз сар гузаронида, марҳилаҳои онро муайян намудаанд ва асарҳои пурқиммату фарҳангҳо офаридаанд. Фарҳангу луғатномаҳои фаровон, ки луғатшиносон ва фарҳангшиногон машҳур дар давраҳои гуногун таҳия ва таълиф кардаанд, ганҷинаи бебаҳои вожаҳои забони тоҷикӣ маҳсуб гардида, то имрӯз қолаб ва шакли гунаҳои мухталифи калимасозӣ ва истилоҳофаринии забон аз рӯи онҳо омӯхта мешавад, ки манбаҳои асосии истилоҳи забоншиносӣ мебошанд ин қадимтарин луғати тафсирий, «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ (асри XI) мебошад. «Луғати фурс» тафсири калимаҳои нодиреро, ки дар осори шоирони Осиёи Миёна ва қисми шарқии Хуросони асри X ва ибтидои асри XI воমেҳӯранд, фаро мегирад.

Ба андешаи С. Назарзода сарчашмаи асосии истилоҳот аз панҷ қисм иборат мебошанд:

1. Муҳимтарин сарчашмаи омӯзиши луғатсозӣ ва истилоҳофаринӣ забони шеър мебошад, зеро мувофиқи гувоҳии ахбор ва асноди мавҷуда шеъри тоҷикӣ зиёда аз сад сол пештар аз наср ба вучуд омадааст. Дигар ин ки дар шеър аст, ки забони тоҷикӣ тавоноии худро нишон додааст ва мо дар он бо ҳазорон вожаҳои асил ва таркибҳои ғайриҷашмдошт аз нуқтаи назари луғатшиносӣ воМЕҳӯрем, ки дар наср назари онҳо камтар дида мешавад.

2. Манбаи дигар анбӯҳи осори мансурест, ки ба ин забон дар заминаи дин, сиёсат, иқтисодиёт, ахлоқ, ирфон, адаб, таърих, илмҳои маъмул ва амсоли он навишта шудааст, ки танҳо феҳристи номи онҳо чанд ҷилд китоб мешавад.

3. Фарҳангҳо. Тавре ки маълум аст, аз асри XI сар карда ба забони тоҷикӣ қомусҳои сершуморе, аз қабилӣ «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Баҳори аҷам»-и Рой Текчанди Баҳор, «Фарҳанг-нома»-и Ҳусайни Вафой, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашиди Тоттаӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммади Ғиёсуддин, «Ҷароғи ҳидоят»-и

Алихони Орзу, «Бурҳони қотеъ», «Шамс-ул-луғот» ва дахҳо фарҳангҳои дигар тадвин шудааст. Фарҳангсозони давраҳои гуногун, то ҷои имкон луғату истилоҳоти соҳаҳои мухталифро дар онҳо ҷамъоварӣ карда, шарҳу тавзеҳ додаанд ва то ҳудуде онҳоро ба низом даровардаанд. Устод Саид Нафисӣ дар мақолаи «Феҳристи фарҳангҳои форсӣ» 188 фарҳангро номбар кардааст, ки қисме аз онҳо то ба имрӯз нарасидааст. Дар «Луғатнома»-и Деххудо теъдоди онҳо аз он ҳам бештар нишон дода шудааст.

4. Осори насри ривоятӣ ва ё ба ибораи дигар романҳои халқӣ, аз қабилҳои «Искандарнома», «Калила ва Димна»-и Абулмаолий (а. XII), «Самаки айёр», гирдоваранда ва муҳаррир Фаромарз ибни Худодод (а. XII), «Марзбоннома»-и Саъдуддини Варовинӣ (а. XIII), «Синдбоднома»-и Муҳаммад Заҳири Самарқандӣ (охирӣ а. XII), «Доробнома»-и Абутоҳири Тарсусӣ (а. XII), «Абумуслимнома», «Амир Ҳамза» ва дахҳо достонҳои дигари ба инҳо монанд. Аксарияти ин достонҳо ривоятҳои халқие ҳастанд, ки пеш аз ислом низ вучуд доштанд. Дигар ин ки бар хилофи осори насрии ба забони адабӣ навишташуда, қисми бисёри онҳо ба забони зиндаи гуфтугӯӣ ва нимарасмӣ нигошта шудаанд. Дар ин китобҳо ба ғайр аз ҳодисаҳои аҷибу ғариб, гоҳҳо ибораҳо ва калимаҳои қиссагӯёни қадим айнан сабт шудаанд. Аз ин ҷиҳат ин осор ба ғайр аз арзиши адабӣ сарчашмаи ғание барои омӯзиши луғат ва истилоҳоти он давраҳо мебошанд.

5. Манбаи дигар номанигорӣ мебошад. Бар аҳли таҳқиқ маълум аст, ки номанигорӣ ва умури девондорӣ ба забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонӣ дорад. Густариши он ба ҳадде расида буд, ки дар асрҳои миёна шеваи дабириӣ ва илми тарассул пайдо шуд ва китобҳои дар ин ришта ба вучуд омад. Ин осорро метавон ба чанд гурӯҳ тақсим кард:

а) рисолат ва баъзе фаслҳои осоре, ки дар илми тарассул навишта шудаанд ва дар онҳо луғат ва истилоҳоти идорӣ оварда шудааст;

б) китобҳои, ки дар онҳо мактубҳои дабирон ва муншиёни машҳури дарбори амирон ва шоҳон ҷамъоварӣ шудааст;

в) матни фармонҳо, маншурҳо, аҳдномаҳо, асноди ҳуқуқӣ, шарҳу эзоҳи ташкилотҳои идории давраҳои гуногун, ки дар матни осори таърихиву адабӣ ва ғайра оварда шудаанд ва роҷеъ ба луғату истилоҳоти иҷтимоию сиёсӣ маълумоти муфид пайдо кардан мумкин аст [123].

Бояд зикр намуд, ки маҷмуи фарҳангу луғатномаҳои забони тоҷикӣ, аз Асрҳои Миёна то асри XX хеле зиёд мебошанд. Масалан донишманди шинохтаи эронӣ Саид Нафисӣ, бино бар нақли С. Назарзода, дар мақолаи «Фарҳангҳои порсӣ» феҳристи фарҳангҳои форсиро овардааст, ки он 202 луғатро дар бар мегирад ва қисме аз онҳо то замони мо нарасидааст. Дар «Луғатнома»-и Деҳхудо шумораи ин фарҳангҳо 250 китоб нишон дода шудааст [126, 78].

Дар ин ҷо ном ва тавсифи мухтасари ду то аз муҳимтарин ва таъсиргузортарини онҳоро меорем:

«Луғатнома»-и Алиакбари Деҳхудо фарҳанги бисёрчилдаи энциклопедӣ ва аввалин фарҳанги ҷомеест, ки калима ва истилоҳоти соҳаҳои гуногунро фаро мегирад. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи ин «Луғатнома» айнан овардани вожагон ва ашъори шоирон аз фарҳангу луғатномаҳои тафсирии давраи классикӣ мебошад ва он як навъ ҷамъбасти фарҳангшиносии тоҷикӣфорсӣ аз «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ то ибтидои асри XX ба ҳисоб меравад [270, 7].

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар ду ҷилд зери таҳрири М. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ рӯи ҷопро дид. Ин нахустин фарҳанге буд, ки дар қарни XX нашр шуда, вожагони забони тоҷикиро (албатта дар ҳудуди имконоти ин ду ҷилд) аз асри X то ибтидои садаи XX дар бар мегирифт. Дар таҳияи ин луғат фарҳангҳои маъруф ва серистеъмоли забони тоҷикӣ, чун «Бурҳони қотеъ», «Ғиёсуллуғот» ва мисли инҳо истифода шуда, маводи фаровон ва мисолу иқтибосоти зиёд аз осори шоиру нависандагони классикӣ дар он ҷой дода шудааст [274, 7].

Ба ҳамагон маълум аст, ки луғат ва истилоҳот, умуман фонди луғавии ҳар як забон, ба рушди илмию маданияи он миллат алоқамандӣ дорад. Дар ин

бора С. Назарзода чунин ибрази андеша намудааст: «Маҷмуаи луғат ва истилоҳоте, ки миллатҳои гуногуни ҷаҳон дар тӯли таърихи мавҷудияти худ сохта ва ба қор бурдаанд, оинаест, ки дар он шеваи зиндагии суннатӣ ва фарҳангу тамаддуни онҳо мунҷакис гардидаанд. Баррасии таърихи ташаккули луғот ва истилоҳот бисёр лаҳзаҳои печидаи ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва ҳатто дараҷаи тараққиёти ин ва ё он соҳаро дар марҳилаҳои мухталифи шаклгирии миллатҳо равшан месозад. Чунон ки медонем, ин луғоту истилоҳот дар ҳеч забон муддати дароз собит ва яқсон намемонад. Ҳар андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаи моддӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргунӣ дар луғоту истилоҳоти ҷорӣ забони он ҷомеа падида меоварад» [126, 6].

Сарчашмаҳои илмие, ки дар бораи калимасозӣ ва истилоҳофаринии забони форсии тоҷикӣ маълумот медиҳад, инҳоянд:

“**Ат-тафҳим**”- и Абурайҳони Берунӣ - ин асар аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ шояд аввалин асарест, ки дар бораи истилоҳоти фанҳои дақиқ навишта шудаанд [274, 7].

“**Донишнома**”- и Ибни Сино, ки ба забони форсии тоҷикӣ таълиф шудааст, бештари истилоҳоти илми ҳикматро баррасӣ менамояд. Инчунин “Бурҳони қотеъ, Ғиёс –ул- луғот, Кимийи саодат, Сиёсатнома, Ҷаҳор мақола, Меъёр –ул- ашъор, Асос – ул – иқтибос” ва ғайраҳо, ки ҳамаи онҳо дар бораи ҷӣ гуна сохтани луғот ва истилоҳоти илмӣ маълумот додаанд [274, 7].

Аз замони Сосониён якҷо бо осори чанд фарҳангнома низ ба мерос мондааст. Ин фарҳангномаҳо нахустин ва қуҳантарин манбаъ дар таърихи фарҳангнависӣ ба форсӣ буда, баъдан дар усули танзим ва сохтори фарҳангномаҳои давраи аввали порсии дарӣ низ таъсир гузоштаанд. Фарҳангномаҳои аз форсии миёна маҳфузмонда инҳо мебошанд:

1. Фарҳанги авестой ба паҳлавӣ
2. Фарҳанги хузворишҳои паҳлавӣ
3. Пораҳо аз фарҳангномаҳои форсии миёна ба сугдӣ, ки дар бахши осори монавӣ баррасӣ шудааст [153, 63].

Аз ин фарҳангномаҳо ду фарҳанги нахуст дар расмулхати авестой ва паҳлавӣ ва савум дар алифбои монавӣ нигошта шудаанд. Ҳар кадоме аз ин фарҳангномаҳо дорои вижагиҳои луғавӣ буда, аз нигоҳи сохтор ва тартиби бахшҳо низ тафовут доранд.

Frahang I oim-Sewag «Фарҳанги авестой ба паҳлавӣ». Фарҳанг аз рӯи вожаҳои оғози баҳши нахуст oim (ҳолати номинатив-аккузатив, чинсияти миёна) ва тарҷумай форсии миёнаи он sewag - «як» номгузорӣ шудааст. Муаллиф ва замони таълифи фарҳанг маълум нест. Аммо бо назардошти мавзӯ ва матолиби фарҳанг замони таълифи онро метавон ба давраи тарҷумаҳои паҳлавии Авесто дар аҳли Сомониён мансуб донист. Дар фарҳанг тақрибан ҳазор вожаи авестой дар тарҷумаву ташреҳи паҳлавӣ танзим гардидааст. Фарҳангнома якҷо бо ташреҳи луғоту истилоҳот масоили грамматикаи забони Авесторо низ фаро мегирад. Дар он грамматикаи забони Авесто дар мисоли чанде аз категорияҳои морфологии шахсият, шумора, ҳолатҳо (падежҳо) ва тасрифи феъл ба форсии миёна ташреҳ шудааст. Аз ин рӯ ин фарҳангро метавон нахустин намуна аз таърихи дастурнависӣ дар суннати аҳли сосонӣ номид [153, 63].

Дар фарҳангнома вожаҳо бар асоси ин чанд усул танзим ва тасниф гардидаанд, аз нигоҳи грамматикаи забони авестой, дар маъно, дар тартиби алифбо. Ҳамчунин дар фарҳанг аз чунин шеваи ташреҳи вожаҳо истифода шудааст.

1. вожаҳои авестой - тарҷумай форсии миёна;
2. вожаҳои авестой ташреҳи форсии миёна;
3. тарҷумай вожа ба вожаи калимоту таркибот ва ибороти гуногуни авестой ба форсии миёна;
4. тарҷумай ҷумлаҳои ҷудоғонаи авестой ба форсии миёна.

Дар фарҳанг вожаҳое низ мушоҳида мешаванд, ки дар матни кунунии Авесто ёд нашудаанд. Гумон меравад, ки ин гуна вожаҳо аз кадом як пораҳои гумшудаи матни Авесто мондаанд. Тартиби алифбо дар фарҳанг ба ҳеҷ кадоме аз нусхаҳои дастнависи алифбои авестой мутобиқат надорад. Дар

бахши тартиби алифбо танҳо намунае чанд барои 24 ҳарфи авестой гирдоварӣ шудааст. Ҳамон тавре, ки аз баррасии матни фарҳанг бармеояд, матлаби муаллиф танзими пурраи ҳуруф набуда, балки ташреҳи вижагиҳои маъноӣ бархе аз луғоту истилоҳоти авестой ба форсии миёна будааст. Бояд ёдовар шуд, ки дар фарҳанг вожаҳои авестой дар бештар маврид дар ҳолатҳои генитив-дativas ва аккумулятив нигошта шуда, аммо ин шаклҳо дар форсии миёна ба гунаи номинатив маънӣ гардидаанд. Фарҳанг шомили 27 бахш (боб) аст. Ҳамчунон ки дар боло ёд шуд, яке аз вижагиҳои фарҳанг ташреҳи масоили грамматикаи забони Авесто ба форсии миёна мебошад [153, 63].

Frahang-i Pahlawig «Фарҳанг-и паҳлавиг» фарҳанги оромӣ ба паҳлавӣ ва ё фарҳанги ҳузворишҳои паҳлавӣ. Муаллиф ва замони таълифи фарҳанг маълум нест. Гумон меравад, ки шакли кунунии фарҳанг дар давраҳои охири аҳди Сосонӣ танзим шудааст. Тасниф ва танзими вожаҳо дар «Фарҳанг-и паҳлавиг» бар пояи усули фарҳангнависӣ дар Шарқи Наздик сурат гирифтааст. Мутобиқи ин усул вожаҳо аз рӯйи мавзӯ ва маъно дар гурӯҳҳои чудоғона тасниф гардидаанд. Ин шеваи нигоҳи фарҳанг идомаи суннати оромӣ буда, дар оромӣ аз шумериву аккадӣ иқтибос шудааст. Дар фарҳанг чанде аз ҳузворишҳои оромии дар осори паҳлавӣ истифодашуда ворид нагардидаанд. Нигоранда ҳузворишҳои мутаводилро аз осори паҳлавӣ гирдоварӣ ва танзим кардааст. Ҳамчунин чанд ҳузвориш танҳо аз матни фарҳанг маълум буда, дар осори дигари паҳлавӣ мушоҳида намешавад. Гумон меравад, ки манбаи онҳо кадом як бахши осори аз байн рафтаи паҳлавӣ мебошад. Дар ин фарҳангнома беш аз ҳафтод вожаи оромӣ баробариҳои аккадӣ дошта, ки ба ин гурӯҳ иқтибосҳои шумерӣ дар забони аккадӣ низ ворид мешаванд. Он дар китобхонаи Навсарӣ нигоҳдорӣ мешаванд [153, 63].

Дар он инчунин категорияҳои грамматикӣ забони авестой, аз қабилӣ шумора (танҳо, дугона, чамъ), чинсият (мардона, занона, миёна), ҳолат (генитив, аккумулятив, датив) дар мисоли исмҳои сифатҳо ва ҷонишинҳои

шахсиву нисбӣ ташреҳ шудаанд. Дар фарҳанг барои баёни категорияи чинсият ва шумора истилоҳи махсуси забоншиносӣ ба кор меравад [153, 63].

Форсӣ забонест, ки имрӯз ба бештар мардуми Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистону ва қисмате аз Ҳинду Қафқозу Байнаннаҳрайн ба он забон сухан мегӯянд.

Давраҳо ва сарчашмаҳои асосии истилоҳоти забони тоҷикиро метавон чунин хулоса кард:

1. Катибаҳои ҳахоманишӣ насри сода аст, ки аз такрори таъбироту мутародифот ва баёну ҳолати нафсонӣ то андозае ҳолӣ аст.

2. Насри «Авасто» якнавохт нест, зеро қисмате муҳим аз «Авасто» ашъори ҳичойӣ аст ва наср нест ва дар замонҳои мухталиф навишта шуда ва дар давраҳои баъд ҳам дар он дасткорӣҳо шудааст.

3. Аз насри монавӣ осори ҷудо-ҷудо ва ноқисе ба даст омадааст. Ва низ бештар осори Монӣ ва монавиён ба забонҳои сурёни ё суғдӣ будааст.

4. Насри паҳлавии ашконӣ, ки осоре қобили зикр дар даст нест, ҷуз баъзе катибаҳо, ки ҳамроҳи катибаҳои шоҳаншоҳони Сосонӣ нақш шуда, дар тахтасангу кӯҳҳо ва варақҳо аз пӯсти оҳу.

5. Паҳлавии Сосонӣ, ки китобҳою рисолати зиёде аз он дар даст дорем ва катибаҳои Сосонӣ ҳама ба он забон навишта шудаанд.

6. Рисолаҳову китобҳои бисёре, ки аз байн рафтааст ва бархе монанди «Вис ва Ромин» ва «Баҳроми Чӯбинномак» ё номаи «Тансари мӯбадон мӯбад», «Калила ва Димна», «Худойнома», «Маздакнома», «Шарвин ва Хваринномак», «Пирӯзнамак», «Бахтёрномак», «Синдбодномак», ки осори мухтасаре аз ҳар яки онҳо барҷо монда ва асли онҳо гум шудааст.

7. Тарҷумаи китобҳо ва адабиёти эронӣ, ки ба амри Искандар китобҳои илмӣ ва фалсафӣ ба юнонӣ тарҷума ва ба Юнон фиристода шуд ва дар аҳди Сосониён китобҳои илмӣ аз юнонӣ ба форсӣ тарҷума шуд.

8. Китобҳои асотир ва таърих, ки тамоми китобҳои машҳури эронӣ аз афсонаву асотир гирифта, то таъриху улум аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума шуд.

9. Китобҳои фарҳанг ва ахлоқ, ки машҳуртарини онҳо китоби «Калила ва Димна» мебошад.

10. Китобҳои илмӣ, ки китобҳо ёд шудааст «Китоби мантиқ» тарҷумаи Ибни Муқаффаъ аст.

11. Таърихнависӣ ба забони форсӣ, ки машҳуртарини онҳо «Шоҳнома»-ҳои гуногун «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ ва «Гаршоспнома», «Аҷоибулбулдон», «Таърихи Байҳақӣ», «Таърихи Систон», «Қобуснома» ва монанди инҳо мебошанд.

12. Луғатҳои форсӣ, монанди «Луғотулфурс»-и Асадӣ ва «Фарҳанг»-и Шамси Фаҳрӣ, «Фарҳанги Чаҳонگیرӣ», «Бурҳони котеъ», «Дасотир», «Шористон», «Чаҳорчаман», «Ойини Хушанг» ва ғайра, ки мутаасифона баъзеи онҳо дорои таваҳҳумот ва луғатҳои беасос буданд.

Грамматикам забони адабии ҳозираи тоҷик аз се чилд иборат буда, чилди якум фонетикаю морфология ва чилди дуюм синтаксисро дар бар мегирад. Дар чилди якум, масъалаҳои фонетика ва фонология, калима ва шаклҳои он, тарзи ташкили калима ва калимасозӣ, категорияҳои морфологии ҳиссаҳои нутқ. мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд [44, 5].

Чилди дуюми «Грамматикам забони адабии ҳозираи тоҷик» масъалаҳои ибора, қоидаи ташкили ибора, сохти ибора, муносибатҳои синтаксисӣ, воситаҳои алоқаи ибора, ҷумлаҳои сода аз ҷиҳати маъно, мақсад, интонатсия ва модалият, сохт ва таркиби ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва яктаркиба, сараъзо, аъзоҳои пайрав ва аъзоҳои иловагии ҷумла, ҷумлаҳои чидааъзо, ва тартиби калима мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд [45, 5].

Дар чилди сеюми **Грамматикаи академии забони адабии ҳозираи тоҷик**, ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ, сохт ва тарзу воситаҳои грамматикӣ ташкили онҳо, ҷумлаҳои сертаркиби пайваст, тобеъ ва омехта, ҷумлаҳои нловагӣ, нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтаанд. Дар ин қисмати истилоҳоти забоншиносии марбут ба ҳамин риштаи забон хеле фарох ва бамаврид истифода шудааст [46, 6].

Ҳ.Маҷидов дар асари худ “**Забони адабии муосири тоҷик**” аввалин бор қабатҳои луғат, таъбирот (фразеология) ва сарф (морфология)-и забони адабии муосири тоҷик ба тариқи муназзам ва алоқамандона бо ҳамдигар маънидод мешаванд. Китоби мазкур аз се ҷидд иборат аст. Дар ҷилди аввали он системаи луғавии забонамон - қонуниятҳои мавҷудият ва истеъмоли калимаи тоҷикӣ, маъношиносӣ, масъалаҳои пайдоишу маншаъ, сабкиёт ва луғатнигории тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҷиҳати фарқкунандаи ин асари таълимӣ аз ҳама дастурҳои пешин, ки ба ин мавзӯ бахшида шудаанд, ҳамин аст, ки дар он робитаи байни мавзӯҳо, аз як мавзӯ сар задани мавзӯи дигар ва дар маҷмуъ маънидоди паҳлуҳои мухталифи калима будани ҳамаи онҳо риоя шудааст.

Дар ҷилди дуюм системаи таъбирот (воҳидҳои фразеологи)-и забони адабии муосири тоҷик маънидод мешавад. Таъбирҳо ҳарчанд дар заминаи калимаҳо ба вуҷуд омадаанд, бо хосиятҳои зиёд аз онҳо ба кулӣ фарқ карда, воҳидҳои нисбатан мураккаб ва аз калимаҳо як зина болоро ташкил медиҳанд. Дар ин ҷилд системаи фразеологии забонамон, ҷиҳатҳои умумию фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз калимаҳо ва унсурҳои дигари забон; гурӯҳҳои маъноӣ, сохторӣ ва услубии таъбироти тоҷикӣ; масъалаҳои этимология ва фарҳангсозии фразеологӣ мавриди баҳс қарор гирифтаанд.

Ҷилди сеюми ин асар ба сарф, ё морфологияи забони адабии муосири тоҷик бахшида шудааст. Дар он маънидоди сохторӣ морфологияи на фақат калимаҳо, ки китобҳои дарсии бахшида бо морфология одатан онро ба тариқи анъанавӣ дар бар мегиранд, балки системаи сарфии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ низ оварда шудааст. Ба ин маънӣ ҷилди сеюми китоби мазкур аз китобҳои морфологияи то ба имрӯз таълиф ёфта ба кулӣ фарқ карда, роҷеъ ба ҳиссаҳои нутқ, категорияҳои грамматикӣ ва шаклу маъноҳои таъбироти тоҷикӣ низ маълумоти батафсил медиҳад.

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз ду ҷилд), зери назари Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон беш аз 80 ҳазор вожаву ибора ва таркибҳои забони тоҷикиро фаро

гирифта, аз лиҳози сохтор калимаву таркиб ва истилоҳоти ҳам давраи классикии инкишофи забон ва ҳам давраи муосири рушди онро дар бар гирифтааст [270, 8].

Луғати истилоҳоти забоншиносӣ Чоматов, С. (Словарь лингвистических терминов (англо-русско-таджикский). Муаллиф истилоҳоти забоншиносиро бо се забон тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ нишон додааст [273, 7]. Муаллиф ин чунин дар диссертатсияи худ “Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков” истилоҳозии сарфию нахвиرو тавассути ҳиссаи нутқ таҳлил намуда, барои бой намудани таркиби луғавии забон саҳми худро гузоштааст [56].

Таърихи истилоҳозиву вожагузинӣ ва марҳилабандии он дар забони тоҷикӣ то ин дам ба дараҷаи бояду шояд баррасӣ нагардидааст. Вале дар пажӯҳиш ва таҳқиқоти донишмандони тоҷик, ховаршиносони рус ва махсусан муҳаққиқони эронӣ дар бораи баъзе паҳлуҳои ин мавзӯ маводи пурарзише пайдо шуд, ки мо ҳангоми таҳияи ин кор аз онҳо истифода намудем.

Таърихи луғатсозӣ ва истилоҳофариниро дар забони тоҷикӣ аз оғоз то ибтидои асри XX шартан ба чаҳор давра тақсим кардан мумкин аст:

Давраи аввал – Оғози таълиф, тарҷума ва пайдо шудани зарурати истилоҳофаринӣ (асри IХ-нимаи дуюми а. ХI).

Давраи дуюм – Давраи нашъунамо ва ташаккули истилоҳот. Аз замоне ки ин осор аз лиҳози истилоҳшиносӣ каму беш устувор шуд ва пайравон пайдо кард (нимаи дуюми асри ХI то охири асри ХII).

Давраи сеюм – Давраи таназзул ва пастшавии сатҳи истилоҳсозӣ. Аз давраи ба кудрат расидани сулолаҳои туркнажод дар Мовароуннаҳр ва истилои муғул то замони тобеъ шудани Осиёи Миёна ба Россия (асри ХIII – нимаи аввали асри ХIХ).

Давраи чорум – Истилоҳозии забони тоҷикӣ дар марҳилаи маорифпарварӣ. Пайдо шудани ҷараёнҳои маорифпарварӣ ва ҷопи нахустин рӯзномаву маҷаллаҳо ба забони тоҷикӣ, аксуламали забон дар баробари

падидаҳои нави сиёсиву иҷтимоӣ ва истилоҳоти онҳо (аз нимаи дуюми асри XIX то ибтидои садаи XX). Ба ин давра боз ду давраи охир аз замони таърихи нав ва навтарини мо илова мешавад, ки он чунин аст:

1. Давраи шӯравии рушди истилоҳоти забони тоҷикӣ (аз соли 1920 то соли 1991).

2. Давраи истиқлол ва рушди истилоҳозии забони тоҷикӣ (аз соли 1991 то ба ҳол) [123].

Тавре ки аён гардид, Ташаккулу густариши забони адабӣ ва тағйирот махсусан дар таркиби луғавии он ба ҳаёти иҷтимоӣ, моддӣ, сиёсӣ ва таърихи ҳар як миллату халқият вобастагии ногусастанӣ дорад. Аз ин рӯ, таҳқику таҳлил ва омӯзиши забони адабӣ дар марҳилаҳои мухталифи таърихӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва услубии забони адабии асрҳои гуногун ёрии калон мерасонад.

Ба инкишофи забони адабӣ омилҳои ҷамъиятиву таърихӣ ба мисли пайдоиши хат, адабиёт, санъат, ҳунармандӣ, савдо, муносибатҳои байни ҳамсояҳо, таърихи халқ таъсири басо бузург мерасонад. Яъне инкишофу густариши забони адабӣ ба ҷомеа ва таърихи халқ робитаи мустақаму ногусастанӣ дорад. Таърихи забони адабӣ ташаккул, устуворшавӣ, инкишофу густариш ва таҳаввули забони хаттиро дар марҳилаҳои муаяни таърихӣ меомӯзад.

Яъне таърихи забони адабӣ таърихи забони хаттӣ, таърихи корбурду истифодаи забон дар услубҳои гуногун ва намунаҳои гуногуни осори хаттӣ аст. Манбае, ки муҳаққиқони забон аз он оид ба таърихи забони адабӣ маводу маълумот пайдо мекунанд, осори хаттии давраҳои мухталиф ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки таърихи забони адабӣ шакли гуфтугӯии забонро низ дар бар мегирад, зеро аксари хусусиятҳои забони хаттӣ ба забони гуфтугӯӣ мегузарад ва дар он маҳфуз ҳам мемонад ва баръакс, яъне хусусиятҳои забони гуфтугӯиро дар забони хаттӣ низ пайдо кардан мумкин аст. Забони

гуфтугӯӣ ва шеваҳо ҳоло нигоҳдорандаи чанде аз хусусиятҳои забони хаттии асрҳои миёнаанд.

1.4. Оид ба хусусияҳои истифодаи истилоҳоти забоншиносӣ дар форсии бостон

Таҳқиқи осори классикон барои муайяну равшан кардани инкишофи забони адабии он аҳамияти калон дорад, зеро дар асоси маълумоти таърихи забон проблемаҳои ниҳоят муҳими забон, аз ҷумла ҳолати имрӯзаи онро фаҳмидан мумкин аст.

Дар форсии бостон сохтори вожаҳо бар пояи қавоиди сарфи эронии бостон аз ҷунин воҳидҳо ташкил шудааст: реша, пешвандҳову пасвандҳо ва анҷомаҳо. Реша ҳамчун воҳиди бунёдии вожа ҳомил ва фарогири маънои асосӣ буда, пешвандҳову пасвандҳо ё вандҳо барои ташхиси маънои луғавии реша ва анҷомаҳо барои маънои грамматикӣ ва робитаи грамматикӣ ба қор мераванд. Реша ҳамчун воҳиди ибтидоӣ ё оғози бидуни вандҳо ба таври мустақил вучуд дошта наметавонад.

Тавассути вандҳо аз реша асосҳо шакл гирифта, баъдан ба асосҳо анҷомаҳои гуногун афзуда мешаванд, ки дар натиҷа ҷунин воҳидҳои забонӣ: реша+ванд ва асос+анҷома дар қолаби вожасозӣ барои ташкили вожаҳо шакл мегиранд. Дар ташкили решаҳои эронии бостон ҳамсадоҳо ҳамчун аломати асосӣ ва ҷавҳари реша ба қор рафтаанд. Ҳамчунин дар ташкили решаҳо овозҳои садодор ва сонантҳо низ ҳамчун аломати асосӣ истифода мешаванд. Табдили овозҳои садодор ва сонантҳо низ дар дохили реша аз омили дигари тағйироти овозии решаҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, тибки ин қонуният усули ташкили реша дар забонҳои эронии бостон ҷунин ташхис шудааст:

1. SP, SY SV, SR (ҳамсадо ё сонант+ҳамсадо ё сонант);
2. SYP, SUP, SRP (ҳамсадо ё сонант+сонант+ҳамсадо ё сонант) [139, 91].

Табдили овой дар реша аз роҳи тағйироти миқдории овозҳои садодор сурат мегирад, ки он дар се дараҷа маълум аст: дараҷаи сифр, яъне реша

бидуни овозҳои садодори а, а; дараҷаи миёна (дар истилоҳи ҳиндӣ - *guna*) - реша бо садодори а ва дараҷаи баланд (дар истилоҳи ҳиндӣ - *vrddhi*) - реша бо садодори а. Тағйироти овозҳои садодор Дар дохили реша аз роҳи табдили миқдорӣ дар дараҷаи *vrddhi*, яъне а>а яке аз усулҳои сохтани решаҳо мебошад: *margava* «марвазӣ, сокини Марв» аз *Margus* «Марв», *Bagayadi* - коми моҳ (ба маънои «парастии Худо» аз *baga-* «Худо» ва *u ad-* (ав. *yaz*) «парастидан, садда кардан, намоз бурдан») ва ё *asabara* «сабор» аз *asa-* «асп» ва *bar-* «бурдан».

Асосҳо. Дар форсии бостон асосҳо ба асосҳои номӣ ва феълӣ мансуб буда, аз рӯи сохтор дар қолабҳои зайл шакл гирифтаанд: асосҳои решаӣ; асосҳои бо пасвандҳо сохташуда; асосҳои бо пешвандҳо ва пасвандҳо сохташуда; асосҳои мураккаби иборат аз ду ё бештар реша ва ё асос бо замимаи пешвандҳо ва ё пасвандҳо, асосҳои номӣ, асосҳои феълӣ.

Чуз қолабҳои дар боло ёдшудаи асосҳои номӣ ва феълӣ, дар форсии бостон асосҳои низ мавҷуданд, ки онҳо аз роҳи такрори реша шакл гирифтаанд. Усули мазкур яке аз равишҳои т ашқили асосҳо дар забонҳои эронии бостон ба шумор меравад.

Дар форсии бостон асосҳои низ ба мушоҳида мерасанд, ки ар ташқили онҳо чанд пасванди таърихӣ пай дар пай истифода шудаанд. Пасвандҳои нахустин дар чунин асосҳо бо асоси вожа омезиш ёфта, ба он ҳамроҳ мешаванд ва онҳо як чузбӣ асосро ташқил медиҳанд. Гуруҳи дувуми пасвандҳо ҳамчун як чузбӣ воҳиди фаъол дар ташқили асосҳо пас аз пасвандҳои дараҷаи аввал бо ҳифзи маъноӣ грамматикӣ дар сохтани асосҳо истифода мешаванд.

Пажӯҳишгарон пасвандҳои асосоз ва воҷасозии форсии бостонро бар асоси шаклгирии онҳо ба ду даста чудо кардаанд, ки чунин, тақсимбандӣ аз нигоҳи тағйироту табадуллотӣ савтӣ ва таърихӣ пасвандҳо дар сохтани асосҳо ё меъёрҳои воқеӣ маҳсуб мешавад. Ин пасвандҳо иборатанд:

1) пасвандҳои дорои табдили овой: -i, -ai, -u, -au, -uv, -man, -man, -tr, -tar, -tar, -un, -van, -van, -vat, -vant, -mat, -mant; пасвандҳои асоссози феъл: -nu, -пай, -n, -па;

2) бидуни табдили овой: -a, -a, -t, -tat, -па, -tra, -ка, -уа, -га, -та [139, 94].

Бархе аз пасвандҳои куҳан, ки дар сохтани асосҳои номӣ ҳанӯз дар эронии бостон ба гунаи унсурҳои грамматикӣ истифода мешуданд, баъдан дар форсии бостон ба асосҳо омезиш ёфта, ҳамчун чузъи ҷудонопазири асос маҳфуз мондаанд, ин вожаҳо дар форсии бостон бо пасвандҳои таърихӣ шакл гирифта, дар онҳо решаҳо ва пасвандҳо бо ҳамдигар омезиш ёфтаанд.

Дар чанде аз вожаҳои форсии бостон тибқи равиши вожасозии эронии бостон, асосҳо тавассути чанд пасванд низ шакл гирифтаанд, ки дар ин маврид вобаста ба заъф ва ё коста гардидани маъноӣ луғавӣ ва грамматикӣ пасванд ва ё дар ҳолати ба асос омӯзиш ёфтани он, ба пасвандҳои аввалия пасвандҳои дуҷумла афзуда мешаванд.

Вожаҳои мураккаб. Вожаҳои мураккаб дар форсии бостон бар пояи равиши вожасозии эронии бостон аз роҳи ба ҳам пайвастанӣ асосҳои гуногун дар як таркиби воҳид шакл гирифтаанд. Дар матнҳои форсии бостон ба хати меҳӣ, бинобар сабки вижаи катибаҳо ва маздудияти забонии онҳо, на ҳама қолабҳои вожаҳои мураккабро дар ин осор метавон пайдо кард. Бархе аз қолабҳои вожаҳои мураккаби форсии бостон яқҳо бо вожаҳои модӣ, ки дар катибаҳои шохони Ҳахоманишӣ ба хати меҳӣ ба мушоҳида намерасанд, дар луғоту истилоҳоти форсии бостон ва модӣ дар осори аккадӣ, эламӣ, оромӣ ва юнонӣ маълум мебошанд. Бинобар ин ҳама манобеи забони метавон қолабҳо ва равиши мураккаби вожасозиро дар форсии бостон яке аз равишҳои маъмулӣ ва мутароид маънидод кард.

Сохтор ва ташкили вожаҳои мураккаб дар катибаҳои форсии бостон мутобиқ ба қорбурди асосҳо дар қолабҳо чунин аст: исм+исм (N+N), сифат+исм (A+N), ҷонишин+исм (Pron.+N).

Инчунин истилоҳоте, ки дар форсии бостон истифода шудаанд, ба истилоҳи забоншиносиро дар бар мегиранд, ба монанди: зарф, феъл, реша, пасвандҳои феъл, сифа, индикатив, замони гузашта, сифаи хабарӣ, конъюнктив, актив, медиум (тарзи миёна) оптатив (сифаи хоҳишмандӣ), императив (сифаи амрӣ), ҳиссача, шаклҳои номии феъл ва ғ.

1.5. Оид ба пайдоиши истилоҳоти забоншиносӣ дар Чин дар асрҳои миёна

Омӯзиши забони чинӣ дар ҳудуди Чин чандин асрҳо пеш рафтааст. Дар аввал забоншиносӣ аз ҷониби чиниҳо танҳо дар асоси донишҷӯи забони чинӣ, бидуни ба назар гирифтани забонҳои дигар сурат мегирифт.

Дар марҳилаи ҳозира истилоҳоти гуногуни соҳаи илм таркиби луғавии забони чиниро ташкил медиҳад, ба монанди: истилоҳоти таърихи забон, грамматика, лексикография, наҳв, антропонимҳо ва ғ.

Дар асоси таҳқиқотҳои Шао Тэзинминем (邵敬敏) [219, 29], таърихи ташаккули илми грамматикаи муосир дар Чин ба 4 давра тақсим мешавад:

- 1) давраи ибтидоӣ (1898-1936);
- 2) давраи таҳқиқоти грамматикӣ (1936-1949);
- 3) давраи тасвирӣ (1949-1976);
- 4) давраи охир (1976 – то замони мо).

Хусусияти марҳилаи аввал аз он иборат аст, ки муҳаққиқон асосан ба тартиб додани луғатҳои вожаҳои вазифаӣ машғул буданд.

Маҳз дар ҳамин давра дар осори забоншиносони чинӣ истилоҳоти муродифӣ пайдо шуданд. 实词 (калимаи воқеӣ) – 虚词 (калимаҳои вертуалӣ), 动词 (феъл) – 数词 (шумора), 有生命的词 (калимаи зинда) – 无生命的词 (калимаи мурда).

Ин истилоҳотҳо таърифи муайян надоштанд ва нофаҳмо буданд [81, 93]. Бо вучуди он ҳам онҳо дар осори забоншиносони марҳилаи муосир истифода карда мешудаанд.

Ташаккули ҳамаҷонибаи сохтори грамматикаи забони чинӣ ба солҳои 1898 рост меояд. Асарҳои «Ма ши вэн тун» («Грамматикаи ҷаноби Ма») Ма Тсзянҷуна ба ҳамон давраҳо рост меояд [85, 34].

Ин асарҳо ибтидои марҳилаи инкишофи грамматика дар Чин мебошад. Ин давраро давраи «тақлид» номгузорӣ кардаанд, зеро тамоми осори ин замон асосан грамматикаҳои универсалии ғарбиро нусхабардорӣ мекарданд. Дар он давраҳо асарҳои Ли Чинси («Грамматикаи нави забони давлатӣ», 1924), Ян Шуда («Грамматикаи олии забони чинӣ», 1920), Чжу Дэси («Грамматикаи нави забони давлатӣ», 1921) ба ҷоп мебароянд.

Барҷастатарин рӯйдоди он замон ҳамчун забони расмӣ қабул шудани «байхуа» буда, таҳқиқоти муқоисавии «байхуа» ва **вэньян** оғоз меёбад.

Соли 1936 асари Ван Ли «Мулоҳизаҳо оид ба грамматикаи забони чинӣ» барои оғози марҳалаи нави рушди грамматикаи чинӣ таконе буд. Дар мавриди таснифи калимаҳо ва ҳиссаҳои нутқ баҳсҳои зиёде сар мешаванд, мувоҳидаҳо дар бораи сохтори грамматикаи забони чинӣ пайдо мешаванд.

Асарҳои барҷастаи солҳои 1936—1949 ин асарҳои забоншиносон Лу Шусян "Масъалаи мухтасари грамматикаи чинӣ" (1942-1944), «Грамматикаи муосири чинӣ»-и Ван Ли (1943-1945) Гао Минкай Назарияи грамматикаи чинӣ (1949) мебошанд.

Пас аз инқилоб ва то имрӯз асарҳои бисёре оид ба грамматика ба таъб расидаанд. Ҳамин тарик, дар марҳилаи ҳозира забоншиносии чинӣ умуман ва алаҳусус илми грамматика як қисми забоншиносии ҷаҳониро ташкил медиҳад.

1.6. Мавқеи истилоҳот ва роҳҳои истилоҳсозӣ 术语学 дар забони тоҷикӣ ва чинӣ

Моҳияти омӯзиши истилоҳот дар замони муосир мавриди баҳси муҳаққиқон аст зеро, ки истилоҳот аз як тараф асоси зинаи пайваستшавии байни фаҳмишҳои гуногуни илмӣ бошад, аз тарафи дигар тақсимооти аниқ фаҳмиши гуногунро вусъат медиҳад. Ба сабаби босуръат инкишоф ёфтани илму техника, бояд диққати махсус ба

моҳияти истилоҳоти гуногун дода шавад. Истилоҳот бетағир нестанд, онҳо мунтазам рушд меёбанд.

Истилоҳ лафзи арабист ва онро дар забоншиносӣ бо калимаи термин, ки аз терминус (terminus)-и лотинӣ (ба маънои ҳад, ҳудуд, андоза) гирифта шудааст, баён менамоянд. Истилоҳ ё ки термин калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, санъат, техника ё истеҳсолотро дар бар мегирад.

Терминология (аз термин ва Logos-и юнонӣ – таълимот дар бораи терминҳо) аз маҷмӯи терминҳо иборат аст, ки ҳоло луғатномаи истилоҳӣ ё тахассусӣ мегӯем. Хусусияти истилоҳ якмаъноии он аст. Вожаҳои баёнгари мафҳуми ин ё он бахши ҳаёт дар навбати худ истилоҳоти ҳамон соҳа низ ба шумор мераванд. Масалан, истилоҳоти бахши илми забон – **овоз, харф, сарф, феъл, наҳв, мубтадо** ва ғайра.

Истилоҳ дар баёни маъно аз рангиниву муассирии суҳан орий аст, яъне ифодагари мафҳуми дақиқу мушаххаси ашё мебошад. Бо кӯшиши донишмандони тоҷик луғат ё фарҳангҳои тахассусӣ таълиф ёфтанд, ки аҳамияти бузург доранд: «Луғати русӣ–тоҷикии терминологияи юридикӣ» (Раҷабов С.А., Бухоризода А.Л ва дигарон, Душанбе, 1965); «Луғати русӣ–тоҷикии терминологияи философия» (Осимӣ М., Бачаев М., Диноршоев М., Д., 1966); «Луғати мухтасари русӣ–тоҷикӣ ва тоҷикӣ–русии терминҳои забоншиносӣ» (Калонтаров Я.М., Капранов В.А., Д., 1974); «Луғати тоҷикӣ–русӣ оид ба таърих» (Мухторов А., Ягонӣ А., Д., 1974); «Луғати русӣ–тоҷикии терминҳои адабиётшиносӣ» (Табаров С. Ш., Д., 1980); «Фарҳанги мухтасари истилоҳоти коргузорӣ» (Назарзода С., Д., 1993). Доир ба дигар бахшҳои илм низ фарҳангҳои истилоҳотӣ ба таъби расидаанд.

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимро ишғол намуда, дорои як қатор вижагиҳои фарқкунандаи функционалӣ, генетикӣ-таркибӣ, луғавӣ-маъноӣ, морфологӣ, калимасозӣ ва услубӣ-номинативӣ мебошад.

Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот ин ташкили сохти он ба шумор меравад. Маҳз дар натиҷаи пешрафти илму техника ҳар як соҳаи муайяни ҷамъияти соҳиби захираи истилоҳоти худ гардид. Ҳар як истилоҳ як унсури забон аст, ки моҳияти хоси илмӣ дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳо ба кулӣ фарқ мекунад.

Роҷеъ ба ин масъала донишмандон фикру андешаҳои худро баён кардаанд. Чунончи: «Дар истилоҳ ҳамеша алоқаҳои табиӣ забоншиносӣ тифақӣ мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байни истилоҳӣ ифода меёбанд» [124, 62].

Истилоҳот худ системаи махсуси маъноии калима ва ибораро дар бар гирифта, як мафҳуми аниқ системаи муайянро ифода мекунад. Дар тафовут аз калима маъноии истилоҳ бояд амиқу муайян бошад, зеро истилоҳ на ҳамчун ифодакунандаи ин ё он маъно, балки дорои як мазмуни муайяни асоснок аст. Яъне истилоҳ, на фақат вазифаи номинативии худро адо мекунад, инчунин мазмуни муайянро низ инъикос менамояд.

Ба ифодаи дигар, истилоҳ барои номгӯи мафҳумҳои муайяни илмӣ истифода гардида, ҷараён ва мафҳумро, ки дар соҳаи забон ба амал меояд, номбар карда, ҳамчунин мазмуни онҳоро ифода мекунад. Аз ин сабаб, истилоҳот ифодакунандаи мафҳумҳои мушаххаси илмӣ «воситаи муайяни мантиқӣ» буда, ба як ҷузъи назарияи илмӣ соҳаи муайян мубаддал мегардад. Он танҳо ба забони илмӣ тааллуқ дошта, ҳамчун воситаи мубодилаи касбӣ ҳизмат мекунад. Ин ҷо бояд қайд намуд, ки дар бештари мавридҳо ҳангоми сохтан ва тартиб додани истилоҳот набояд аз вожаҳои серистеъмол истифода бурд.

Бояд таъкид кард, ки ба сифати истилоҳ истифодаи аз ҳад зиёди вожаҳои серистеъмол ба маъноии аслиашон ғалати маҳз ҳоҳад буд. Ин корбурд ҳамон вақт қобили қабул ҳоҳад буд, ки агар вожаҳои серистеъмол ба маъноии истилоҳоти махсус барои ифодаи мафҳуми муайяни илмӣ ҳизмат намоянд.

Хусусияти асосии истилоҳ дар он зоҳир мегардад, ки он бо мафҳумҳои лексикӣ-семантикӣ, монанди полисемия, синонимҳо, омонимҳо ва ғайра ҷи гуна алоқамандӣ дорад. Хусусиятҳои муҳимтарини истилоҳот дар низоми (система) муайян дар соҳаи алоҳидаи забоншиносӣ - лексикология, ки ба омӯзиши маъноӣ луғавии калима (луғат) машғул аст, муайян карда шудааст.

Муқоисаи омӯзиши системаи истилоҳоти забонҳои гуногун ба худ аломати хосро доро мебошанд. Барои таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳар ду забон муайянкунии муносибати истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ ва гурӯҳбандии луғавӣ-семантикӣ ва сохтори онҳо муҳим аст.

Бояд таъкид намуд, ки тафовутҳо дар байни ҳар ду забон ҷой доранд. Вазифаи минбаъдинаи таҳлили муқоисавии семантикии истилоҳоти марбут ба соҳаи забоншиносии забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ дар муқоиса аз омилҳои зерин иборат аст:

1) муқаррар намудани таркиби семантикии гурӯҳҳои луғавӣ-тематикӣ ва луғавӣ-семантикӣ, ки бо мафҳумҳои мушаххас аз алоқаи парадигматикии калима ба вучуд меояд;

2) дарёфт кардан ва ҷудо намудани гурӯҳҳои семантикӣ ва ба шоҳаҳои муайян ҷудошавии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда;

3) муайян намудани хусусияти умумии алоқа ва муносибати семантикии байнизабонӣ ва инчунин тафовуту мутобиқати байнизабонӣ.

Истилоҳофаринӣ гуфта дар забонҳои муосири муқтадирӣ илмҳо (англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, русӣ, чинӣ ва ҷанде дигар) раванди номгузорӣ кардани мафҳумҳои нави илмиро ҳамвора бо соҳаҳои гуногуни илм фаҳмида мешавад [132, 54].

Пайдост, ки дар дигар забонҳои миллии мавҷуд дар даҳон (зиёда аз 2000 забон) истилоҳоти забони миллий бар пояи ин забонҳои аз ҷиҳати истилоҳофаринӣ пешрафта ба вучуд оварда мешавад. Як роҳи асосии ба вучуд овардани истилоҳоти миллий тарҷума кардани муодилҳои истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмӣ мебошад. Зимнан, дар ин маврид бояд қоидаҳои умумии истилоҳофаринӣ дар ҳар забони миллий риоя карда шавад.

Як хусусияти муҳими истилоҳоти муосири илмӣ дар забони тоҷикӣ он аст, ки аксарияти ихтисосҳо дар фароянди тарҷумаи адабиёти русӣ (ва ҳоло, ҳамчунин, аз адабиёти забонҳои дигар низ) сохта ва ё пазируфта мешаванд. Аз ин рӯ ҳангоми сохтани истилоҳи илмӣ дар забони тоҷикӣ масъалае, ки ҳамеша дар миён аст, ки талаботи ҳам аз ҷиҳати илмиву ҳам аз ҷиҳати забони саҳеҳ омадани истилоҳоти илмӣ риоя карда шавад, зеро истилоҳи мақбул танҳо дар натиҷаи муборизаи ин ду зарурат тавлид шуда метавонад.

Маълум аст, ки истилоҳи илмӣ номи мафҳуми илмӣ мебошад. Бинобар ин, яке аз шартҳои зарурӣ, ки дурустии истилоҳсозиро аз ҷиҳати илмӣ таъмин мекунад, фаҳмидану надонистани мазмуни мафҳуми илмӣ мебошад, зеро, тибқи қонуниятҳои умумии истилоҳофаринӣ, дар баъзе мавридҳо номи мафҳум (яъне истилоҳ) дар заминаи яке аз барҷастатарин аломатҳои мазмуни мафҳуми илмӣ сохта мешавад. Ба ибораи дигар, дар сурате истилоҳи илман саҳеҳ сохтан мумкин аст, ки ба қори истилоҳсозӣ монанди асосҳои ин ё он соҳаи илм машғул бошад. Гузашта аз ин шахси истилоҳсоз ҳамчунин, бояд аз қонуниятҳои асосии забони адабӣ, хусусан аз қоидаҳои калимасозиву иборабандии забони миллӣ бархурдор бошад.

Ҳамин тариқ, дар забони муосири тоҷикӣ истилоҳофаринӣ гуфта калимасозиву иборабандии забони тоҷикӣ фаҳмида мешавад.

Ба гуфти дигар, истилоҳофаринӣ дар забони тоҷикӣ - истилоҳсозӣ, истилоҳгузинӣ ва истилоҳпазирӣ дар бар мегирад.

Истилоҳсозӣ ин сохтани муодилҳои тоҷикии истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмӣ дар заминаи қоидаи калимасозиву иборабандии забони адабии миллӣ фаҳмида мешавад.

Истилоҳгузинӣ ин интихоби муодилҳои тоҷикии истилоҳоти забонҳои муқтадирӣ илмӣ дар захираи луғавии забони адабии миллӣ фаҳмида мешавад.

Дар раванди истилоҳгузинӣ тарзи лексикӣ-семантикии калимасозӣ истифода гардида, бар дӯши калимаи интихобӣ аз захираи луғавии забони адабӣ мазмуни нави илмие бор карда мешавад. Дар ин маврид калимаи

истилоҳгардида аз тамоми маъниҳои 85 луғавии худ маҳрум шуда, дар системаи истилоҳоти як соҳаи илм мазмуни танҳо як мафҳуми илмиро ифода мекунад. Истилоҳеро, ки дар ин маврид тавлид меёбад, калимаистилоҳ гуфтан мумкин аст [132, 84].

Масалан маънии луғавии калимаи «сифат» дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» 1. хусусияти аз дигарҳо фарқ кунандаи касе ё чизе, бартарӣ, дараҷаи бақороии чизе, чигунагӣ; ба сифати... ҳамчун, ба монанди... 2. хосият, хислат, кайфият, хусусият; сифат кардан чизе, касеро тавсиф кардан касеро, чизеро. 3. ҳиссаи нутқ, ки чигунагӣ, хусусият ва мансубияти ашъро ифода мекунад. Дар системаи истилоҳи илмӣ ин истилоҳ яке аз ҳиссаҳои нутқ мебошад» [270, 253].

Ё худ истилоҳи **феъл** дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ дар маънои аввали худ, ҳамчун воситаи грамматикӣ яке аз ҳиссаҳои нутқ, ки тарзи амал ё ҳолатеро дар гузашта, ҳозира ва оянда нишон медиҳад, қайд шудааст. Дар маънои дуюм бошад ин истилоҳ кор, амал ва дар маънои сеюм хулқ, хислат, атвор, одат; феъли бад а) хӯи бад, одату кирдори бад; б) бадҷаҳлӣ, тундмиҷозӣ; якраҳагӣ, инодкорӣ; феъли касеро доништан аз рафтору кирдор, хулқу хӯ ва табиати касе воқиф будан; аз феъли худ намондан аз хӯю одати худ даст нақашидан, тарки одат нақарданро ифода мекунад» [270, 758].

Чуноне, ки истилоҳшинос П. Нурув қайд мекунад, “яке аз роҳҳои истилоҳсозӣ эҷоди ҳосила истилоҳот бар пояи истилоҳи мавҷуда дар системаи истилоҳоти як соҳаи илм мебошад. Дар ин маврид, ба истилоҳи ошно калимае ва ё унсури калимасозе ҳамроҳ карда мешавад, ки дар натиҷа истилоҳоти наво бо мазмунҳои наво тавлид меёбанд» [132, 43].

Р. Ғаффоров дар китоби худ “Забон ва услуби Р.Ҷалил оид ба дар эҷодиёти Р.Ҷалил кор фармудани калимаҳои грамматикӣ сухан рондааст. Ӯ қайд кардааст, ки дар истифодаи истилоҳи морфологӣ суханварони бузург эътибори чиддӣ додаанд. Масалан дар романи “Одамони ҷовид” истифодаи истилоҳоти **исмҳои муътадил, исмҳои муътадили муайян, исмҳои**

муътадил номуайян, ифодаи категорияи номуайяний, исми амал, исмҳои одам, исми чомеъ, синонимҳои масдарӣ, забони зинда, суффиксҳои каммаҳсул, суффиксҳои хурдӣ, исми муҳотабшуда, сифатҳои мураккаби нисбӣ, таркибҳои ташбеҳӣ, модификаторҳои феълӣ ва ғайра мушоҳида мешавад. Муаллиф истилоҳотеро ба қор бурдааст, ки ҳанӯз ба забони адабӣ дохил пура нашуда, ва ё чараёни дохилшавиро аз сар мегузаронад ва истилоҳи чашмаи хушкнашавандаи забони халқ ба ҳисоб мераванд [35, 103].

Истилоҳи “суффиксҳои сифатсоз” низ аз қабилӣ ҳамин гуна истилоҳ ба шумор меавад ва дар забони халқӣ – гуфтугӯӣ низ дучор мешаванд [35,103].

Дар диссертатсияи Ш.Ниёзӣ исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [129] ва боби сифати грамматикаи забони тоҷикӣ барои мактабҳои олии истилоҳи сифат ва суффикс васеъ истифода шудааст. Масалан: **сифати муайян** ва монанди ин.

Тарзи дар шакли ибора сохтани муодилҳои истилоҳоти бегона низ дар асарҳои илмӣ маъмул аст. Ибораи истилоҳ ду ва ё чанд калима ва ё калимаву истилоҳест, ки як мафҳуми мураккаби илмиро ифода мекунад.

Масалан, дар системаи истилоҳоти забоншиносӣ истилоҳ - чун истилоҳ (истилоҳот- шакли чамъ) — аз забони арабӣ буда, маънояш калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайри аслии қабул шудааст, яъне термин мебошад [132, 44].

Истилоҳ (аз лот. terminus – ҳад, ҳудуд сарҳад) – маънои луғавии мафҳумҳо, ки расман қабул шудаанд. Калима ва ибораҳо, ки маънои аниқро ифода намуда, дар доираи ихтисосҳои муайяни илмӣ, техникӣ, санъат шакл гирифтаанд.

Истилоҳ ба сифати ифодаҳои хоси характернок барои тасвири мавзӯи соҳаи муайян, зухурот, хосият ва муносибати он хизмат мекунад. Дар доираи чунин низоми фаҳмиш истилоҳ бояд якмаъно, мунтазам, услубан бетараф бошад. Истилоҳ ва калимаҳои умумистеъмол метавонанд ба ҳамдигар мувофиқ шаванд.

Истилоҳ махсусияти худро дорад. Аз ҷумла:

- 1) муназзамӣ;
- 2) якмаъной;
- 3) тамоюл ба сермаъной дар доираи майдони истилоҳоти соҳаи худ, яъне истилоҳоти ҳамон илм, ихтисос ва ё мактаби илмӣ;
- 4) набудани таъчилият ва тундӣ;
- 5) бетарафии услубӣ.

Ҳамин тавр, истилоҳсозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ яке аз воситаҳои муҳими ҳар гуна забони миллӣ мебошад, ки дар шакли тайёр ва баъзан бо каме тағирот ё ҳамчун истилоҳоти бегона, ба монанди истилоҳоти забонҳои классикии (юнонӣ ва лотинӣ) ва ҳамчунин истилоҳоти забони муосир (чинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, русӣ ва ғайра) ба забони тоҷикӣ ва чинӣ дохил мешавад. Дар системаи истилоҳот чи тавре забоншинос С.Назарзода қайд мекунад, ба назар гирифтани омилҳои ба талаботи забон мувофиқ хеле мувофиқ мебошад:

- **якмаъной:** дар системаи истилоҳоти як соҳаи илм истилоҳ бояд якмаънӣ бошад, яъне бояд мазмуни танҳо як мафҳуми илмиро инъикос кунад ва баръакс барои ифода кардани мафҳуми илмие танҳо як истилоҳ истифода шавад;

- **системнонокӣ:** ҳар як истилоҳи илмӣ узви системаи истилоҳоти муайяни илм ва ё илмҳои дигар буда, танҳо дар ҳамин системаи истилоҳот саҳеҳу якмаънист, берун аз доираи ин система истилоҳ якмаъноии худро гум мекунад;

- **саҳеҳӣ:** калима ва ё ибораи истилоҳшаванда бояд аз унсурҳои зиёдатӣ ороӣ буда, мазмуни мафҳуми илмиро ба таври саҳеҳ инъикос карда тавонад; дараҷаи саҳеҳии истилоҳи илмӣ ба истифодаи воситаҳои дурусти калимасозиву иборабандӣ бастагӣ дорад;

- **кӯтоҳӣ ва ихчамӣ:** истилоҳи илмӣ бояд ҳаддалимкон кӯтоҳ бошад, вале дар ин маврид дар адабиёти илмӣ-техникӣ дар шакли ибора бештар сохта шудани истилоҳро набояд камии он донист.

Олимони Чинӣ ҳанӯз ҳам ба таҳқиқи истилоҳот тавачҷӯҳи кофӣ дошта ва танҳо ихтисоротро истилоҳҳои умумӣ меҳисобанд ва асосан қоидаҳои сохторӣ ва вазифаҳои идеографии онро таъкид мекунанд. Мардум истилоҳотҳоро бо роҳи аз ёд кардан меомӯзанд, аз ин рӯ, ба хотираи онҳо бор кардани баъзе истилоҳотҳо душвор аст ва ҳатто метарсанд, ки ба душвори ҳо рӯ ба рӯ шаванд. Чунин мешуморанд, ки таҳқиқи истилоҳот бояд ихтисораҳои басомади баландро дар бар гирад, то ки ба донишомӯзони чинӣ фаҳмо бошанд. Қоидаҳои сохтор ва вазифаҳои маъноии онҳоро фаъолна шарҳ диҳанд ва робитаи маъноии байни истилоҳот ва калимаҳои аслиро дар маърифати худ барқарор кунанд, то ки маъноии калимаҳоро фаҳманд.

Заминаҳои таҳқиқоти истилоҳот падидаи луғавии ҷомеаи Чин дар даҳсолаҳои охир нест. Мо осори таърихро пайгирӣ намуда, ҳуҷҷатҳои сулолаҳои Чиниро дарёфтем, ки ин навъи таркиби ҳичоҳои кӯтоҳ ба кадри имкон барои иваз кардани таркиби мураккаби ҳичоӣ истифода мешавад. Ин падида дар замонҳои қадим вучуд дошт. “鲁问：‘公何以为赞？’”（《鲁学士祝寿》），这里的“鲁”替代的就是“鲁学士”。此外，一些数字缩略式也不胜枚举，如“四书”“三才”。"Лу пурсид:" Чаро шумо Чжиро фикр мекунед? "" (Зодрӯзи Лу Сюеши "), ки дар он "Лу "ҷойгузини" Лу Сюеши "аст. Илова бар ин, ихтисораҳои рақамҳо, аз қабилӣ "Чор китоб" ва "Се маҳорат" хеле зиёданд.

Омӯзиши махсусиятҳои забонии истилоҳот дар марҳилаҳои гуногуни таҳаввулоти Чин ба маротиб афзоиш меёфт. Аммо дар муқоиса бо ҷомеаи муосир, алахусус як давраи пас аз рушди ислоҳот, махсусан истилоҳоти забоншиносӣ дар Чини қадим ҳанӯз ҳам дар ибтидо ва дар сатҳи рушдбанда қарор доранд. Истилоҳшиноси чинӣ Ванг Чихуй боре истилоҳоти чиниро пеш аз замони муосир дар Чин омӯхта, чунин мешуморид, ки истилоҳотҳо калимаҳо дар забони қадимии чинӣ асосан ба номҳои одамон, ҷойҳо ва воҳидҳо асос ёфтаанд.

Махсусияти дигари забонии истилоҳот дар забони чинӣ ин аст, ки калимаҳои қадимаи чинӣ соҳаҳои маҳдуд ва сохторҳои нисбатан содда

доранд, аммо ин усули истифода дар забонҳои содакардашудаи чинӣ барои баланд бардоштани самаранокии муошират пас аз солҳои 70-ум дар Чин хеле ғаёл буд. Дар сохт ва аз нав кардани луғати чинӣ таъсири калон гузошт. Рушд ва таҳаввулоти забон якранг набуда раванди тағирёбии динамикии он ҳамеша дар атрофи вазифаи муҳими забон, яъне татбиқи муоширати байнишахсӣ зич алоқаманд аст.

Дигар масъалаи муҳим дар рушди истилоҳиносии чинӣ ин ба таври умумӣ шудани калимаҳои бисёрхичоҳа ба муоширати одамон то ҳаде норухатӣ овардан буд. Маҳз ба туфайли босуръат афзоиш ёфтани истилоҳоти бисёрхурфа коҳиши калимаҳо тамоюли умумӣ шудааст. Дар гуфтор одамон одатан шакли аслии калимаҳоро коҳиш медиҳанд. Дар шакли кӯтоҳ. Масалан, "телефони чамбиятӣ 公共电话 gonggong dian hua (公话 gonghua) (телефони чамбиятӣ)" "Бозиҳои олимпӣ (Олимпиада)" "“奥林匹克运动会 (奥运会) ”[289].

Ҳамчун як падидаи махсуси луғавӣ дар рушд ва таҳаввули забони чинӣ, истилоҳот бо мурури замон дар ҳама ҷо дар рӯзномаву маҷаллаҳо, васоити ахбори омма ва муошират дида мешаванд.

Дар замони имруза шумораи муҳаққиқоне, ки тадқиқоти онтологияи чиниро оид ба истилоҳот гузаронидаанд, тадричан афзудааст ва натиҷаҳои таҳқиқоти зиёда аз 70-сола барои фаҳмиши возеҳи истилоҳот кофӣ мебошад. Усулҳои мушаххаси омӯзиши истилоҳотро ғаёлона таҳқиқ намуд, робитаи мувофиқи байни истилоҳот ва калимаҳои аслиро муайян сохтаанд, то ки мардум на танҳо ҷумлаҳоеро, ки истилоҳотро дар бар мегиранд, фаҳманд, балки онҳоро барои истифода дар муошират низ дуруст истифода баранд. Ҳадаф ва аҳамияти таҳқиқот дар он мебошад, ки ҳаёти ҳаррӯза, ҳамаи калимаҳое, ки дар иртиботи гуфтугӯӣ ё интиқоли иттилоот иштирок мекунанд, бояд ба қойдаҳои забонӣ риоя гардад.

Муҳаққиқоне ҳастанд, ки принцип ва заминаи сохтани истилоҳотро аз нуқтаи назари забониносии маърифатӣ шарҳ медиҳанд. Масалан, Тянь Юнзун ва Сяо Сзюйген (2006) ду механизми истилоҳотро чамбаст кардаанд:

конвенсия ва ҳавасмандкунӣ; Чжао Янхуа (2007) чунин мешуморад, ки маънои аломатҳои чинӣ мураккаб ва таркиб аст. Абстраксияи ин механизми дохилии истилоҳотҳои деконструктивӣ низ механизми беруна аст.

Муҳақиқи чинӣ Хуан Юанлун, Лю Юхонг(2009) принсипи истилоҳоти сарфақунандаи меҳнатро мавриди омӯзиш қарор дода чунин ақида дорад; “Мо чунин мешуморем, ки омилҳое, ки ба сохтори истилоҳот таъсир мерасонанд, бояд минбаъд омӯхта шаванд”. Баъзе истилоҳотро на танҳо бо интиҳоби калимаҳои муайян шарҳ додан мумкин аст. Чунон ки Лю Тсзе (2007) пешниҳод кардааст, ки агар мо сохтори истилоҳотро воқеан фаҳмидан хоҳем, мо метавонем танҳо ба худӣ забони чинӣ таъяс намоем. Мушахас кардан душвор аст. Агар он дар оилаи забонҳои хито-тибетӣ ё дигар оилаҳои забонҳо барои муқоиса гузошта шуда бошад, дар якҷоягӣ бо луғатигардонии чинӣ, навгонҳои нав ба нав метавонанд пайдо шаванд. Истилоҳоте низ ҳастанд, ки дар баъзе ҳолатҳо бештар ба калима шабоҳат доранд, аз ин рӯ истилоҳот маънои луғавӣ ва грамматикӣ низ доранд. Дар робита ба маънои луғавии истилоҳот, одатан чунин мешуморанд, ки маъноҳои денотативии истилоҳот ва калимаҳои аслии онҳо якхелаанд, ки ин асосан ба мувофиқа расидааст. Аммо оё сифатҳои грамматикӣ истилоҳот бо калимаҳои аслии мувофиқат карда метавонанд? Гуо Лянфу (1982) муайян кард, ки истилоҳоти "соддакардашуда" метавонад дар ҷумла ҳамчун предикат истифода шавад, аммо калимаҳои аслии корбурд надоранд, Мин Лонгхуа (1984) чунин мешуморад, ки функцияи нави грамматикӣ расмӣ пас аз ихтисораи калимаҳои аслии метавонад тағир ёбанд [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, 67].

Истилоҳоти рақамҳо барҷастатаринанд, шахсе, ки хулосаи систематикӣ онҳоро баровардааст, ин Ма Синчжу (1987) буд, ки фарқияти вазифаҳои грамматикӣ истилоҳот ва ихтисораҳои рақамӣ ва шаклҳои аслии онҳоро алоҳида тафтиш карда, қайд кард, ки шакл ва маънои таркиб омилҳои истилоҳот таъсирбахш мебошанд.

Лин Хуайонг (2000) боварӣ дошт, ки таҳқиқи Ма Тсинчжу дар бораи функсияҳои грамматикӣ истилоҳот метавонад минбаъд идома ёбад, бинобар ин, ӯ ба таҳлили омилҳои дохилӣ, берунӣ ва вазифаи грамматикӣ шурӯъ кард, дар ҳоле ки сохтор ва маъноӣ танҳо омилҳои дохилӣ, се унсур яъне асли, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ буда, психологияи унсури беруна мебошанд. Мо дарёфтем, ки муҳокимаи вазифаҳои грамматикӣ истилоҳот хеле кам тақсимбандӣ шуда, вале аз доираи тадқиқоти Ма Тсинчжу ва Лин Хуайонг берун наомадаанд. Истилоҳот маҳсули рушди босуръати забон мебошанд, ки мутобиқи замон аст. Истилоҳот барои муносибатҳои муносири иҷтимоӣ иқтисодӣ самарабахш буда, оммаи одамон, хусусан гурӯҳҳои ҷавонон, аксар вақт ҳангоми муошират истилоҳотеро истифода мекунанд ва дар Интернет баъзе истилоҳот номунтазамро зуд пайдо ва паҳн мекунанд.

Бо афзоиши таъсири назарияи забонҳои структуралистии ғарбӣ дар Чин, истилоҳот пурра ба забон ворид карда шуда, категорияи омӯзиши онро аввалин олимони доира ва хусусияти истилоҳотро аз нуқтаи назари нутқ муҳокима мекарданд. Аз ҷиҳати микрос, Ду Сзин (1946) чунин мешуморид, ки "ихтисорот ба **fanqie** монанд аст"; Лу Шусян ва Чжу Дэкс (1951) чунин мешуморанд, ки истилоҳот гурӯҳҳои калимаҳои дорои аломатҳои бештар мебошанд.

Чжоу Сифэн (1957) истилоҳотро аз ихтисорот фарқ карда, аввал маҳсули номҳои соддакардашудаи онҳоро, дар акси ҳол ихтисор кардааст; Ли Сизонг (1983) таъкид мекунад, ки истилоҳот танҳо дар шакл кӯтоҳ карда шуда ва аз ҷиҳати маъноӣ бетағйир мемонад, ки ҳаммаи он бо мақсади ҳамбастагӣ, содда кардан, умумӣ кардан ва ихтисор кардан мебошад. Ма Синчжу (1988) чунин мешуморад, ки истифодаи истилоҳот дар забони гуфтугӯ метавонад вақти муоширатро сарфа кунад ва аз ҷиҳати хаттӣ он метавонад фазои матнро сарфа кунад; Сю Яомин (1988) чунин мешуморад, ки шартҳои истилоҳот мавҷудият аст ва шаклҳои мураккаб, ки метавонанд барқарор карда шаванд. Маҳаки асосии муҳокимаи хусусияти ихтисорот дар он аст, ки онҳо ба категорияи "ci"- "калима" дохил карда мешаванд. Лин Хан (1955) ба

таври возеҳ қайд кард, ки "ихтисорот калима нестанд". Нуқтаи Лу ШуСян (1955) ба онҳо номувофиқ аст. Ў бовар дорад, ки воҳиди этимология ҳатман барои калимаҳо мувофиқ нест ва калимаҳои оддӣ низ метавонанд калимаҳои нав ба вуҷуд оранд. Илова бар ин, олимон, ба монанди Чен Цзянмин (1963), Гуо Лянфу (1982), Ма Тсинчжу (1987) ва Ван Чихуй (2001) низ эътироф карданд, ки истилоҳот калимаҳои махсус мебошанд. Дар бисёр баҳсҳо, гарчанде ки фарқиятҳо зиёданд, аммо, якчанд мувофиқатӣ мавҷуд аст: Якум, истилоҳот усули калимасозист; дуввум, истилоҳот ба категорияи махсуси калимаҳо мансубанд; сеюм, аз ҷиҳати шакл, воҳиди истилоҳот аз калима калонтар ва аз ибора хурдтар аст.

Оид ба сохтори истилоҳот назарияҳои зиёде мавҷуд аст, аммо дар маҷмӯъ назарияҳо ба ҳам умумият доранд. Мулоҳизаҳои асосӣ интиҳоби қисмҳои гуногуни калимаҳои аслий ва аз нав гурӯҳбандӣ кардани шаклҳои нав мебошанд. Мавқеъҳои гуногуни интиҳоб мустақиман ба фарқияти таснифи истилоҳот оварда мерасонанд. Ба монанди Мин Лонгхуа (1983), Чжун Циалинг (1985), Ин Чжипинг (1999) ва ғайра. Бояд қайд кард, ки масъалаи муҳокимашавандаи истилоҳсозӣ масъалаи "аломатҳои намояндагӣ" мебошад. Чен Сзянмин (1963) чунин мешуморад, ки "яке аз шартҳои истилоҳот ин пешниҳоди аломатҳои намояндагӣ мебошад." Баъдтар, Фу ХуайСин (1985), Ма Синчжу (1987) ва Сю Яоминг (1988) дар мақолаҳои худ таъкид карданд, ки истилоҳот аз коркарди ҷузъҳои намояндагӣ сарчашма мегиранд. Аммо, бисёр олимон саволҳоро низ ба миён гузоштанд. Ли Суминг (1991) қайд кард, ки интиҳоби "аломатҳои намояндагӣ" барои шарҳи " 邮编 " "индексҳои почта" кифоя нест ва баъзе шаклҳои кӯтоҳшуда дар амал аз ҷониби омма эътироф карда мешаванд.

Тибқи омор, аксари луғатҳои ихтисороти чинӣ зиёда аз 6000-ро дар бар гирифтаанд. Илова бар ҳамгироии иттилооти байналмилалӣ дар тӯли солҳо, рӯзҳо ва лаҳзаҳо тағйир меёбанд ва мардум ихтисораҳои бешумори нав эҷод карданд.

Хулосаи боби якум

Таҳқиқу баррасии воситаҳои асосии маводҳои гуногуни истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ масъалаи асосии ин таҳқиқот ба шумор меравад. Дар мадди аввал дар диссертатсия чанбаҳои назариявии он муайян карда, асарҳои мақолаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ аз ҷумлаи маводҳои илмӣ муҳаққиқони Чинӣ маводҳои асосии диссертатсияи мазкурро оид ба истилоҳи забоншиносӣ ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи таҳлили якчанд адабиётҳои назариявии муҳаққиқони хориҷӣ ва тоҷикӣ дар забоншиносӣ оид ба истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ, инчунин таҳлили маводҳо аз адабиёти бадеӣ ба хулоса омадем, ки истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ҳанӯз аз назари муқоисавӣ-типологӣ, аз ҷиҳати маъно ва вазифаҳои сарфӣ ва наҳвӣ дар ҷумла пурра таҳлил карда нашудаанд.

Барои ба таври муфассал ва нишонрас баромадани хулосаҳои кори илмӣ дар қор воситаҳои ифодаи истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо назардошти хусусиятҳои фарқкунандааш ба бобҳо тақсим карда шудааст.

Мо дар зерӣ мафҳуми таҳлили сохторию маъноии истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ тағйирёбии истилоҳотро дар нутқ зерӣ таъсири омилҳои гуногуни беруна мефаҳмем. Ба ин таснифот, пеш аз ҳама, усул ва воситаҳои сохторию сарфию наҳвии истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ дохил мешавад.

Усулҳои сохта шудани сохторию сарфию наҳвии истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои дигар на танҳо аз нуқтаи назари ифодаи он дар забоншиносии муқоисавӣ аҳамият дорад, балки чараёни таълими мавзӯҳои марбут ба ин масъаларо самаранок ва осон мегардонад.

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки воқеан дар самти омӯзиши истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ аз ҷониби забоншиносони оламшумул қорҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Хусусан дар самти

муайян намудани хусусиятҳои истифодашавии истилоҳ дар забон, дар ин ё он забонҳои муқоисашаванда саҳми арзанда гузошта шудааст.

Ҳамзамон истилоҳи забоншиносӣ дар забон аз паҳлӯҳои мухталиф мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, аммо таҳлили муқоисавии он дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ самти нави омӯзиши он ба шумор меравад.

Таҳлили сохтори истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ шароит фароҳам овард, ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба таври муқоиса таҳқиқ карда шаванд.

Бояд гуфт, ки истилоҳшиносӣ ба таври кулӣ дар забоншиносии ҷаҳонӣ шохаи нисбатан ҷавон аст ва дар Иттиҳоди Шуравӣ дар охири солҳои 20-уми асри гузашта, пеш аз ҳама дар забони русӣ пайдо ва ташаккул ёфт. Масъалаҳои истилоҳот аз ҷониби олимони тоҷикӣ ва чинӣ яке аз самтҳои муҳимтарини таҳқиқоти забоншиносии муосир гардидааст. Ин сабаби афзудани аҳамияти истилоҳот дар забон ва нокифоя донишдони равандҳои ташаккул, инкишоф ва фаъолияти истилоҳот дар забони муосири чинӣ мебошад. Омӯзиши қонуниятҳои ташаккули истилоҳот дар забони тоҷикӣ вачинӣ, сохтор ва семантикаи онҳо ба яке аз муҳимтарин вазифаҳои илми забони чинӣ торафт инкишоф ёфта, истилоҳот ва ибораҳои нави истилоҳӣ пай дар пай пайдо шуда истодаанд.

Таҳлилҳо аз истифодаи якҷанд адабиётҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода мешавад, ки дар доираи маъноҳои ин лексема дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумиятҳо ба назар расанд ҳам, аммо мавридҳои ҳастанд, ки тафовути он ба назар мерасад.

Бо вучуди ин ҳам, ифодаи истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ хеле доираи васеи истеъмолиро дар бар мегиранд.

Таҳлили луғатҳои мухталифи тоҷикӣ ва чинӣ нишон дод, ки Ҳар як истилоҳ як унсури забон аст, ки моҳияти ҳоси илмӣ дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳо ба кулӣ фарқ мекунад.

Таҳлили маводҳои назариявӣ ва сарчашмаҳои илмии олимони бузург ва инчунин заҳматҳои пурарзиши онҳо нишон медиҳад, ки истилоҳот ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ яке аз воситаҳои бой гардонидани забон буда, баробари монандиҳо, инчунин тафовутҳои зиёдеро дорост.

БОБИ 2 ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ ВА МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА «САРФ 形态学» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

Дар назарияи калимасозӣ вожаи сохта гуфта, одатан калимаи ҳосилшударо дар натиҷаи омезиши асоси тавлидкунанда ва форманти калимасоз мефаҳманд. Вобаста ба хусусияти форманти калимасоз роҳҳои сарфӣ ва ғайрисарфӣ калимасозиро (вандӣ ва ғайри вандӣ) чудо мекунанд. Ба усулҳои ғайриморфологии калимасозӣ ихтисор, илова, асосноккунӣ дохил мешаванд [79, 33–34]. Дар забони чинӣ маъмултарин тарзи калимасозӣ иловаи реша мебошад, 96,5% калимаҳои ҳосилшуда бо ҳамин тарз сохта шудаанд [168, 35–36]. Дар байни дигар шаклҳои калимасозӣ дар забони чинӣ, ихтисорот, такрорӣ ва табдилдиҳӣ фарқ мекунанд. Вожасозии вандӣ низ мушоҳида мешавад, вале на бештар, зеро теъдоди пасванду пешояндҳо дар забони чинӣ кам аст [168, 97, 99].

Ташаккули истилоҳот, чун қоида, номгузори дубора аст, яъне калимаҳои аллақай мавҷудбударо мафҳуму маънои нав додан мебошад. Ҳамзамон воҳидҳои маъмулии луғавӣ ба тағйироти маъноӣ дучор гардида, ба сифати истилоҳот истифода мешаванд. Ин раванд, аксар вақт тавассути метафора (истиора) – интиқоли маъно тавассути шабоҳат ба амал меояд.

Усулҳои истилоҳсозӣ дар ҳар забони пешрафта мутафовит буда, мутобиқ ба имконоти ҳамон забон хос ва мунфарид ба фард аст. Чунончи, дар забони чинӣ тарзи густурдаи ташаккули истилоҳот иқтибосоти фонетикӣ мебошад, ки садои калимаро ифода мекунанд. Ҳамчунин нимкалчаҳо низ ҳастанд, ки дар натиҷаи омезиши транскрипсия ва калкаи семантикӣ ба вучуд омадаанд, ки баъзе чузъҳо маънои истилоҳро ошкор мекунанд ва қисми дигар садои онро инъикос мекунад. Гузинаи нимкалча ин истифодаи унсурҳои забони хориҷӣ мебошад, ки одатан бо ихтисорот ифода мешаванд. Баъзан якҷо омадани иқтибосгирии фонетикӣ ва калкаи маъноӣ барои ифодаи як мафҳум вучуд дорад, аммо ба далели хусусияти ҳиҷоӣ будани забони чинӣ, тамоюл ба кӯтоҳ ва мақсаднок истифода кардани ҳар як вожа, калкаи маъноӣ усули афзалиятноки истилоҳот мебошад.

Дар як катор мавридҳо дар забони чинӣ масъалаи синоними истилоҳот ба миён меояд, ки як мафҳум дорои якчанд аналоги бо роҳҳои гуногун ташаккулёфта мебошад. Баъзе истилоҳоти синонимӣ низ, метавонанд ҳамин тавр сохта шаванд, аммо чанбаҳои гуногуни мафҳуми мавриди назарро инъикос мекунанд.

Барои таҳлили вижагиҳои сохтории истилоҳот аз назарияи аломати дучузъии забон истифода мебарем, ки онро Я. Розвадовский пешниҳод карда, дар осори В.В. Мартинов [2009; 1982] ва А.Н. Гордей [1998] дар доираи семантикаи комбинаторӣ рушд кардааст.

Тибқи назарияи аломати дучузъии забонӣ, шахс воқеияти навро бо илова кардани хусусияти фарқкунанда ба мафҳуми аллакай маълум пешбарӣ мекунад. Чунон ки В.В. Мартинов менависад, «назардошти тавсифӣ бояд дар асоси он чизе, ки аллакай маълум аст, асос ёбад, бинобар ин, он ногузир аввал ба аломати дучониба (фарқкунанда+аломат) табдил меёбад ва агар чузъи дуюм пешгӯшаванда бошад, метавонад шикаст хӯрад» [107, 76]. Ҳамин тариқ, дар семантикаи комбинаторӣ калима ҳамчун воҳиди номинативии аввалия вайрон шуда, табдил ба истилоҳ мешавад.

2.1. Таҳлили сохтории морфемавии истилоҳоти марбут ба «сарф 形态学» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо ҳиссаҳои нутқ

Пеш аз он ки ба муқоисаи усулҳои истилоҳсозӣ дар забонҳои тоҷикию чинӣ бипардозем, лозим аст вожаҳои **калимасозӣ** ва **истилоҳсозиро**, ки ба далели қаробати маъноӣ, маъмулан, ба иштибоҳ ба як маъно фаҳмида мешаванд, шарҳ диҳем. Дар забоншиносӣ вожасозӣ ва истилоҳсозӣ ба унвони ду илми комилан мустақил аз ҳам шинохта мешаванд. Даниленко В.П. моҳияти фарқкунандаи ин ду илмро чунин ироа медиҳад:

1. Калимаҳои умумӣ ба таври кулӣ бар асоси ниёз ба иртиботи иҷтимоӣ ба вучуд омадаанд ва созандаи онҳо метавонад ҳар фарде бошад, ки ба он забон сухан мегӯяд; аммо истилоҳот барои ифодаи мафҳумҳои истифода мешаванд, ки ба доираҳои тахассусӣ ва касбӣ марбут ҳастанд.

Онҳо ҳамчун воситае барои барқарории иртиботи гурӯҳи хосе аз мутахассисон сохта шудаанд.

2. Истилоҳсозӣ ҳамеша раванде огоҳона аст. Ба ифодаи дигар, метавон гуфт истилоҳот худ ба худ падидор намешаванд, балки бо тавачҷух ба зарурат эҷод мешаванд ва бинобар ин, маъмулан сарчашмаи эҷоди истилоҳот ва созандагони онҳо мушаххас ҳастанд.

3. Сохтани истилоҳ то андозае мураккабтар аз фароянди сохтани калима аст.

4. Истилоҳот бояд тарзе сохта шаванд, ки аз зохири онҳо битавон то худуде аз маъноӣ дарунии онҳо пай бурд. Дар ҳоле ки дар мавриди калимаҳо дар илми вожашиносӣ, маъмулан, будани робитаи байни сурату маънӣ зарур нест.

5. Раванди истилоҳсозӣ вобастагии бисёре ба табақабандии мафҳим дорад. Сохтани истилоҳот, то ҳадди зиёде вобаста ба соҳаҳои аст, ки истилоҳ дар он истифода мешавад. Дар ҳар соҳа истилоҳот бар асоси моделҳои истилоҳсозии хос эҷод мешаванд. Масалан, дар як соҳа, мумкин аст, истилоҳот бештар ба сурати як калима ва дар соҳаи дигар, бештар ба шакли ибора бошанд [53, 95].

Истилоҳсозӣ маҷмуи аз равишҳои сохтани истилоҳот аст, ки бо ёрии он воҳидҳои лексикӣ забони тахассусии муайяне сохта мешаванд. Истилоҳшиноси рус В. А. Татаринев дар ин бора менависад: «истилоҳот ҳамчун василаи ифодаи мафҳумҳо, ашё, падидаҳо ё ба сифати мустақкам кардани дониши бадастомада эҷод мешаванд» [171, 241].

Дар илми забоншиносӣ таии солҳои гузашта роҳҳои мухталифе барои сохтани калимаву истилоҳот ироа шудааст. Масалан, Даниленко В.П. [53] ба се навъи асосӣ: сарфӣ (вандӣ ва таркиби асосҳо), наҳвӣ (лексикӣ-синтаксисӣ, морфологӣ-синтаксисӣ) ва маъноӣ тақсим мекунад. С.В. Гринев-Гриневич тақсимбандии роҳҳои истилоҳсозиро чӯзӣтар намуда, онро ба чор дастаи аслии тақсим мекунад: 1.Равиши маъноӣ истилоҳсозӣ: истилоҳшавии мафҳумҳои умумии калима (раванди табдили калимаҳои содаи забон ба

истилоҳ), васеъшавии маъноии калимаи сода, тахассусӣ кардани мафҳуми калимаи сода; 2. Равиши сарфӣ: сохтани истилоҳ бо пешванд, пасванд, таркиби пешванду пасванд, конверсия, сарфӣ-фонетикӣ ва кӯтоҳсозӣ; 3 наҳвию сарфӣ: мураккабшавӣ, ҳазф ва ихтисорсозӣ; 4. Равиши наҳвӣ [47, 123].

Бо омӯзиши усулҳои гуногуни истилоҳсозӣ, ки аз ҷониби забоншиносони ватанию хориҷӣ ироа шудаанд, тасмим гирифтем, дар ин бахши диссертатсия дар бораи равишҳои сарфии истилоҳсозӣ ва сохтори морфемавии он тавзеҳ диҳем.

Сарф (морфология) ҳамчун ҷузъи аслии грамматика ба масъалаи морфемаҳои (воҳиди хурдтарин ва маънодори забон буда, аз калима ва як қисми он иборат аст) забон ва бо ёрии онҳо сохта шудани калимаҳо рабт дошта, инчунин як шоҳаи ҷудоғонаи забоншиносӣ аст, ки ҳиссаҳои нутқро меомӯзад.

Дар усули сарфии истилоҳсозӣ, бо изофа кардани морфемаҳои гуногун ба решаи калима истилоҳоти нав сохта мешаванд. Ин морфемаҳо метавонанд пешвандҳо, пасвандҳо, реша ва бандакҳо бошанд. Ҷойи зикр аст, ки дилхоҳ доираи тахассусӣ, маъмулан аз байни морфемаҳое, ки дар забон мавҷуданд, бархеро ки барои ифодаи мафҳумҳо ва падидаҳои илмию соҳавиашон зарур аст, интиҳоб ва барои сохтани истилоҳот истифода мебаранд. Ба баёни дигар, метавон гуфт, ки ҳар соҳа барои сохтусози истилоҳоти мавриди ниёзашон қобилияти интиҳоби морфемаҳоро доранд.

Истилоҳоти бахши морфология хеле сершумор буда, дар навбати худ, ба гурӯҳҳои хурд ҷудо мешаванд. Тавре, дар боло ишора рафт, дар зер мафҳуми морфология ҳиссаҳои нутқ дар назар аст.

Истилоҳоти бахши морфология низ мисли дигар қисматҳои забоншиносӣ ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ (иборавӣ) ҷудо мешаванд, ки дар зер аз бархе аз онҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Истилоҳоти сода. Ин гурӯҳи истилоҳот аслан дар таркиби худ на пешванду на пасванд дошта, бо хусусияти хоси худ аз дигар истилоҳот ба

куллӣ тавофут доранд, ба монанди: **исм- 名词**, **фъъл-动词**, **замон- 时间**, **макон- 地点**, **сиға- 语气**, **намуд- 种类**, **эъроб (падеж)- 格**, **чинс- 性**, **чумла- 句子** ва ғайра [43].

Оид ба морфологияи забони чинӣ қайд кардан лозим аст, ки намудҳои асосии истилоҳсозӣ дар забони чинӣ ба монанди забони тоҷикӣ сохтани истилоҳ бо воситаи пешванд ва пасвандҳо ба шумор меравад.

Дар бархе аз китобҳои грамматикӣ ба монанди “Грамматикаи забони чинӣ” ин усули зикршуда истифода карда мешавад [43; 44].

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ истилоҳи **пасоянд** - он чи баъд меояд, муқобили **пешоянд**-ро мефаҳмонад. Дар забоншиносӣ пасоянд як қисми ҳиссаҳои ёвари нутқ, ки барои робитаи ҳиссаҳои мустақили нутқ хизмат мекунанд, қайд шудааст [270, 914].

Дар фарҳанг **морфема** ҳамчун истилоҳоти забоншиносӣ қисми хурдтарини калимаҳо, ки ба дигар ҳиссаҳо тақсим намешавад; чунин маънодори нутқ, ки ба қисмҳо тақсим намешавад, қайд карда шудааст [270].

Оид ба истилоҳи “морфема” муҳаққиқ Усмонов К.У. ақидаи худро иброз намуда, чунин қайд кардааст: “Дар забоншиносии тоҷик истилоҳи “морфема” хеле маҳдуд истифода мешавад. Ба ҷои он истилоҳоти “суффикс», «префикс» ё муодилҳои тоҷикии он- “ пасванд”- у “пешванд” васеъ ба қор мераванд, ҳол он ки ин истилоҳот фаҳмиш ва вазифаҳои хеле маҳдуд дошта, моҳияти истилоҳи “ морфемаро”-ро таҷассум намекунанд [174, 80].

Муҳаққиқи чинӣ Чжан Бин қайд мекунад, ки морфемаҳо дар чумла муайян буда, аммо муайян намудани калима норавшан ва душвортар аст. Забоншиноси чинӣ Ху Минян чунин мешуморад, ки иероглиф ё морфема воҳидҳои табиӣ буда, онҳоро ба осонӣ фарқ кардан мумкин аст [191, 333]. Аммо, калима аз воҳидҳои табиӣ набуда, онҳоро аз рӯи хусусияти объективӣ низ муайян кардан душвор мебошад.

Дар забони чинӣ низ истилоҳи **пасоянд (后綴)** як қисми ҳиссаҳои ёвари нутқ, ки барои робитаи ҳиссаҳои мустақили нутқ хизмат мекунанд,

вучуд дорад. Тавре ки мебинем, сохтмони калимаҳо дар ин забон дорои имкониятҳои фаровон барои таркиби луғат ва истилоҳсозӣ мебошад.

а) сохтани истилоҳ тавассути пешванд.

Бояд қайд намуд, ки шумораи чунин пешвандҳо дар сохтани истилоҳоти марбут ба «морфология» дар забони тоҷикӣ ва чинӣ он қадар зиёд нестанд: бавосита – 间接的; бевосита – 直接的 ва ғайраҳо

б) сохтани истилоҳ тавассути пасванд.

Дар сохтани истилоҳоти забоншиносӣ дар забони тоҷикӣ нақши пасвандҳо хеле калон аст. Ҳамаи пасвандҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд; пасвандҳои сермаҳсул - 常用词缀 ва пасвандҳои каммаҳсул - 不常用词缀. Ин пасвандҳо дар сохтани истилоҳоти марбути «морфология» ғаёла хастанд. Мисол: ҳамроҳӣ - 关联, бефосила - 连接, муттасил - 连接, пайвандак - 连词, хилофӣ - 转折, ҷудой - 并列, тафсилӣ - 详细, пайвандакдор - 有连词, бепайвандак - 有连词, пешоянддор - 有前缀, восита - 并列, грамматикӣ - 语法, муносибат - 关系, вобастагӣ - 依赖, пасоянд - 后缀, чинсият, 性, мувофиқат - 兼容性, аналитикӣ - 分析性, мукамал - 整体, таҳавулот - 演变, таҳаввул - 发展, универсалӣ - 普遍, асли - 原形, асосӣ - 主要的, номӣ - 名称, системавӣ - 系统性, хусусият - 特征, флективӣ - 变化 ва ғайраҳо [44, 134].

Чӣ тавре ки аз мисолҳо бармеояд, дар истилоҳсозии “забоншиносӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ пасванду пешвандҳо роли муҳим мебозанд.

Истилоҳоти “забоншиносӣ - 语言学” дар забони тоҷикӣ ва чинӣ мафҳумҳоеро ифода мекунанд, ки ба ҳуди истилоҳоти забоншиносӣ тааллуқ доранд. Масалан:

Истилоҳи **мураккаб** - 复合词 – ду ва ё зиёда реша ба ҳам омада, истилоҳи мураккабро ташкил медиҳанд. Дар ин намуди калимасозӣ низ ҳиссаҳои нутқ ғаёлона иштирок мекунанд. Дар истилоҳсозии мураккаб, асосан ҳамаи ҳиссаҳои нутқ иштирок мекунанд ва қолабҳои гуногуни

калимасозӣ доранд. Масалан: исм бо исм якҷоя омада, исм месозад ва қолабҳои зеринро доранд: **исм + исм:** чидааъзо - 分类, сараъзо - 主谓; **исм+фeyл:** ёридиҳанда (релятивӣ) - 助动词, ҳичосозӣ - 音节构成, калимасозӣ - 构词法, шумласозӣ - 句型结构; **сифат+фeyл+пасоянд:** тобеъкунанда - 从属连词, тобеъшаванда, муайянкунанда - 定语, пуркунанда - 补语/宾语, ифодакунанда - 解释, алоқаманд - 关系, монандшавӣ - 相似; **шумора+исм +пасоянд:** дутарафа шумора+исм+пасоянд: 两方面- дутарафа, -三种组合 - сетаркибӣ, 单句 - якҷузъӣ, 复句- дучузъӣ, 两个词根 - дурешагӣ, 主要词语 - дуасоса ва ғайраҳо. Микдори он истилоҳе, ки дар ҳарду забон ба шумора марбутанд, хеле маҳдуд мебошад [45,76-98].

Дар забони чинӣ истилоҳсозии мураккаб яке аз воситаҳои маъмултарин ва сермахсул ба ҳисоб меравад. Шумораи зиёди ин намуди истилоҳсозӣ, асосан дучузъа мебошанд. Ин гуна истилоҳоти бо воситаи такрор шуда омадани як калима, якҷоя шудани ду истилоҳоти сода ва бо илова кардани унсуре махсуси грамматикӣ ба калима яъне пешванду пасванд шакл гирифтаанд.

2.1.1. Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба исм - 名词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Дар сарчашмаҳои забоншиносии тоҷик, ки ба морфология бахшида шудаанд, дар хусуси сохтани ин ё он шакли грамматикӣ ҳиссаҳои нутқ маълумоти хеле мухтасар дода мешавад. Алалхусус, дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик», ки зери таҳрири академик Б. Ниёзмуҳаммадов нашр гардидааст, истилоҳи исми танҳо ҳамчун асоси категорияи чамъ қайд шудааст.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи **исм - 名词** тарҷумаи аввалааш ном буда, дар забоншиносӣ ҳиссаи мустақили нутқ, ки калимаҳои ифодакунандаи номи ашёву шахс ва ғайраро дар бар мегирад, маънидод карда шудааст: **исми танҳо, исми чамъ, исми хос, исми чинс** [270, 557];

Дар забони чинӣ **名词 - исм** ҳиссаи нутқ ба шумор меравад.

Истилоҳи сода: хос - 专有名词, чинс - 性, чомаъ - 集体, мушаххас - 具体的, мавхум - 摘要, сода, чинс - 简单; 性 - ҳолат, 复数 - шумораи чамъ, 集体 - чинс умумӣ, 干 - асос, 根 - реша, 形式 - шакл, 阳性 - чинси мардона, 中性 - чинси миёна [41, 25-31].

Истилоҳи сохта. Мисол: бечон - 无生命的, бешахс - 无人称的, маънӣ - 抽象的, муайяни - 定语, сохта - 结构; 数词 - шумора, 单数 - шумораи танҳо, 性 - чинс, 非派生 - каммаҳсул.

Дар навбати худ ин тарзи истилоҳсозӣ ба пешвандию пасвандӣ чудо карда мешавад.

Истилоҳсозӣ тавассути пешванд: бечон - 无生命的, бешахс - 无人称的; 定语 - муайяни, 不定; 不可数 - номуайяни [41, 12-17].

Бо ёрии пасоянд: сохта - 结构, таркибӣ - 合成; 专有名词 - хос, 数词 - шумора, 简单 - сода, 冠词 - артикл, 材料 - моддӣ, 结构 - сохта, 集体 - чомаъ, 分类 - гурӯҳбандӣ, 可数的 - шуморидашаванда [41, 26-29];

Истилоҳсозӣ тавассути пешванд ва пасванд: номуайяни - 不定; 不可数的 - шумориданашванда, 非派生 - каммаҳсул.

Пешванду пасвандҳои забони тоҷикӣ ва чинӣ бо хусусиятҳои истилоҳсозии худ гуногунанд. Баъзеи онҳо сермаҳсул ва серистеъмол буда, баъзеашон камистеъмол ва каммаҳсуланд.

Истилоҳи мураккаб. Заминаи асосии калимаҳои мураккаб воҳидҳои синтаксисӣ, пеш аз ҳама, ибора буда, калимасозии исмҳои мураккаб масъалаи муносибати исмҳои мураккаб ва ибораҳоро ба миён мегузорад. Дар забони адабии тоҷик истилоҳсозии исмҳои мураккаб хеле сермаҳсул буда, имконияти муъҷаз ва рехта ифода кардани фикр пайдо мешавад. Дар забони тоҷикӣ ин навъи истилоҳсозӣ моделҳои муайяни худро дорад. Мисол:

1. **Adv.+N:** сермаҳсул - 派生, каммаҳсул - 非派生, баробархуқуқ - 对等 [44].

2. **N+V:** ҷондор - 有生命的, исмсоз - 名词构成 [44].

3. **Num+N**: сечузъа - 三组分 [44].

4. **Adj+Adj**: морфологӣ+синтаксисӣ - 形态学和句法学, синтаксисӣ+морфологӣ - 句法学形态学, луғавӣ-синтаксисӣ - 词汇和句法, луғавӣ-маъноӣ - 词汇和语义.

б) Дар забони чинӣ низ бо ёрии қолабҳои муайян сохта мешавад:

1. **N+Adj**: 类别 - категория.

2. **N+N**: 复合- мураккаб.

Тарзи мураккаби истилоҳсозӣ аз ҷиҳати алоқаи ҷузъҳои таркиби калима ду хел мешавад:

- Пайваст - 连接;
- Тобеъ - 从属.

Ин тарзи истилоҳсозӣ на танҳо дар исм, балки қариб дар ҳамаи ҳиссаҳои нутқ, ҳам ҳиссаҳои мустақил ва ҳам ҳиссаҳои ғайри мустақил дида мешавад.

Дар забони чинӣ тарзи мураккаби истилоҳсозӣ маъмултарин шакли калимасозӣ буда, барои ба вучуд омадани калимаҳои нав ҳамчун асос хизмат мекунад. Дар байни онҳо муносибати тобеъ вучуд дошта, як қисм ба дигараш тобеъ аст.

2.1.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба сифат - 形容词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик”, ҷ. I сифат чунин таъриф карда шудааст: Сифат аломат ва ҷигунагии предметро мефаҳмонад. Аломатҳои хоси он, одатан, дар дохили ибора равшан зоҳир мегардад. Дар забони чинӣ бошад, сифат яке аз ҳиссаҳои нутқ, ки аломати предмет ё ашёро ифода мекунад, мефаҳмонад.

Усули морфологии истилоҳсозӣ бо вандҳо (аффиксҳо) сохтани истилоҳоти сохта ва истилоҳоти мураккабро дар бар мегирад. Калимасозии вандӣ аз бойтарин ва сермаҳсултарин роҳҳои морфологии истилоҳсозӣ мебошад. Истилоҳсозии вандӣ чунин калимасозист, ки бо роҳи ҳамроҳ

шудани унсури истилоҳ ба асос ва ё реша калимаи нав пайдо мешавад. Ин навъи истилоҳсозӣ ба се гурӯҳ тақсим мешавад:

- 1) истилоҳсозӣ ба воситаи пасванд (суффикс);
- 2) истилоҳсозӣ ба воситаи пешванд (префикс);
- 3) истилоҳсозӣ ба воситаи миёнванд (интерфикс).

Хелҳои истилоҳсозӣ бо ёрии вандҳо барои тамоми категорияи морфологии калимаҳо як хел истифода намешаванд. Исму сифат, асосан ба воситаи пасванд, феъл, асосан ба воситаи пешванд сохта мешавад. Тарзи васлшавӣ дар ҳамаи ҳиссаҳои нутқ як хел амал намекунад. Бо ин усул на феъл, балки асосан исму сифат ва қисман зарф сохта мешавад.

Истилоҳи сода. Морфемаҳои ёридиҳандае, ки дар сохтани истилоҳ ва шаклҳои нав фаъоланд, вандҳои маҳсулноқ ва морфемаҳои ёридиҳандае, ки дар забони ҳозира истилоҳ ва шаклҳои нав намесозанд ва ё тамоман номунтазаманд, вандҳои бемаҳсул номида мешаванд. Мисол: дараҷа - 程度, олий - 最高 [56, 134];

Истилоҳи сохта дар забони тоҷикӣ бо ёрии пешванд ва пасванд. Мисол: аслий - 性质, нисбӣ - 相对 [44, 122]; 简单 - оддӣ, 比较 - қиёсӣ, таркибӣ - 合成 [44, 131];

дар забони чинӣ бо ёрии пешванд ва пасванд: 相对 - нисбӣ, 最高 - олий. Ин намуди истилоҳсозӣ сермаҳсул ба ҳисоб мераванд.

Истилоҳи мураккаб

а) истилоҳсозии сифатҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ:

- 1.N+N: умумичузъ - 常见成分, сермаҳсул - 派生, каммаҳсул - 非派生.
- 2.N+V: сифатсоз - 形容词构成.
- 3.Num+N: сечузъа - 三组分.

б) истилоҳсозии сифатҳои мураккаб дар забони чинӣ:

- 1.Adv+V+Prep+Suf: 性质 - аслий.
- 2.N+N: 复合 - мураккаб [40, 56].

Дар созмонёбии истилоҳсозии сифатҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ қолабҳои N+N ва дар истилоҳсозии сифатҳои мураккаб дар забони чинӣ N+N сермаҳсул мебошанд.

2.1.3.Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба феъл 动词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи **феъл 动词** дар маънои грамматикӣ худ мафҳуми зеринро ифода мекунад: яке аз ҳиссаҳои нутқ, ки тарзи амал ё ҳолатро дар гузашта, ҳозира ва оянда нишон медиҳад. Маъноҳои дигари он кор, амал, хулқ, хислат, атвор, одат; феъли бад: а) хӯи бад, одату кирдори бад; б) бадҷаҳлӣ, тундмичозӣ; якраҳагӣ, инодкорӣ; феъли касеро доништан: аз рафтору кирдор, хулқу хӯ ва табиати касе воқиф будан; аз феъли худ намондан: аз хӯю одати худ даст нақашидан, тарки одат нақарданро ифода мекунад [270, 763].

Феъл ҳиссаи мустақили нутқ буда, амал ва ё протсессҳои дигарро ҳамчун амал мефаҳмонад. Дар истилоҳсозии феъл сохти таркибӣ хеле сермаҳсул аст.

Таҳлили маводҳо бо истилоҳоти сода, ки бо феъл ифода меёбанд нишон дод, ки ин намуди истилоҳотро аз рӯи сохторашон ба гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст.

1. Истилоҳи сода. Мисол: феъл - 动词, амал - 行动, тасриф - 详细, шахс - 人, масдар - 动词, тарз - 方式, намуд - 种类, замон - 时间, сиға - 语气, мутлақ - 完整 [56, 172-173]; 形式 - шакл, 干 - асос, 状态 - ҳолат, 过去时 - гузашта, 未来时 - оянда, 时间 - замон, 语气 - сиға, 兼容性 - мувофиқат, 动名词 - герундия, ҳолат - 状态, шумора - 数词, муносибат - 关系 [56, 172-173]; 现在时 - ҳозира, 详细 - тасрифӣ, 数词 - шумора, 及物 - гузаранда [44, 146-151].

2.Истилоҳсозии сохта дар забони тоҷикӣ:

1) калимасозӣ бо ёрии пешванд: бевосита - 直接, бавосита - 间接 [56, 193]; 人 – шахс, 现在时 - ҳозира, 结构 – сохта;

2) бо ёрии пасванд: монда - 不及物, ҳозира - 现在时, гузашта - 过去时 [56, 191-198]; 详细 - тасрифӣ, 数词 - шумора, 及物 - гузаранда;

3) бо ёрии пешванд ва пасванд: 不及物 - монда, 不定- номуайяни, 不正确 - нодуруст.

Ин тарзи истилоҳсозӣ яке аз роҳҳои асосии созмонёбии истилоҳ дар забони тоҷикӣ ба шумор меравад.

Истилоҳи мураккаб. Моделҳои истилоҳсозии мураккаб бо феълҳо дар забонҳои муқоисашаванда чунинанд:

а) Истилоҳи мураккаб дар забони тоҷикӣ:

1.N+N: ҳозира-оянда - 现在时-将来时

2.N+V: давомдор - 连续, феълсоз - 动词构成

3.N+V+Suf: ёридиҳанда - 助动词 [56].

б) Истилоҳи мураккаб дар забони чинӣ:

1. N+V: 类别 - категория

2.N+Prep+Suf: 连续 - давомдор

3. Particle+N+Suf: 非分配- ғайритасрифӣ

4. N+N: 复杂 - мураккаб

5.Prep+N+Pron+Suff: 动词 - масдар

6. N+N+N+Suf: 动词性形容词 - сифати феълӣ

7.V+N+Vowel+Suff: 连续 - давомдор

8. Prep+N+Prep+Suff: 谓语 - хабарӣ

9. N+Prep+Prep+Suff: 命令 - амр

Дар забони имрӯзаи тоҷик ин тарзи истилоҳсозӣ яке аз роҳҳои сермахсул ва серистеъмол мебошад.

Дар забони чинӣ бошад **феъл** (动词) яке аз ҳиссаҳои нутқ, ки тарзи амал ё ҳолатеро дар гузашта, ҳозира ва оянда нишон медиҳад, мефаҳмонад.

2.1.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти забоншиносии марбут ба зарф 副词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи **зарф** – дар маънои аввали худ мафҳуми чогаҳ барои гузоштани чизҳои гуногун (аз қабилҳои косаву табақ, шишаву чом, сатил ва ғ.); ованд, чогаҳ: зарфи тунукагӣ, зарфи сафолӣ, зарфи чинӣ. Маъно дуюми он грамматикӣ буда, ҳиссаи тағйирнаёбандаи нутқ, ки аломати амал ва ҳолатро аз рӯи миқдору сифат, замон, макон, сабаб, мақсад, тарзи вуқӯъ ва ғ. эзоҳ медиҳад: зарфи замон, зарфи макон, зарфи мақсад, зарфи сабаб, зарфи тарзи амал [270, 515].

Зарф ҳиссаи мустақилмаънои нутқ буда, ҳолат, тарзи амал, маҳаллу макон, сабабу мақсадро шарҳу эзоҳ медиҳад.

Таърихи бештарини зарфҳо нисбатан нав буда, онҳо бо мурури замон, баъдтар, тадриҷан аз ҳисоби ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ ташаккул ёфтаанд.

Истилоҳоти ин бахш хеле сершумор буда, дар навбати худ, мисли дигар қисматҳои забоншиносӣ ба содаву сохта ва мураккабу таркибҳо ҷудо мешаванд, ки дар зер бархе аз онҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Истилоҳоти сода. Ин гурӯҳи истилоҳот, аслан дар таркиби худ на пешванду на пасванд дошта, бо хусусияти хоси худ аз дигар истилоҳот ба кулӣ тавофут доранд. Морфемаҳои ёридиҳандае, ки дар сохтани ин истилоҳ ва шаклҳои нав ҷаъланд, вандҳои маҳсулноқ ва морфемаҳои ёридиҳандае, ки дар забони ҳозира истилоҳ ва шаклҳои нав намесозанд ва ё тамоман номунтазаманд, ба монанди: зарф - 副词, аломат - 符号, дараҷа - 程度, ҳолат - 状态, замон - 时间, макон - 地点, сабаб - 原因, мақсад - 目标; 地点 - макон, 时间 - замон, 程度 - дараҷа, 原因 – сабаб.

Истилоҳи сода дар забони тоҷикӣ. Мисол: дараҷа - 程度, олии - 最高 [56, 134];

Истилоҳи сода дар забони чинӣ. Мисол: 程度 – дараҷа.

Истилоҳи сохта дар забони тоҷикӣ. Мисол: 简单 - одӣ, 比较 - қиёсӣ.

Истилоҳи сохта дар забони чинӣ. -

Истилоҳи зарф бо моделҳои зерин сохта мешавад. Мисол:

1) бо пешванд: 副词 - зарф;

2) бо пасванд: сохта - 结构, таркибӣ - 复合 [56, 283]; 简单 - одӣ, 比较 - қиёсӣ, 链接 - пайваस्तкунанда, 方式 - тарзи амал;

3) бо пешванд ва пасванд: 最高- оӣ , 比较 - нисбӣ [283].

Дар забони тоҷикӣ ин намуди истилоҳсозӣ сермахсул ба ҳисоб меравад.

Истилоҳи мураккаб

а) истилоҳсозии зарфҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ:

1.N+V: зарфсоз - 副词构成 [56, 276].

2.N+V+Suff: зарфшавӣ - 副词化, зарфсозӣ – 副词构成 [56, 2; 44].

б) истилоҳсозии зарфҳои мураккаб дар забони чинӣ:

1. Pref.+S.+Prep.+Suf.: 疑问- саволӣ

2.N+N: 复杂 - мураккаб.

Дар забони чинӣ (副词) зарф аломати амал ва ҳолатро аз рӯи миқдору сифат, замон, макон, сабаб, мақсад, тарзи вуқӯъ ва ғ. эзоҳ медиҳад.

Дар созмонёбии истилоҳсозии зарфҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ қолабҳои N+N ва дар истилоҳсозии зарфҳои мураккаб дар забони чинӣ N+N сермахсул мебошанд.

Дар Грамматикаи ҳозираи забони тоҷик қайд шудааст, ки таркиби морфемавии калима маҷмуи ҳиссаҳои маънодорест, ки аз калима ҷудо мешаванд, аммо сохти калима системаи морфемаҳои алоқаманд ва мутаносибе мебошад, ки калимаро ҳамчун воҳиди луғавию грамматикӣ ба вуҷуд меоварад. Маҳз сохти калима (на морфемаҳо) нишон медиҳад, ки калима ба кадом ҳел ва ё қолиби калимасозӣ мансуб аст. Таҳлили калимасозӣ дар силсилаи «таҳлили морфемавӣ – таҳлили калимасозӣ – таҳлили этимологӣ» ҷои асосиро ишғол менамояд.

Таҳлили морфемавӣ қисми таркибии таҳлили калимасозӣ ба шумор меравад. Таҳлили пурра ва илмӣ сохти калима дар сурате имконпазир

мегардад, ки калима дар заминаи калимаҳои ҳамсохту хеш ва дар якҷоягии тамоми шаклҳои грамматикӣ таҳқиқ шавад. Морфема ҳиссаи хурдтарини маънодори калима мебошад. Аксари калимаҳои забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохт яклухт буда, аз ҳиссаҳои маънодори алоқаманд ва мутаносиб иборатанд.

2.2.1. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба исм 名词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Дар забоншиносӣ якҷанд нуқтаи назари ақидаҳои муҳаққиқон марбут ба истилоҳсоҳсозӣ вучуд дорад. В.М. Лейчик якҷанд роҳу усули истилоҳсозиро муайян намудааст: истилоҳсозии маъноӣ, истилоҳсозии морфологӣ, истилоҳсозӣ, истилоҳсозии синтаксисӣ ва иқтибосшавӣ [92, 5-16].

Зербоби мазкур ба таҳлили сохторӣ - морфологӣ равона гардидааст, ки истилоҳоти забоншиносиро аз рӯи таркиб зери пажӯҳиш қарор медиҳад. Инчунин бояд қайд намуд, ки истилоҳоти таркибӣ сохторан аз ду ва зиёда решаҳо иборат мебошанд, ки истилоҳоти мазкур бештар аз ҷузъҳои исм иборатанд.

а) дар забони тоҷикӣ

1. N+Adj: исми чинс - 普通名词, исми ҷондор - 有生命的名词, исми бечон - 无生命名词, исми ҷомеъ - 集体名词, категорияи грамматикӣ - 语法类别, категорияи муайянӣ - 确定类别, категорияи номуайнӣ - 不确定类别, категорияи шумора - 数量类别, шумораи танҳо - 单数, шумораи ҷамъ - 复数, исмҳои мураккаб - 复合名词, исми воқеӣ - 具体名词, исми мафҳумӣ - 抽象名词.

2. N+N+Prep+N: категорияи шумора дар исм - 名词中的数词分类, категорияи муайянӣ дар исм - 名词种类的确定性, категорияи номуайянӣ дар исм - 名词种类的不确定性, шакли ҷамъ дар исм - 名词的复数形式, шакли танҳо дар исм - 名词的单数形式.

3. N+Adj+N: категорияи морфологии исм – 名词的形态类别
категорияи синтаксисии исм – 名词的句法类别.

4. N+N: калимасозии исм - 名词构词法, сохтори исм – 名词构成.

5. N+Adj+Adj: исмҳои мураккаби пайваст - 复合名词, исмҳои мураккаби тобеъ - 复杂名词.

6. N+N+N: исмҳои шахсу ғайришахс - 人称和非人称名词, исми ҷомеи ғайришахс – 非人称名词的复数形式, ҷамъбандии исмҳои шахс – 人称名词的复数.

7. N+Adj: исмҳои сечузъа - 三种成分的名词, исмҳои ҷида – 同质名词.

б) дар забони чинӣ:

1. Adj+N: 专有名词- исми хос, 普通名词- исми ҷинс, 集体名词- исми ҷомеъ, 抽象名词- исми мавҳум, 形态特征-хусусияти морфологӣ, 句法特征-хусусиятҳои синтаксисӣ, 形态构成- сохтори морфологӣ, 复数形式- шакли ҷамъ, 单数形式-шакли танҳо, 格- ҷинсият дар падеж.

2. N+N: 单数- шумораи танҳо, 复数- шумораи ҷамъ

3. N+Prep. of+N: 数词类别- категорияи шумора, 格的类别- категорияи падеж, 性别类别- категорияи ҷинс, 物质名词- исмҳои модӣ. Аз таснифи сохтори дар боло овардашуда маълум мегардад, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти таркибии марбут ба исм аз рӯи шакли N+Adj, N+N+Prep+N сохта мешаванд ва маъмултарин ба шумор мераванд. Дар таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба исм 名词 дар забони чинӣ қолабҳои N+N, N+Prep. of+N ва Adj+N бештар ба назар мерасанд.

2.2.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба сифат 形容词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Аз рӯи хусусияти алоқаи ҷузъҳо сифатҳои мураккаби тобеъ ду хел мешаванд:

- а) ҷузъи аввали калима ба ҷузъи дуюм тобеъ аст;
- б) ҷузъи дуюм ба якум тобеъ аст;

Ин гуна сифатҳо бо роҳи бевосита ҳамроҳ шудани истилоҳоти гуногун сохта мешаванд. Дар сифатҳои мураккаби тобеъ ҷузъҳо ба якдигар тобеъ буда, ҷузъи тобеъ ҷузъи асосиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Ин тарзи сохтани сифатҳои мураккаб серистеъмом ва сермахсул мебошад. Дар истолоҳосозии соҳаи забоншиносӣ ин намуди истилоҳсозӣ қолабҳои муайяни худро доранд ва аз сифатҳои мураккаб бо роҳи ба ҷузъи асосии онҳо илова намудани калимаи эзоҳдиҳанда сохта мешаванд.

а) дар забони тоҷикӣ:

1. N+Adj: сифати аслий - 性质形容词, сифати нисбӣ - 相对形容词, дараҷаи муқоисавӣ - 比较, дараҷаи олии - 最高级, сифатҳои мураккаб 复杂形容词, сифатҳои таркибӣ 复合形容词, сифатҳои сечузъа 三种成分的形容词-сифатҳои умумичузъ - 一般成分形容词

2. N+N: дараҷаҳои сифат - 比较, калимасозии сифат - 形容词构词法.

3. N+Adj+Adj: сифатҳои мураккаби пайваст - 复合形容词, сифатҳои мураккаби тобеъ - 复杂形容词, Сифатҳои сохтаи умумичузъ – 派生形容词的一般成分, сифатҳои мураккаби дучузъа – 两种成分的复合形容词.

4. N+N+N: таркиби морфологии сифат - 形容词的形态结构, ҷузъи умумии сифатҳои мураккаб – 复杂形容词的一般成分, дараҷаи қиёсии сифат – 形容词的比较, дараҷаи олии сифат – 形容词的最高级.

б) дар забони чинӣ:

1. Adj+N: 性质形容词- сифати асли, 相对形容词- сифати нисбӣ, 比较- дараҷаи муқоисавӣ, 最高级- дараҷаи олий - 性质形容词- сифати асли, 相对形容词- сифати нисбӣ, 比较- дараҷаи муқоисавӣ, 最高级- дараҷаи олий, - 单音节形容词 сифатҳои якҳичой, 简单形容词 - сифатҳои сода, 虚构形容词- сифатҳои сохта, 复合形容词 - сифатҳои мураккаб

2. N+Prep.of+N: 比较级- дараҷаҳои сифат, 形容词分类 - гурӯҳбандии сифатҳо.

3. V+N: 名词化的形容词- сифатҳои исмшуда, 动词化的形容词- сифатҳои феълшуда.

4. Adj+N+Prep. of +article+N: 形容词的形态构成- таркиби морфологии сифат.

Сифатҳои мураккаби навъи мазкур дар истилоҳсозӣ каммаҳсултар мебошанд. Ин сифатҳо бештар хусусият ва ҳолатҳои гуногуни шахс ва предметро мефаҳмонанд.

2.2.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба шумора 数词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Шумораҳо маҳсули давраҳои дуру дарози ҳаёти инсонӣ мебошанд. Онҳо дар давраҳои бисёр қадим мутобиқи эҳтиёҷи ҷамъияти пайдо шудаанд. Пайдоиш ва тақомули шумора ва ба дараҷаи имрӯза расидани он ба пайдоишу тақомулот ва таракқиёти тасаввуроти адад дар гузаштагонӣ мо ва ёд гирифтани тарзи шумори онҳо вобаста мебошад.

Мафҳуми адад ва шумур дар ҳуди зиндагонии иҷтимоии инсон пайдо шуда, дар майнаи он инъикос ёфтааст. Яке аз хусусиятҳои синтаксисии вай аз он иборат аст, ки дар ҷумла муайянкунанда шуда меояд. Дар истилоҳсозии соҳаи забоншиносӣ ин намуди истилоҳсозӣ қолабҳои муайяни худро доранд:

а) дар забони тоҷикӣ:

1. N+Adj: шумораи миқдорӣ - 基数词, шумораи тартибӣ - 序数词, шумораи аслий - 性质数词, шумораи тахминӣ - 概数, шумораи касрӣ - 小数, ибораи шуморагӣ - 数词短语

2. N+Adj+Prep.+N: ибораҳои исмӣ бо шумора - 带数词的名词短语.

3. N+Adj+Adj: ибораҳои шуморагии изофӣ - 其他数词短语, ибораҳои шуморагии пешояндӣ – 介词+数词短语

4. N+N+Adj+Prep. with+N: ибораҳои шумораи аслий бо сифат - 带形容词的数词短语, ибораҳои шумораи аслий бо ҷонишин - 带代词的数词短语

б) дар забони чинӣ

1. Adj+N: 基数- шумораҳои миқдорӣ, 序数- шумораҳои тартибӣ, 小数- шумораҳои касрӣ.

2. Art.+N+Prep. of+Adj.+Article. +N: 基数词在句子中的作用- вазифаи шумораҳои миқдорӣ дар ҷумла, 序数词在句子中的作用 - вазифаҳои шумораҳои тартибӣ дар ҷумла.

2.2.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба ҷонишин 代词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Мусаллам аст, ки дар раванди омӯзиши сохтори забон истилоҳоте ба назар мерасанд, ки мафҳуми онҳо аз воҳидҳои луғавии одӣ фарқ мекунанд. Бе дарки мазмуни истилоҳоти грамматикӣ омӯзиши сохтори забон ғайри имкон аст. Зерфасли мазкур ба истилоҳоти таркибии ҷонишин дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ равона мегардад. Дар ин зерфасл фарқияти истилоҳоти марбут ба намудҳои ҷонишин дар ҳарду забони мавриди пажӯҳиш таҳлил мегарданд.

Маълум аст, ки фикри том аз калимаю шаклҳо иборат аст, ки онҳо конуну коидаҳои чобачогузорӣ ва тартиби муайян доранд. Фақат тавассути алоқаи калимаю морфемаҳо ва баробари таъин шудани ҷои муайяни онҳо инсон имкон дорад, ки фикрашро ба тартиби муайян изҳор кунад. Ба ин маънӣ, омӯхтани тартиби калимаҳо дар забони тоҷикӣ яке аз масъалаҳои муҳим аст. Ҳалли он, аз як тараф, барои таъин намудани ҷо ва мавқеи ин ё он қисми калимаҳо дар қолабҳои ҷудогонаи грамматикӣ ёрӣ мерасонад.

Мавзуи ҷонишинҳо дар илми забоншиносӣ яке аз масъалаҳои диққатҷалбкунанда буда, аз давраҳои қадим диққати файласуфон ва забоншиносонро ба худ ҷалб менамояд. Ҳанӯз забоншиносони Ҳинди қадим ба масъалаи ҷонишинҳо диққат дода, дар қатори ҳиссаҳои нутқи исму феъл ҷонишинҳоро баррасӣ намуда буданд. Ҷонишинҳо калимаҳое мебошанд, ки мафҳумро ифода намеkunанд, вале ба ҷои калимаҳои дорои мафҳум истифода мешаванд.

Ҷонишинҳо дар ҷумла мисли дигар гурӯҳи калимаҳо мавқеъ ва ҷои муайян доранд. Б.Сиев ақидаҳои забоншиносон ва олимонро таҳлил карда, дар натиҷа китоби алоҳидае бо номи «Ташаккули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ» таҳия ва нашр намуданд, ки китоб яке аз таҳқиқотҳои асосӣ оид ба ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад [159, 54].

Қайд кардан бомаврид аст, ки ҳоло ҷонишинҳо ҳамчун ҳиссаи нутқ аз ҷиҳати сохт, аз ҷиҳати вазифаҳои синтаксисию семантикӣ яке аз проблемаҳои баҳсталаб ба шумор мераванд.

Дар истилоҳсозии соҳаи забоншиносӣ ин намуди истилоҳсозӣ қолабҳои муайяни худро дорад ва ҷонишинҳо бо роҳи ба ҷузъи асосии онҳо илова намудани калима сохта мешаванд.

а) дар забони тоҷикӣ:

1.N+Adj: ҷонишинҳои шахсӣ - 人称代词, ҷонишинҳои нафсӣ - 人称代词, ҷонишинҳои саволӣ - 疑问代词, ҷонишинҳои ишоратӣ - 指示代词, ҷонишинҳои таъинӣ - 指定代词, ҷонишинҳои номуайяни - 不定代词,

ҷонишинҳои манфӣ - 否定代词, ҷонишинҳои муштарак- 共享代词, бандакҷонишинҳои шахсӣ- соҳибӣ - 人称-物主代词后綴.

б) дар забони чинӣ

1. Adj+N: 人称代词 - ҷонишинҳои шахсӣ, 物主代词 - ҷонишинҳои соҳибӣ, 人称代词 - ҷонишинҳои нафсӣ, 共享代词 - ҷонишинҳои муштарак, 指示代词 - ҷонишинҳои ишоратӣ, 疑问代词 - ҷонишинҳои саволӣ, 关系代词 - ҷонишинҳои нисбӣ, 连接代词 - ҷонишинҳои пайвасткунанда, 指定代词 - ҷонишинҳои таъинӣ, 不定代词 - ҷонишинҳои номуайяни, 否定代词 - ҷонишинҳои манфӣ

2. N+Prep. of+N: 人称类别 - категорияи шахс, 数词类别 - категорияи шумора, 人格类别 - категорияи падеж, 性别类别 - категорияи чинс.

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда аксарияти истилоҳоти марбут ба ҷонишинҳо муодилҳои якдигарро доранд.

2.2.5. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба феъл 动词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Феъл ҳамчун мураккабтарин ҳиссаи нутқ дорои муносибатҳои грамматикӣ, алалхусус, замон мебошад. Замони феъл муносибати амалро ба ҳангоми нутқи зохиршуда нишон медиҳад. Феъл се замони асосӣ дошта, ба шаклҳои гуногуни замони тасриф меёбад. Замонҳои асоси феъл инҳоянд: замони гузашта, замони ҳозира, замони оянда. Ин муносибати грамматикӣ феъл дар тамоми забонҳо ва забони тоҷикӣ ва чинӣ яқсон аст.

1.N+Adj: шаклҳои тасрифӣ - 分配形式, феълҳои мустақил - 独立动词, феълҳои модалӣ - 情态动词, феълҳои бевосита - 直接动词, шаклҳои тасрифӣ - 容易辨别的动词 (汉语里没有此说法), феълҳои бавосита - 间接动词, феълҳои сода - 简单动词, феълҳои сохта - 虚构动词, феълҳои таркибӣ - 复合动词, сиғаи хабарӣ - 语气词, сиғаи амрӣ - 祈使语气, сиғаи эҳтимоли - 语气词 (表示可能) сифати феълӣ - 动词性形容词, феълҳои монда - 不及物动词, феълҳои гузаранда - 及物动词

2. N.+N: феъли ҳол -状语动词; асосҳои феъл - 谓语动词, намудҳои феъл 动词类别, замонҳои феъл - 动词时态, тасрифи феълҳо -动词变位, тарзи фоилӣ - 动词形式, тарзи мафулӣ - 主动语态.

3.N+Adj+Adj: сиғаи шартӣ-хошишмандӣ - 条件语气.

4.N+N+N: замони гузаштаи феъл - 动词过去时, замони ҳозираи феъл - 动词现在时, замони ояндаи феъл - 动词将来时, асоси замони ҳозира - 句子的主干（现在时）, асоси замони гузашта - 句子的主干（过去时）.

5.N+N+Adj: замони гузаштаи одӣ - 一般过去时, замони гузаштаи нақлӣ - 过去时（表示陈述）, замони гузаштаи ҳикоягӣ - 过去时（表示叙述）, замони гузаштаи дур - 完成时, замони ҳозираи давомдор - 现在将来时.

6.N.+Adj+N: намуди мутлақи феъл - 动词的完成体, намуди давомноки феъл - 动词的未完成体.

б) дар забони чинӣ:

1. Ad+N: 简单动词- феълҳои сода, 虚构动词- феълҳои сохта, 复杂动词 - феълҳои мураккаб, 复合动词 - феълҳои таркибӣ, 及物动词 - феълҳои гузаранда, 不及物动词 - феълҳои монда, 时态的形式 - шаклҳои тасрифӣ, 非分配形式 - шаклҳои ғайритасрифӣ, 规则动词 - феълҳои дуруст, 不规则动词 - феълҳои нодуруст, 混合动词 - феълҳои омехта

2. N+Prep. of+N: 人称类别 - категорияи шахс, 数词类别 - категорияи шумора, 时间类别 - категорияи замон, 类型; 类别 - категорияи намуд, 模式类别 - категорияи тарз, 语气类别 - категорияи сиға.

3. N+Prep in+Adj+N: 动词时态 - замонҳо дар тарзи фоил.

3. Article +N+Adj: 现在时（具有不确定性） - ҳозираи номуайяни, 过去时（具有不确定性） - гузаштаи номуайяни, 将来时（具有不确定性） - ояндаи номуайяни.

2.2.6. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба зарф 副词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Зарф ҳиссаи мустақили нутқ буда, аломати амал, предмет ва аломатро мефаҳмонад. Зарф хусусият ва аломатҳои махсусе дорад, яъне бо калимаҳои дигар ҳамеша бо роҳи ҳамроҳӣ алоқаманд мешавад. Қисми асосии зарфҳо дар назди феъл омада, ба он вобаста мегардад, шакли ҷамъ надорад.

Дар истилоҳсозии соҳаи забоншиносӣ бо зарф истилоҳсозӣ қолабҳои муайяни худро доранд:

а) дар забони тоҷикӣ:

1. N+N: зарфи тарз - 形式副词, зарфи монандӣ - 相似副词, зарфи миқдор - 数量副词, зарфи дараҷа - 程度副词, зарфи замон - 时间副词, зарфи макон - 地点副词, зарфи сабаб - 原因副词, зарфи мақсад - 目的副词.

2. N+Adj: зарфҳои мураккаб - 复杂副词, зарфҳои таркибӣ - 复合副词.

3. N+Adj+N: зарфҳои мураккаби пайваст - 复杂联合副词.

б) дар забони чинӣ:

1. N+Prep. of+N: 时间副词- зарфи замон, 形式副词- зарфи тарзи амал, 重复副词- зарфи такрорӣ, 频率副词- муодил надорад дар забони тоҷикӣ (ба зарфи замон) мувофиқат мекунад.

2. N+Prep. of+N+conj.+N: 地点和方向副词- зарфҳои макон ва самт, 原因和结果副词- зарфҳои сабаб ва натиҷа, 数量和程度副词 - зарфҳои миқдору, андоза ва дараҷа.

3. Adj+N: 疑问句- зарфҳои саволий, 关系副词- зарфҳои нисбӣ, 连词副词- зарфҳои пайвасткунанда.

Дар забони чинӣ низ зарф ҳиссаи мустақили нутқ буда, аломати амал, предмет ва аломатро мефаҳмонад, хусусияти нисбӣ дорад. Аз мисолҳои овардашуда маълум мегардад, ки истилоҳи зарф - 副词 дар истилоҳсозӣ ҷаҳол аст. Дар сохтани истилоҳоти грамматикӣ зарф мавқеи муайян дорад. Дар истилоҳсозии соҳаи забоншиносӣ бо зарф истилоҳсозӣ бо қолабҳои

муайян сохта мешаванд, ки дар мисолҳои дар боло овардашуда бештари онҳо дар забони чинӣ муодил ва мувофиқи худро доранд.

Хулосаи боби 2

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки истилоҳот ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ яке аз воситаҳои бой гардонидани забон буда, дар созмонёбӣ баробари монандиҳо, инчунин тафовутҳои зиёдеро доро мебошанд. Дар тамоми давраҳо ва марҳилаҳои рушди инкишофи забони тоҷикӣ сохтани калимаҳо бо услуби истилоҳсозӣ бо модулҳо, яъне вижагиҳои сохторӣ ва истифодаи имкониятҳои дохилии калимасозӣ ва тағйири маъноӣ ва сохтори калимаҳо яке аз роҳҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ дар забон мебошанд.

Аз ҷиҳати пайвасти ҷиссаҳои гуногуни нутқ ва дар асоси ин гуна пайвандшавӣ ба василаи (пасванду пешванд ва миёнвандҳо) пайдо шудани калимаҳо ва истилоҳоти нав аз хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ мебошад. Аз ин рӯ, забони тоҷикӣ усулҳои муайян ва мушаххаси истилоҳсозӣ дорад.

Ин усулҳо бо мурури замон, таърихан такомул ва инкишоф ёфта, то андозае устувор ва пойдор ҳастанд, ки тайи садсолаҳо тағйир намеёбанд ва дар асоси ҳамин усулҳову қолабҳо истилоҳ ва калимаҳои нав ба вучуд меоянд.

Ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳи лексикӣ-грамматикии истилоҳот дохил мешаванд. Онҳо пеш аз ҳама калимаҳои мустакилмаъноро дар бар мегиранд. Ҳиссаҳои нутқ қабатҳои забонро аз қабилҳои лексикаву морфология ва синтаксис ба ҳам муттаҳид намуда, структураи забонро, ки системаи забонро ташкил медиҳад, ба вучуд меоварад. Ҳама гуна истилоҳ ба ягон ҷиссаи нутқ мансуб аст. Пас истилоҳ низ дар маркази системаи забон ҷой мегирад. Маъноҳои лексикӣ, морфологӣ, истилоҳсозӣ ва синтаксисӣ ба калима хос аст. Калима ҳамаи ин маъноҳоро бо ҳам алоқаманд карда, сатҳҳои морфологӣ, синтаксисӣ ва лексикиро бо ҳам муттаҳид мекунад.

Таҳлили сохтори морфемавии истилоҳоти марбут ба «сарф 形态学» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо ҷиссаҳои нутқ нишон медиҳад, ки дар ҳарду забон истилоҳсозӣ бо пешванду пасванд ва истилоҳоти мураккаб ба амал

омада, дар он асосан ҳиссаҳои нутқ ҳамчун воситаи созмонёбӣ хизмат мекунад. Истилоҳоти бахши морфология низ мисли дигар қисматҳои забоншиносӣ ба содаву сохта ва мураккаби истилоҳи ибораҳо ҷудо мешаванд, ки дар қор бархе аз онҳоро мавриди таҳқиқ қарор додем.

Оид ба морфологияи забони чинӣ қайд кардан лозим аст, ки намудҳои асосии истилоҳсозӣ дар забони чинӣ ба монанди забони тоҷикӣ сохтани истилоҳ бо воситаи пешванд ва пасвандҳо ба шумор меравад. Дар забони чинӣ истилоҳсозии мураккаб яке аз воситаҳои маъмултарин ва сермаҳсул ба ҳисоб меравад. Шумораи зиёди ин намуди истилоҳсозӣ асосан дучузъа мебошанд. Ин гуна истилоҳот бо воситаи такрор шуда омадани як калима, яқоя шудани ду истилоҳоти сода ва бо илова кардани унсурҳои махсуси грамматикӣ ба калима яъне пешванду пасванд шакл гирифтаанд.

Усули морфологии истилоҳсозӣ бо аффиксҳо сохтани истилоҳоти сохта ва истилоҳоти мураккабро дар бар мегирад. Бо аффикс сохтани калима аз бойтарин ва сермаҳсултарин роҳҳои морфологии истилоҳсозӣ мебошад.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, асосан ба воситаи забони китобат ва нутқи шифоҳии одамон пайдо шудааст. Аммо бо гузашти замон, бо сабаби ғанӣ гардонидани калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии байналмилалӣ, инчунин аз ҳисоби захираҳои ҳуди забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии забони арабӣ аз таркиби луғавии забони тоҷикӣ бароварда шуданд. Иқтибосшавии калимаҳои лотинӣ ҳам, ба мисли калимаҳои иқтибосии юнонӣ, хеле зиёд дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба назар мерасанд.

БОБИ 3 ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ ВА МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА «НАХВ 句法» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ

3.1. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба «нахв 句法» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо ҳиссаҳои нутқ

Истилоҳот яке аз қабатҳои босуръат афзоишбандаи фонди луғавии ҳар як забон мебошад. Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимро ишғол намуда, дорои як қатор вожаҳои фарқкунандаи функционалӣ, генетикӣ - таркибӣ, луғавӣ- маъноӣ, морфологӣ, вожасозӣ ва услубӣ-номинативӣ мебошад. Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот ин ташкили сохти он ба шумор меравад. Маҳз дар натиҷаи пешрафти илму техника ҳар як соҳаи муайяни ҷамъиятӣ соҳиби захираи истилоҳотии худ гардид. Дар як истилоҳ як унсури забон аст, ки моҳияти хоси илми дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳо ба кулли фарқ мекунад.

Аз рӯи сохти морфологӣ забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ истилоҳоти нахви (синтаксис) ин ду забонро ба гуруҳҳои зерин ҷудо намудан лозим аст.

Ба гуруҳи якум истилоҳоти синтаксисе шомиланд, ки танҳо аз як морфемаи решагӣ иборат мебошанд. Масалан: нахв - 句法»; ибора - 短语; ҷумла - 句子; мубтадо- 主语; хабар - 谓语; муайянкунанда - 定语, пуркунанда - 宾语/补语; ҳол - 状语 ва ғ. Вале истилоҳоте низ мавҷуданд, ки дар забони чинӣ аз ҷиҳати сохт содаанду дар забони тоҷикӣ сохта ва мураккаб, таркиби ва ё баръакс; ибораҳои изофӣ - 补充短语; ҷумлаи пайрави ҳол - 连续句; аъзои пайрави ҷумла-句子成分; сараъзо - 主谓 ва ғ.

Нахв (синтаксис) 句法 дар системаи грамматикӣ забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ мавқеи хосаеро ишғол намуда, воҳидҳои махсуси забониеро дар бар мегирад, ки барои баёни фикр, муошират ва иртибот байни одамон ба кор бурда мешаванд. Нахвро бидуни сарф наметавон тасаввур кард, зеро ҳарду дар якҷоягӣ грамматикаи ҳар як забон, аз ҷумла грамматикаи забонҳои чинӣ ва тоҷикиро ташкил медиҳанд, ва бо ҳамдигар алоқаи мустақамро доранд. Воҳидҳои асосии нахвии ҳар як забон, ба вижа забони чинӣ – ибора ва ҷумла

маҳсуб меёбанд ва мавзӯи таҳқиқӣ мо ҳам ба муайян ва мушаххас намудани истилоҳоти марбути онҳо алоқаманд аст.

Наҳв (синтаксис) 句法 он қисми грамматика мебошад, ки шаклу намудҳои ҷумла, сохту таркиби ибора ва алоқаи калимаҳоро дар ибораю ҷумла меомӯзад. Предмети аввалиндараҷаи омӯзиши синтаксис ҷумла, қоидаҳои сохташавии он ва аъзоҳои вай мебошад. Ғайр аз ин, дар синтаксис ибораҳо, хелҳои онҳо ва роҳҳои пайвастшавии калимаҳо дар ҷумла омӯхта мешаванд. Калимаҳо дар ҷумла на ба таври ҷудоғона, беалоқамандӣ, балки дар алоқамандии ҳамдигар ифодакунандаи фикру мақсад мегарданд. Ҷузъҳои дохилии ибора сода, сохта ва мураккабу таркибӣ шуда метавонанд.

Л.П.Рупосова қайд мекунад, ки «терминологияи синтаксис назар ба истилоҳоти фонетикӣ, луғатшиносӣ ва морфология дертар инкишоф ёфт. Ин аз он сабаб аст, ки дар аввал категорияҳои синтаксисӣ дар грамматика ба назар гирифта нашудаанд, вале дар мантиқ ба назар гирифта шуданд ва худ мафҳуми синтаксис муддати тӯлонӣ норавшан ва ноаниқ буд» [147, 34].

Истилоҳи **наҳв** дар забони тоҷикӣ калимаи сода буда, аз як реша иборат мебошад ва ҳамчун исми истифода бурда мешавад. Дар забони чинӣ **句法** низ истилоҳи наҳв аз як реша ибора мебошад.

Истилоҳи **ибора** дар системаи забони тоҷикӣ калимаи сода буда, аз як реша иборат мебошад. Дар грамматикаи забони чинӣ ҳам **短语** ибора аз як реша иборат аст.

Истилоҳи **ҷумла** дар забони тоҷикӣ аз рӯи сохт исми сода буда, аз як решаи мустақил иборат аст. Ин яке аз истилоҳоти маъмултарини илми наҳвшиносӣ башумор меравад. Гуруҳи калимаҳои ба ҳам алоқаманд, ки фикри тамомшударо ифода мекунанд, ҷумла мебошад. Истилоҳи ҷумла ба забони чинӣ **句子** тарҷума карда мешавад. Он дар забони чинӣ аз як реша иборат аст.

Ба гуруҳи дуҷум калима ё истилоҳоте шомиланд, ки аз як асос ва морфемаҳои калимасоз иборат мебошанд. Бояд қайд кард, ки ба истилоҳоти чинӣ ин гуруҳ на ҳамеша тарзи истилоҳсозии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад, зеро агар калима дар забони чинӣ морфемаи калимасоз қабул кунад, он дар забони тоҷикӣ дар шакли сода ё мураккаб меояд ва ё баръакс; дар забони чинӣ бисёртар истилоҳот аз як реша иборат мебошанд, ки ин як фарқи асоси байни забони тоҷикӣ ва чинӣ ба шумор меравад.

Яке аз роҳҳои ғановати захираи луғавии ҳар ду забон бо ду усули сарфи (морфологӣ) сохтани истилоҳоти синтаксисӣ ба шумор меравад.

а) калимаҳои сохта - сохтани калима ё истилоҳи нав тавассути ба реша ҳамроҳ намудани пешванду пасванд: наҳвшиносӣ - 句法学; хабарӣ –动词性短语; исмӣ-名词性短语; сифатӣ-形容词性短语; ҷонишинӣ-代词性短语;

Истилоҳи **наҳвшиносӣ** – илм дар бораи наҳв, яъне истилоҳи мураккаб буда, аз ду калима ва **и** наҳв+шинос+ӣ иборат мебошад.

б) калимаҳои мураккаб - ду ва ё зиёда реша ба ҳам омада истилоҳи мураккабро ташкил медиҳанд: дутаркиба –两个组合; яктаркиба-一个组合; сараъзо -主谓; муайянкунанда-定语; пуркунанда –补语;

Калимаҳои мураккаб. Ба назар расид, ки дар ҳар ду забони муқоисашаванда дар тарзи сохтани калимаҳо ё истилоҳоти мураккаб фарқият дида мешавад. Дар ҳар ду забон ҳам аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ калима ё истилоҳи мураккаб сохта мешавад. Одатан истилоҳоти мураккаб аз ҷузъи мустақилмаъно ташкил меёбанд. Дар зер мо қолабҳои мураккабшавии истилоҳоти мансуб ба наҳвро дар ҳар ду забони муқоисашаванда сохташударо нишон медиҳем:

Ибораи исмӣ – истилоҳи марбут ба наҳвшиносӣ буда, дар забони тоҷикӣ истилоҳи таркибӣ ба шумор меравад ва аз ду исми сода иборат мебошад ва ба воситаи бандики изофӣ ба ҳам пайваст шудаанд. Ибораҳои исмӣ муносибатҳои муайянкунандагӣ, ҳолий, пуркунандагӣ ва субъектиро

мефаҳмонанд. Дар забони чинӣ бошад иборай исмӣ 名词性短语 тарҷума карда мешавад ва аз чузъи маъно иборат мебошад.

исм + исм = иборай исмӣ:

Тоҷикӣ: дари хона; хавлии падар; шохи дарахт; шиносӣ бо нависандагон.

Чинӣ: 房子的门, 爸爸的院子, 树枝, 认识一下作家

исм+сифат= ибораҳои сифатӣ:

Тоҷикӣ: модарибечора; куртаи занона; осмони соф;

Чинӣ: 可怜的妈妈, 女士的衣服; 晴朗的天空

исм+ шумора = ибораҳои шуморагӣ:

Тоҷикӣ: шаби чорум; ҳафтаи сеюм; ошонаи чорум; чор донишҷӯ;

Чинӣ: 第四个夜晚, 第三个星期, 第四层, 四个学生

исм+ ҷонишин = ибораҳои ҷонишинӣ:

Тоҷикӣ: китоби ту; хонаи вай; ин қишлоқ; ҳамон ақида;

Чинӣ: 你的书, 他的家, 这个农村, 那个想法

Исм+ сифати феълӣ = ибораҳои сифати феълӣ:

Тоҷикӣ: Китоби хондаги; одами рафтаги; зани дар тан куртаи сафед дошта;

Чинӣ: 读过的书, 走了的人, 穿着白色衣服的女士

Исм + масдар = ибораҳои масдарӣ;

Тоҷикӣ: Рӯзи омадан; ҳаваси хондан; ҷойи рафтан;

Чинӣ: 来的那一天, 有读书的兴趣, 去过的地方

Истилои дигари илми наҳв ин **иборай исмии изофӣ** мебошад. Дар забони тоҷикӣ ин истилоҳ аз се калимаи мустақили сода иборат буда, ҳар се калима ба ҳам ба воситаи бандаки изофӣ и пайваст шудаанд ва як истилоҳи таркибии наҳвиरो дар забони тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Инқабилӣ ибораҳо дар забони тоҷикӣ муносибати муайянкунандагиро бо тобишҳои гуногун ифода менамояд. Мисол: аспӣ Рустам, зулфҳои Гуландом, рӯзи чумба,

сандалии меҳмонхона ва ғайраҳо. Дар забони чинӣ бошад 助动词 тарҷума шуда, ҳамчун калимаи ёридиханда истифода бурда мешаванд.

Истилоҳи **ибораи исми алоқаи ҳамроҳӣ** дар забони тоҷикӣ истилоҳи таркибӣ буда, аз чор исм таркиб ёфта, ба воситаи бандаки изофӣ ба ҳам пайваст шудаанд. Дар алоқаи ҳамроҳӣ муносибати маънӣ, тартиби калима ва интонатсиямакони асосӣ доранд. Дар ибораҳои ин қолиб ҷузъи тобеъшаванданисбат ба тобеъкунанда ҳамеша дар муносибати муайянкунандаги воқеъ мешавад [44].

Дар забони тоҷикӣ исм, сифат, ҷонишин, шумора, зарф ва сифати феъли бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ ба ҷузъи асосӣ-исм тобеъ шуда, муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ зоҳир менамоянд. Мисол: Сармуҳосиб Воҳидов, аскар Сафаров, хурдтарин имконият, бечора занон, якто-нимто чанор, сенздаҳ дафтари садварақа, хама ҷанговарон, ман барин хизматгор, шумо барин одам ва ғайраҳо. Дар забони чинӣ истилоҳи ибораи исми алоқаи ҳамроҳӣ 联合名词短语 баргардонида мешавад.

Ҷумлаи сода низ истилоҳи забоншиносӣ буда, он ба илми наҳв тааллуқ дорад. Ин истилоҳ аз рӯи сохт таркибӣ буда, аз ду калима иборат аст. Ҷумлаи сода ба забони чинӣ ҳамчун 简单句 тарҷума карда мешавад ва аз ду реша иборат мебошад. Ҳамчун исми таркибӣ ба ҳисоб меравад.

Истилоҳи ҷумлаи хуллас—истилоҳи ба илми наҳв марбут буда, он низ аз ду ҷузъи мустақили маънодор ба воситаи бандаки изофӣ и дар забони тоҷикӣ пайваст шудааст. Ҷумлае, ки фақат мубтадову хабар дорад, ҷумлаи хуллас номида мешавад. Мисол: Киштукор сар шуд. Соро омад. Дар забони чинӣ бошад ҷумлаи хуллас 主谓句 тарҷума карда мешавад ва аз се калима иборат мебошад. Мисол: 秋收开始了。Soro 来了。

Истилоҳи ҷумлаи тафсилӣ—низ истилоҳи синтаксисӣ буда, аз рӯи сохт таркиби мебошад ва аз ду калима иборат ёфта, ба воситаи бандаки изофӣ и пайваст мешавад. Ҷумлае, ки ба ғайр аз сараъзо, аъзои пайрав ҳам дорад, ҷумлаи тавсилӣ номида мешавад. Мисол: Киштукори баҳори сар шуд.

Соро аз мактаб омад. Дар мисолҳои дар боло овардашуда ба ғайр аз сараъзо боз аъзои пайрав ҳам дида мешавад. Ин истилоҳ ба забони чинӣ ҳамчун 复杂句 тарҷума шуда, аз ду калима иборат мебошад. Дар забони низ чинӣҷумлаҳои тафсилӣ аз сараъзо ва аъзои пайравичумла иборатанд. Мисол: 春耕开始了。

Истилоҳи забоншиносии **ҷумлаи ҳикоягӣ** дар ҳамаи забонҳо бисёр маъмул буда, ба илми нахвшиносии низ дохил мешавад. Он ҳам аз ду калимаи мустақилмаъно ҷумла ва ҳикоягӣ иборат буда, ба воситаи бандиҳои изофии и ба ҳам пайваст шудааст. Ҷумлаи ҳикоягӣ – гӯянда дар бораи ҳодиса ва предметҳо ҳикоя мекунад. Дар забони чинӣ низ ҷумлаҳои ҳикоягӣ мавҷуд буда, ҳамчун 陈述句 тарҷума карда мешавад. Мисол:

Тоҷикӣ: Сафар ба кӯча мерафту, боз меомад.

Чинӣ: SAFAR 去街上了, 又回来了。

Ҷумлаи саволӣ – ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади гӯянда ба тариқи пурсиш ифода меёбад, ҷумлаи саволӣ номида мешавад [65, 53]. Дар забони чинӣ бошад ҷумлаи саволӣ 疑问句 Мисол:

Тоҷикӣ: Барои вай боғча чӣ даркор?

Чинӣ: 她为什么要去幼儿园?

Ҷумлаи хитобӣ – истилоҳи синтаксисӣ буда, аз ду ҷузъи ҷудогона иборат мебошад ва ба истилоҳи таркиби дохил мешавад. Аз ду калимаи маънодор таркиб ёфтааст. Дар забони чинӣ ин истилоҳ ҳамчун 感叹句 тарҷума шуда, аз ҷумлаи хитобӣ иборат мебошад. Мисол:

Тоҷикӣ: Ба ин сӯ нигоҳ кун!

Чинӣ: 看那边!

Аз таҳлили вожагону истилоҳоти синтаксисии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки истилоҳоти ин ду забон, аз ҷиҳати сохт аз якдигар чанде тафовут доранд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳосозии ин ду забон дар он аст, ки бархе аз истилоҳоти нахвие, ки дар

забони тоҷикӣ аз рӯи сохт сода мебошанд ба забони чинӣ ҳамчун сохта ва ё мураккаб баргардонида мешаванд ва баръакс.

3.2. Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба ибораҳо 短语 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Ибора аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора яке аз воҳидҳои синтаксисӣ буда, дорои хусусиятҳои махсусест, ки барои фарқ кардани вай аз дигар воҳидҳои забон имконият медиҳад. Ибора мисли калима, ба гуруҳи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмету ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошад. Ин навъи истилоҳсозиро тарзи таркибӣ низ меноманд. Таркибҳо на танҳо дар феълҳо, балки дар истилоҳсозии баъзе сифатҳо, ҷонишину шумораҳо, зарф, пешояндупайвандак ва ҳиссачаҳо низ дучор мешаванд.

Ибора дар забонҳои муқоисашаванда ба ду гуруҳи калон ҷудо мешаванд: ибораҳои озод ва ибораҳои рехта. Ибораҳои озодро ибораҳои синтаксисӣ ва ибораҳои рехтаро фразеологӣ меноманд.

Ибораҳо аз ҷиҳати сохт сода ва мураккаб мешаванд. Истилоҳоти содаи синтаксисӣ дар забони тоҷикӣ асосан калимаҳои зеринро дар бар мегиранд.

Калима - 单词, ибора - 短语, алоқа-联系, озод - 自由, тобеъ - 种类, пайваст - 连接, ҷузъ - 部分, қоида - 规则 [45];

Ибораҳои сода асосан аз ду калимаи мустақил ташкил меёбанд. Мисол: дарахти олу, себи сурх, китоби ту, дар забони чинӣ 櫻桃树, 红苹果, 你的书

Истилоҳи **ибораҳои сохта** дар забони тоҷикӣ ва чинӣ ба воситаи ба асос илова кардани пешоянду пасоянд. Мисол: истилоҳоти исмӣ-名词术语, сифатӣ-形容词术语, феълӣ-动词术语, ҷонишинӣ-代词术语, ҳамроҳӣ-并列术

语, бeфoсилa-**独立**术语, вoбaстaгӣ-**偏正**术语, чyдoй-**分离**术语, хилoфӣ-**反义**术语, нoмунтaғзaм-**不规则**术语 вa ғaйрaҳo.

Ибoрaҳoи мyрaккaб аз ce вa зиядa кaлимaҳoи мyстaқил тaшкил мeёбaнд.

Мaсaлaн, ceби cурхи бoбoй, пaдaри тyрo дидaн, дaр зaбoни чинӣ бoшaд 爷爷的**红苹果**, 见你**爸爸**.

Истилoҳи **ибoрaҳoи исмӣ бo пeшoянд** дaр зaбoни тoчикӣ вoбaстa бa мaънoи лyғaвийи чyзъҳo мyнoсибaтҳoи гyнoгyни синтaкcисирo ифoдa мeнaмoянд. Мисoл: Рӯзe дaр айёми сaйри нaврӯзӣ як гyрyҳ аз рaфикoни мaн хaм дaр якe аз oшхoнaҳoи oши дaсти пyхтa хӯрдaн хoстaнд (Айни).

Дaр зaбoни чинӣ истилoҳи **ибoрaи исмӣ бo пeшoянд** 带介词的名词短语.

Истилoҳи синтaкcисии мaъмули дигaр дaр ин **мyнoсибaти мyайянкyнaндaги (aтpибyтивӣ)** мeбoшaд, ки дaр илми нaҳв зияд истифoдa мeшaвaд. Хyсyсияти ин гyрyҳ, чyзъҳoи тoбeъ сифaт вa хoсияти тoбeъкyнaндaҳoи хyдрo хaмaчoнибa шaрхy эзoҳ дoдa, мyайян мeнaмoянд [65, 17]. Мисoл: нaсимии бaҳoр, китфи рyстaмoнa вa ғaйрaҳo. Дaр зaбoни чинӣ ин истилoҳ чyнин истифoдa бyрдa мeшaвaд: 春风, 质朴的**肩膀**

Истилoҳи **ибoрaҳoи мyрaккaб**. Ибoрaҳoе, ки аз ce ё зиядa кaлимaҳoи мyстaқилмaънo сoхтa шyдaанд, ибoрaҳoи мyрaккaб мeбoшaнд. Дaр зaбoни тoчикӣ дaр тaшaккyли ибoрaҳoи мyрaккaб aсoсaн ибoрaҳoи сoдa, кaмaш дy вoситaи гpммaтикӣ иштирoк мeкyнaнд.

Ибoрaҳoи мyрaккaб aсoсaн аз рӯи ce қoлaб дaр зaбoни тoчикӣ тaшкил мeёбaнд:

а) бa **ибoрaи сoдa** кaлимaи мyстaқили дигaр илoвa кaрдa мeшaвaд вa гaрчaндe бa кaлимaи aсoсӣ тoбeъ бoшaд, хaм мoҳияти тaмoми ибoрaҳoи сoдaрo шaрхy эзoҳ мeдixaд. Мисoл: бaрчaстaтaрин oсoри мaъмyрӣ, кoсaи чинии кaдимa вa ғaйрaҳo. Дaр зaбoни чинӣ бoшaд 最杰出的**行政工作**, 古代**瓷碗**.

б) ибораҳое, ки ҳамеша секалимагӣ аст. Мисол: то рӯзи чашн омадан; дар ҳафтаи оянда баргузор гардидан ва ғайраҳо. Дар забони чинӣ 到庆祝的那一天, 将于下周举行

в) калимаи асосӣ + ду-се калимаи тобеъ, ки байни худ алоқа доранд. Мисол: хизмати содиқона ба ватан; шиносоии ман бо Айнӣ ва ғайраҳо.

Дар забони чинӣ: 忠诚报国, 我与艾尼的相识

1.Pref.+N+Prep. in.+Suf: 定语 - муайянкунанда, детерминатив.

2.N+Con+Suf: 量词 - квантификатор.

3.Adj+Con.+Suf: 量词- квалификатор, 定语 - муайянкунанда.

4.Pref.+N+N+:连接- вобаста.

5.N+N+V: 并列关系-алоқаи ҳамроҳӣ.

6. V+N+Suf: 连接关系 - алоқаи вобастагӣ.

7.Pref.+N+V+Suf: 反义- хилофӣ.

8. Pref.+N+Prep. ive+Suf: 谓语- хабарӣ.

9.Prep. in+N+Pron.+Suf: 动词- масдарӣ [259].

Қайд кардан бомаврид аст, ки нақши унсурҳои истилоҳсоз (пешванд, пасвандҳо, интерфиксҳо) дар ташаккули истилоҳоти мураккаби ибораҳо дар забони чинӣ нисбат ба забони тоҷикӣ бузург аст.

Агар дар забони тоҷикӣ 6 – то ҳиссаи мустақили нутқ ва 4-то ҳиссаи номустақили нутқ мавҷуд бошад, дар созмонёбии истилоҳоти мураккаби ибора иштироки панҷ ҳиссаи нутқ: исм, сифат, феъл, шумора ва ҷонишин мушоҳида мешавад.

Дар забони чинӣ бошад, агар 6 – то ҳиссаи мустақили нутқ ва 7-то ҳиссаи номустақили нутқ мавҷуд бошад, дар созмонёбии истилоҳоти мураккаби ибора шаш ҳиссаи нутқ (исм, сифат, ҷонишин, феъл, пешванд ва пайвандак) иштирок мекунад.

3.3. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба ҷумлаҳои сода 简单句 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Ҷумла воҳиди асосии синтаксис мебошад. Калимаву ибора дар ҷумла ба ҳам алоқаманд мешаванд ва онҳо маҳз дар дохили ҷумла омӯхта мешаванд. Ҷумла ва ҷумласозӣ дар синтаксис ҷои асосиро ишғол менамояд. Иҷрои вазифаи асосии забон — таъмини мубодилаи афкор ба воситаи ҷумла имконпазир мегардад ва ахбор маҳз дар ҷумла ва ба воситаи ҷумла ба амал меояд.

Ҷумлаи сода як категорияи алоҳидаи синтаксис буда, дорои хусусиятҳои грамматикӣ ба худ хосест, ки он аз дигар категорияҳои синтаксисӣ фарқ мекунад.

Таҳлили морфемаҳои истилоҳоти бисёрҷузъаи марбут ба ҷумлаҳои соданишон медиҳад, ки истилоҳоти ин гуруҳҳоро аз рӯи сохт мувофиқи қолабҳо муайян кунем.

1. Истилоҳи сода. Дар зери мафҳуми истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ, истилоҳоте фаҳмида мешаванд, ки фақат аз калимаи сода иборат мебошанд. Мисол: ҷумла - 句子, сода - 简单, хуллас - 总之, пурра - 完整, мақсад - 目的 [45].

2. Истилоҳи сохта. Мисол: ҳикоягӣ - 叙述, нопурра - 不完整, гуруҳбандӣ - 分组

Ин намуди истилоҳ бо қолабҳои зерин сохта мешавад:

(1) Бо пешванд: бешахс-无主语

(2) Бо пасванд: тафсилӣ-解读, саволи-疑问, амрӣ- 祈使, ҳикоягӣ- 叙事, хитобӣ- 命令, инкорӣ - 否定

Тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар ташаккули ин гурӯҳи истилоҳот пешоянду пасояндҳо нақши калон мебозанд. Дар ин намуди истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ пешвандҳои - **бе**, ва дар забони чинӣ бо **无** сохта мешавад.

Аз мисолҳои зикршуда бармеояд, ки ҳамаи истилоҳоти дар боло зикргардидаи забони чинӣ истилоҳоти юнонӣ ва лотинӣ буда, истилоҳоти

иктибосӣ ба шумор мераванд, яъне онҳо истилоҳоти байналмилалӣ мебошанд.

Истилоҳи мураккаб. Дар ин намуди истилоҳсозӣ чузъҳои таркиби ин гуна истилоҳот баробарҳуқуқ набуда, яке ба дигаре тобеанд. Ин намуди истилоҳсозӣ нисбат ба намуди истилоҳсозӣ, яъне истилоҳи мураккаби пайваст сермаҳсултар аст. Истилоҳсозии калимаҳои мураккаби тобеъ на танҳо дар исму сифат, балки дар дигар ҳиссаҳои нутқ низ дида мешавад. Аммо истеъмоли он дар шумора, чонишин, феъл, зарф, пайвандакҳо нисбат ба ҳиссаҳои дигари нутқ кам аст. Таркиб ва тартиби истилоҳи мураккаби намуди тобеъ чунин аст:

а) истилоҳи мураккаб дар забони тоҷикӣ:

1. шумора+исм+суф.: яктаркиба - **单独组成**, дутаркиба - **两部分组成**

б) истилоҳи мураккаб дар забони чинӣ:

1. Pref.+S.+Prep.+Suf.: **疑问术语**- саволӣ.

2. Pref.+Prep.+Prep.+Suf.: **祈使术语**- амрӣ.

3. Pref.+Pref.+V.+Suf.: **术语解读**- тафсилӣ.

4. Num.+N: **单独组成** - яктаркиба, **两部分组成** - дутаркиба.

5. N+N: **选择术语**- алтернативӣ [39].

Дар забони тоҷикӣ маъмултарин усули истилоҳсозӣ дар созмонёбии истилоҳоти мураккаб ин шумора+исм+суф. ва шумора.+исм дар забони чинӣ мебошад.

Дар системаи истилоҳот марбут ба «чумлаи сода - **简单句**» воситаи асосии истилоҳсозӣ, усули морфологӣ, яъне бо пешванду пасвандҳо буда, дар забони чинӣ ин усул кammaҳсул мебошад.

Қайд кардан бомаврид аст, ки нақши унсурҳои калимасоз (префиксҳо, пасвандҳо, интерфиксҳо) дар ташаккули истилоҳоти мураккаби марбут ба чумлаи сода дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони чинӣ бузург аст.

Дар забони тоҷикӣ қолабҳои шумора +исм+суф ва дар забони чинӣ шумора+исм нақши асосӣ мебозад. Дар забони тоҷикӣ дар ташаккули

истилоҳоти мураккаб иштироки панҷ ҳиссаи нутқ (исм, сифат, феъл, шумора ва ҷонишин) мушоҳида карда шуда, дар забони чинӣ шаштои он (исм, сифат, ҷонишин, феъл, шумора ва пешванд) мушоҳида мешавад.

3.4. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба ҷумлаҳои мураккаб 复句 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Ҷумлаи мураккаб воҳиди олиии ташаккули синтаксис аст, ки аз ду ва зиёда ҷумлаҳои сода ташкил ёфта, дорои ягонагии маъно, сохт ва интонатсия мебошад. Ҷумлаи мураккаб низ монанди ҷумлаи сода воситаи ахбор буда, барои ташкил додан, ифода намудан ва фаҳмидани фикр хизмат мекунад, ба ҳастии реалӣ чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳад. Аммо ҷумлаи мураккаб идроки мураккабгари ҳастӣ, тасаввуроту робитаҳои мураккабгари байни ҳодисаҳои онро ифода мекунад ва табиист, ки интишору истифодаи он ба давраҳои нисбатан инкишофёфтаи ҷамъият, забон ва тафаккури инсон вобаста аст. Таҳлили сохтори истилоҳи марбут ба ҷумлаҳои мураккаб аз қолабҳои зерин иборат аст.

Дар забоншиносии муосир ҷумлаи мураккаб чунин маънидод мешавад: «ин сохти синтаксисест, ки бо ҷумлаи сода алоқаи зич дорад, вале аз он ҳам аз ҷиҳати сохтор ва ҳам аз рӯи хусусияти луғавияш фарқ мекунад».

Истилоҳоти ҷумлаи мураккаби синтаксисии забони тоҷикӣ инҳоянд: ҷумлаи мураккаби пайваст, ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандақдор, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи пайрави мубтадо, ҷумлаи пайрави хабар, ҷумлаи пайрави муайянқунанда, ҷумлаи пайрави пурқунанда, ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиба, ҷумлаи мураккаби омехта ва ғайраҳо.

Истилоҳи ҷумлаи мураккаби пайвастро дар забоншиносии тоҷик чунин шарҳ доданд: “**Ҷумлаи мураккаби пайваст** аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода сохта шуда, алоқаи байни ҷумлаҳои содаи дохили онҳо одатан ба воситаи пайвандақҳои пайвастқунандаю интонатсия ва ё танҳо ба воситаи интонатсия ба амал меояд [65]. Дар забони чинӣ бошад, истилоҳи ҷумлаи мураккаби пайваст 联合复句.

Бояд қайд кард, ки дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” муаллиф истилоҳи **ҷумлаи мураккаби пайвасти бебайвандакро** чунин таъриф мекунад: ду ва ё зиёда ҷумлаи содаи бебайвандак бо ҳам як шуда, ҷумлаи мураккаби пайвастро месозад. Дар ҷумлаи мураккаби пайвасти бебайвандак алоқаи маъноии байни ҷумлаҳои сода ва оҳанги талаффуз қисмҳои ҷумлаи мураккабро бо ҳам муттаҳид мекунад [46]. Истилоҳи ҷумлаи мураккаби пайвасти бебайвандак ба забони чинӣ **没有连词的复句** баргардонида мешавад ва аз ҷузъи маънодор иборат аст.

Истилоҳи **ҷумлаи мураккаби тобеъ** низ дар илми наҳвшиноси хеле маъмул буда, дар ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла тобеъ гашта, асосан мустақилии худро гум карда, сарҷумларо аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад. Дар забони чинӣ ҷумлаи мураккаби тобеъ чунин ифода меёбад **复杂句**.

Акимова Г.Н. истилоҳи **ҷумлаи пайрави мубтадо** дар луғаташ чунин шарҳ додаст; Ҷумлаи пайраве, ки ҷонишин ба вазифаи мубтадои сарҷумла омадаро шарҳ медиҳад, ҷумлаи пайрави мубтадо мебошад. Мисол: Ҳар кас, ки ба замин меафтад, ӯ кушташуда ҳисоб меёфт [4, 78].

Дар забони чинӣ истилоҳи ҷумлаи пайрави мубтадо **主语分词**.

Истилоҳи дигари синтаксиси ин **ҷумлаи пайрави хабар** мебошад, ки онро дар китоби “забони адабии ҳозираи тоҷик” чунин шарҳ доданд: Ҷумлаи пайрави хабар хабари сарҷумларо, ки бо ҷонишинҳои ишоратии ин, он, ҳамин, ҳамон, таркибҳои дар ин, дар он, дар ҳамин, дар ҳамон ва монанди ин ифода ёфтааст, шарҳ медиҳад. Мисол: Подшоҳбози ҳамин буд, ки талабагон дар як хучра чамъ мешуданд. Дар забони чинӣ бошад ҷумлаи пайрави хабар **谓语分词**.

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда низ ба истилоҳоти марбут ба ҷумлаи мураккаб дохил мешавад. Инро Акимова Г. Н. чунин маънидор мекунад. Ҷумлаи пайраве, ки исми ба вазифаи мубтадо ва дигар аъзоҳои ҷумла омадаро муайян мекунад, ҷумлаи пайрави муайянкунанда мебошад.

Мисол: Котибе, ки дар идораи колхоз аризахоро қабул мекард, як аризаро аз назар гузаронида аз соҳиби ариза пурсид [4, 15]. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба забони чинӣ ҳамчун **定语 (补语) 分词** баргардонида мешавад. Мисол **秘书, 她在农场办公室收到了很多申请书, 询问了申请人。**

Истилоҳи **ҷумлаи пайрави пуркунанда** – **宾语分词** хабари сарҷумларо пурра мекунад ва эзоҳ медиҳад. Мисол: Меғуфтанд, ки вай танбур навохта, газал мехондааст ва шеър меғуфтааст. Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забони чинӣ айнан сарҷумларо пурра карда, онро эзоҳ медиҳад. Мисол: **听说, 他会弹手鼓, 朗诵诗歌。**

Истилоҳи **ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб** дар наҳвшиносии забони тоҷикӣ ва чинӣ бисер маъмул аст. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи мураккаби сертаркиба ба гуруҳҳои гуногун ҷудо карда мешавад, ки ҳар яке онҳо аз ҷиҳати синтаксиси таҳлил ёфтастанд.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик як истилоҳи дигаре, ки дар илми наҳв истифода бурда мешавад, ин **ҷумлаи мураккаби омехта** мебошад. Ҷумлаи мураккаби омехта аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода ташкил меёбанд ва яке аз ҷумлаҳои сода ё ҳар кадом ҷумлаи сода бо ҷумлаи пайрав меояд. Чунин ҷумлаҳои мураккабро сумлаи мураккаби омехта меноманд. Мисол: Каромат уро намедид, вай дар ҳолате, ки аз дидори дустон ашки шоди дар чашмонаш ҷарх мезад, ин мисраҳоро замзама мекард.

Дар забони чинӣ низ ҷумлаҳои мураккаби омехта мавҷуд ҳастанд ва **复句** ба забони чинӣ тарҷума карда мешаванд. Дар забони чинӣ ҷумлаи мураккаби омехта **卡拉马特一见到朋友, 喜悦的泪水就在他的眼眶里打转, 他不禁哼起了诗句。** ифода мекунад.

Истилоҳи наҳвии **ҷумлаи пайрави дараҷа** намуди дигари ҷумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиба ба шумор меравад. Ҷумлаи пайрави дараҷа дар наҳви забони чинӣ низ истифода мешавад. Ҷумлаи пайрави дараҷа ба забони чинӣ чунин тарҷума карда мешавад: **程度分词**

Ҳамин тариқ, ҳангоми муқоиса маълум шуд, ки забоншиносон таърифи истилоҳи ҷумлаи мураккабро аз нуктаи назари илмӣ ва вазифаҳои гуногун баррасӣ мекунанд: ҳамчун ҷумлае, ки ду ё якчанд мубтадо ва хабарро дар бар мегиранд; ҳамчун ҷумлае, ки аз ду ё зиёда ҷумлаи сода иборатанд;

Инчунин аз таҳлилҳо бар меояд, ки истифодабарии истилоҳоти марбут ба ҷумлаи мураккаб дар забонҳои муқоисашаванда ҳам фарқият ва ҳам умумият дида мешавад.

3.5. Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба аъзоҳои ҷумла 句子成分 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Забоншиносӣ (аз форсӣ: زبانشناس) лингвистика (аз лотинӣ: Linguistica), илм дар бораи забони инсон буда, қонуни мавҷудият ва инкишофи таърихӣ онро меомӯзад. Забоншиносии ҳозира серсоҳа ва бо дигар соҳаҳои улуми гуманитарӣ алоқаманд аст. Забоншиносии умумӣ умдатарин қонуниятҳои инкишоф ва мавҷудияти забонҳоро таҳқиқ мекунад.

Истилоҳи «**наҳв**» ҳамчун илм дар бораи забон, ки қоидаҳои ташаккули нутқро таҳқиқ ва тартиб медиҳанд, муайян мекунад. ҳамин тавр, дар сатҳи синтаксисӣ равшантар аз ҳама робитаи забон ва нутқ амали мешаванд.

Аъзои ҷумла муҳимтарин воҳидҳои наҳв (синтаксис), ки бо калимаҳои мустақилмаъно ё таркибҳои ифода ёфта, ба вазифаи сараъзо (мубтадо ва хабар) ё аъзои пайрав (муайянкунанда, пуркунанда, ҳол) меоянд ва дар алоқамандӣ бо калимаву таркибҳои дигар дар сохтани ҷумла чун маводи асосӣ хидмат мекунанд. Дар маҷмӯъ аъзои ҷумла бо ҳамдигар муносибатҳои маъноӣ ва грамматикӣ пайдо карда, фикрро ифода мекунанд. Дар сохтори наҳвии ҷумла сараъзо – мубтадо ва хабар чун бунёди асосии ҷумлаи сода ва аъзои пайрав – муайянкунанда, пуркунанда, ҳол ба шарҳи сараъзо ва ҳамдигар омада, маънои мубтадо, ки соҳиби амалу ҳолату аломати ҷумла аст ва маънои хабарро, ки ифодакунандаи воқеъшавии амал, ҳолат ва аломат аст, инчунин маънои ҳамдигарро аз ҷиҳати муносибатҳои гуногун: аломату соҳибият, мафъули амал, замону макон, сабабу мақсад ва ғ. пурра мекунанд. Он аъзои ҷумларо, ки бо ёрии калимаву таркибҳои дигар эзоҳ ёфтааст, аъзои

тафсилии ҷумла меноманд. Аз ду зиёда мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ё ҳол пайваст шуда омада, муносибатҳои грамматикӣ яқсонро ифода мекунад ва аъзои чидаи ҷумларо ташкил медиҳанд: Майса ва сабзаҳо дар зерӣ гарду ғубори рег монда, пажмурда шуда буданд. Аъзои истисноии ҷумла бар эзоҳи аъзои асосӣ омада, замону макони амалро равшантар мегардонанд: Назар ба қавли падарам – Сайидмуродхоча, падари ӯ – Сайидмуродхоча одами хаттусаводнок буд [275, 25].

Ба аъзоҳои ҷумла дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ мубтадо-主語, хабар-謂語, пуркунанда-賓語 (補語), муайянкунанда-定語 ва ҳол-狀語 дохил мешавад.

Ба истилоҳоти содаи мурбут ба аъзои ҷумлаи забони тоҷикӣ мубтадо, хабар ва ҳол дохил мешаванд, ба истилоҳот содаи марбут ба аъзои ҷумлаи забони чинӣ 主謂 дохил мешаванд.

Истилоҳи **мубтадо** аз араби مبتدا ҳамчун исм маънои оғоз, ибтидо, чизе, ки дар аввал воқеъ шудааст: Мисол:

Охир, эй қон, аввали ҳар чизро

Мабдай ту, маншай ту, мубтадо (Шамси Табрезӣ).

Дар забоншиносии дар сохти иттилоӣ ҷумла, шахс ё чизе, ки хабар дар бораи он аст ва нахустин созаии аслии ҷумла ба шумор меравад.

Истилоҳи мубтадо - яке аз сараъзоҳои ҷумла буда предметро ифода мекунад, ки дар ҷумла суҳан дар бораи он меравад; амалу ҳолат, таъсиру ҳаракат ва аломате, ки сараъзои дигари ҷумла — хабар ифода мекунад, ба он нигаронида шудааст (коргарон омаданд, гул шукуфт, хона сохта шуд). Мубтадо ягона аъзои мустақили ҷумла мебошад, ки аъзоҳои дигари ҷумла бевосита (хабар, муайянкунанда) ва ё бавосита (ҳол, пуркунанда, муайянкунанда) ба он вобаста мебошанд. Мубтадо бо ҳамаи хелҳои исм (Нуралӣ ҷомадонхоро гирифт. Асп иша кашид. Баҳор омад), ҷонишинҳои шахсӣ, ишоратӣ, номуайяний, таъинӣ, манфӣ, нафсӣ, масдар, калимаҳои субстантиватсияшудаи сифат (Чавон қад-қадӣ кӯча роҳ мерафт), шумораҳо, сифатҳои феълӣ ва ғ. ифода мешавад. Мубтадо дар шакли калимаи алоҳида

(ангур пухт), таркиб (худи Аҳмад омад), иборайи фразеологӣ (гули сари сабади маҷлис чавонзане буд), ҷумлаҳои сода, мураккаб («Арбобро бин — деҳро тоз» масали тоҷикӣ) омада метавонад.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти дигаре, мавҷуд ҳастанд, ки аз вожаи мубтадо сохта мешаванд. Инҳо мубтадосозишуда, мубтадошуда, мубтадосози ва ғайраҳо. Истилоҳи **мубтадосозишуда** дар илми забоншиносии маъноӣ «вежагии созае, ки дар ҷумла мубтадо воқеъ шудааст; мубтадошуда»; истилоҳи **мубтадосозӣ** - ҳаракати як соза ба оғози ҷумла;

Истилоҳи **ҷумлаи пайрави мубтадоро** низ ба истилоҳи марбут ба аъзои ҷумла дохил кардан мумкин аст. Ҷумлаи пайрави мубтадо ҷумлае, ки ҷонишини ба вазифаи мубтадои сарҷумла омадаро шарҳу эзоҳ медиҳад. Мисол: Ҳеч мумкин нест, ки Фирӯза ягон ҳунар надошта бошад (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ).

Дар забони чинӣ мубтадо ҳамчун 主語 тарҷума шудааст.

Истилоҳи дигари марбут ба аъзои ҷумла дар забони тоҷикӣ ва чинӣ ин **хабар** 谓語 мебошад. **хабар** сохти иттилоӣ ҷумла, бахше, ки ҳовии иттилоъоте дар бораи мубтадост.

Хабар, яке аз сараъзоҳои ҷумла буда, аз тарафи гӯянда тасдиқ ё инкор шудани амал, ҳолат ё аломати мубтадоро ифода мекунад. Хабар ба мубтадо тобеъ буда, онро аз ҷиҳати замон, шахс, шумора ва сиға муайян менамояд. Муносибати грамматикӣ хабар ба мубтадо ба тарзи зерин сурат мегирад. Хабар 1) амалеро мефаҳмонад, ки аз тарафи мубтадо иҷро шудааст: Ман ба аломати тасдиқ сар ҷунбондам (П. Толис); 2) амалеро мефаҳмонад, ки онро мубтадо қабул кардааст: Дар дигар тарафҳои ҳавлии дарун анбор, ошхона, танӯрхона ва ҳезумхона барии иморатҳои иловагии даркорӣбино ёфта буданд (С. Айнӣ); 3) аломатаро мефаҳмонад, ки он ба мубтадои ҷумла нигаронида шудааст: Рӯяш мисли кулчаи ширмоли Каттақӯрғон сурху сафед, абрӯвонаш сиёҳу дароз, чашмонаш хумор ва дилкаш (Ҷ. Иқромӣ); 4) ҳолати мубтадоро мефаҳмонад: Чароғҳо хомӯш шуданд. Аз руи тарзи ифода хабарҳо феълӣ ва номӣ мешаванд. Ба вазии хабар асосан феълҳои серистеъмоланд; исм, сифат,

шумора, чонишин, зарф, масдар, сифати феълӣ, феъли ҳол, нидо ва калимаҳои модалӣ низ ба вазифаи хабар меоянд. Хабар аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешавад. хабарҳои сода аз як калима, аз як калимаю бандҳои хабарӣ, хабарҳои таркибӣ аз феълҳои таркибии феълӣ, номӣ ва ибораю ҷумлаҳои фразеологӣ ташкил мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳоте, ки ба хабар тааллуқ доранд инҳо мебошанд: Хабарҳои сода – хабаре, ки бо воситаи феъл дар шакли шахсӣ дар замон, тарз ва сифаи муайян ифода мегардад:

Хабарҳои феълии сода (简单动词谓语); 2. Хабарҳои феълии модалӣ (情态动词谓语); 3. Хабарҳои феълии иборавӣ (гурӯҳӣ) (谓语动词短语); 4. Хабарҳои таркибии номӣ (名称谓语).

Истилоҳи нахвӣи **муайянкунанда** дар забони тоҷикӣ ин аъзои пайрави ҷумла, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ба ҳиссаҳои номӣи нутқ тобеъ буда, аломат, сифат, хусусият, муносибат ва соҳибиятро мефаҳмонад. Истилоҳи **муайянкунанда** ба **муайяншаванда** вучуд надорад, аз ин рӯ, баъзан онро аъзои пайрави номустакил меноманд. Муайянкунанда аз руи ифодаи маъно, мавқеъ ва воситаи алоқа бо муайяншаванда ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: изофӣ ва беизофа. Муайянкунандаҳои изофӣ баъди муайяншаванда ҷой мегиранд ва ба воситаи бандҳои изофӣ (-и) ба он тобеъ мегарданд (алоқавӣ мувофиқат): гули сурх, газетаи деворӣ, хонаи нодир. Муайянкунандаҳои изофӣ ба ду гурӯҳ — **муайянкунандаҳои сифатӣ** ва **соҳибӣ** тақсим мешаванд. Муайянкунандаи сифатӣ дар навбати худ се гурӯҳро ташкил медиҳад: Муайянкунандаи **тавсифӣ** — аломату хусусияти аслии предмет (таъм, бӯй ранг, ҳаҷм ва ғ-ро) мефаҳмонад ва бо сифатҳои аслии ифода мешавад: себи ширин, лолаи сурх, синфи калон; Муайянкунандаи **нисбӣ** нисбатро ифода мекунад: билетҳои донишҷӯӣ, хонаи хиштин, меҳнати эҷодӣ, кишти тирамоҳӣ, мурғи даштӣ; Муайянкунандаи **сифати феълӣ** бо сифати феъли ифода мешавад ва хусусиятҳои онро дорост: одамони омадагӣ, ҷавони нишаста. **Муайянкунандаҳои соҳибӣ** соҳибият ва нисбат доштанро ифода мекунад: китоби талаба, донишҷӯи донишгоҳ, хоҳари арус, хониши

булбул, чустучуи китоб. **Муайянкунандаҳои беизофа** (ки бо алоқаи ҳамроҳи ба муайяншаванда тобеъ мегарданд) миқдори предметро нишон дода, ба аломат, хусусият ва адади он ишора мекунад. Бо шумораҳои миқдорӣ, ҷонишинҳои ишоратӣ, таъинӣ, манфӣ, номуайяни ва зарфҳои миқдор ифода меёбанд: даҳ китоб, ҳамин синф, ҳар навъ гул, чанд шеър ва ғ.; Дар забони чинӣ 十本书, 这个教室, 每一种花, 几篇诗歌

Як навъи махсуси **муайянкунанда баёния** ном дорад (Ватан — Модар). Баёния низ истилоҳи дигари наҳви мебошад, ки дар забони чинӣ 定语 ифода меёбад.

Истилоҳи **ҷумлаи пайрави муайянкунанда** дар забони тоҷикӣ дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ барои шарҳу эзоҳ, муайян кардани сифату аломат ва хусусиятҳои хоссаю ҷудоғонаи шахсу ашё ва ҳодисаҳои меояд, ки дар сарҷумла ба вазифаи ягон аъзо ё гурӯҳи аъзоҳо омада бошанд. Мисол: Аз гулханишинон як кас, ки то ин дам ба гап ҳамроҳ намешуд, онҳоро ба сулҳу салоҳ овардан хост.

Дар забони чинӣ ҷумлаи пайрави муайянкунанда 定语分词

Пуркунанда низ истилоҳи наҳви мебошад. **Пуркунанда** - аъзои пайрави ҷумла буда, бо хабар алоқаю муносибати гуногун дорад. Пуркунанда аз рӯи ифода ва муносибат ба хабар ду хел аст: бевосита ва бавосита.

Истилоҳи марбут ба пуркунанда ин **пуркунандаи бевосита** мебошад, ки предметро далолат мекунад, ки таъсиру ҳаракати феъли гузаранда — хабар бевосита ба он мегузарад. Ин гурӯҳи пуркунандаҳо аз рӯи сохт ду намуд доранд. Намуди якум бо ёрии пасоянди “-ро” ифода ёфта, предмети муайянро нишон медиҳад (ӯ китобро хонд). Дар забоншиносӣ ин намудро **пуркунандаи бевоситаи суратёфта меноманд**. Намуди дуюм бе пасоянди -ро, бо исми ифода меёбад ва предметро ба таври умумӣ нишон медиҳад (ӯ китоб хонд). Ин намудро **пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта меноманд**. **Пуркунандаи бевосита** бо ҳиссаҳои номии нутқ — исм, ҷонишин, шумора, феълҳои номӣ (масдар ва сифати феълӣ) ифода меёбад. **Пуркунандаи**

бавосита предметеро ифода мекунад, ки таъсиру ҳаракати феъл — хабари чумла бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ — пешояндҳо, бандакҷонишинҳои соҳибӣ ва пасояндҳо ба он мегузарад (ба падарам гуфт, гуфтамаш). Баъзан Пуркунандаи бавосита бо ёрии пасоянди -ро низ ифода меёбад, ки онро аз рӯи маъноӣ хабар ва гузориши савол муайян кардан мумкин аст (Маро рӯзе ҳикоят кард бобо). Ба вазифаи пуркунандаи бавосита ҳиссаҳои номии нутқ бо иштироки пешояндҳои аслий ва таркибӣ меоянд [65].

Пуркунада дар забони чинӣ 宾语分词 низ 补语分词 мешавад, ки бо забони тоҷикӣ мувофиқатмекунад.

Чумлаи пайрави пуркунанда низ истилоҳи наҳви буда, дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ бар эзоҳи хабари сарчумла омада, онро пурра мекунад. Мисол: Вокеа аз ҳамин сар шуд, ки ман бо модарам чанг карда, аз хона гурехтам. (П.Т.)

Чумлаи пайрави пуркунанда дар забони чинӣ 定语 (补语) 分词

Истилоҳи наҳвии **ҳол** - аъзои пайраве мебошад, ки тарзи иҷро шудан ё нашудан, замон, макон, сабаб, мақсад, миқдор, дараҷа (андоза) ва ё муносибатҳои ба амал вобастаро ифода мекунад. Ба вазифаи **ҳол**, асосан, **зарф** меоянд. Баробари зарфҳо дигар ҳиссаҳои нутқ, масалан **исмҳо** (бо ёрии **пешояндҳо**, **пасояндҳо**, ҳатто бе ин ёридиҳандаҳо ҳам), **сифатҳо**, **шумораҳо**, **феъли ҳол**, ибораҳои фразеологӣ хусусияти зарфӣ дошта низ ба вазифаи ҳол меоянд. Ҳол аз рӯи маъно дар забони тоҷикӣ ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешавад: ҳоли замон; ҳоли макон; ҳоли мақсад; ҳоли миқдору дараҷа; Ҳоли монандӣ; Ҳоли сабаб; Ҳоли шарт; Ҳоли тарзи амал.

Дар забони чинӣ низ ҳол 状语 ифода меёбад. Навъҳои ҳол дар забони чинӣ 时间状语、地点状语、目的状语、程度状语、原因状语、条件状语、结果状语、方式状语.

Истилоҳи чумлаҳои пайрави ҳол дар таркиби чумлаи мураккаби тобеъ чун қоида ҳамон муносибату маъноҳоро мефаҳмонанд, ки ҳол

шарҳкунандаҳо дар ҷумлаи сода ифода мекунанд, аммо имкони ҷумлаи пайрав бештар аст.

Таҳлило нишон доданд, ки истилоҳоти наҳви марбут ба аъзои ҷумла дар забонҳои мукоисашаванда ҳам фарқият ва ҳам умумият доранд.

3.6. Таҳлили сохтори истилоҳоти аломатҳои китобат дар 标点符号 забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Аломатҳои китобат яке аз воситаҳои муҳимтарин ва серистеъмолтарини грамматика ба шумор рафта, ин аломатҳо на танҳо барои ҷудо намудани ҳудуди ҷумлаҳо, балки вазифаи муайян намудани усусиятҳои ҷумлаҳоро доранд. Ҳам дар нутқи хатгӣ ва ҳам дар нутқи шифоҳӣ бояд аломатҳои китобатро дуруст истифода намуд, зеро оҳанги талаффуз ва баён намудани афкори соҳибони забон, маҳз бо аломатҳои китобат зоҳир мегардад.

Дар нутқи хатгӣ аломатҳои китобат тибқи талаботи хусусиятҳои грамматикӣ дар ҷудо кардани ҳудуди маъноии калима, ҷумла ва ибораҳои гуногун хизмат мекунанд. Дар нутқи шифоҳӣ бошад, онҳо қонунияти хоси ҳудуди дошта, барои ҷудо намудани ҳудуди маъноии оҳанги калимаю ибора ва ҷумлаҳо хизмат мекунанд.

Онҳо дар муайяну муназзам ва хушоҳанг воқеъ кардани фосилаи овозҳо замонати муҳим медиҳанд ва барои бартараф намудани нуқсонҳои кироати матн ёрӣ мерасонанд.

Вазифаи амалии аломатҳои китобат дар ҷумла он аст, ки онҳо фосилаи овозҳои гуногунро нишон медиҳанд, нозуқиҳои фикрро хифз мекоранд, паҳлӯҳои мундараҷавӣ ва тарзи баёнро равшан мекунанд, робитаи грамматикӣ согу тартиби матнҳоро таъмину таъин менамоянд.

Аломатҳои китобат гуногун буда, вазифаҳои ҷудогонаи зиёдеро иҷро мекунанд. Аломатҳои китобат ба ифодаи фикр ёрӣ мерасонанд. Нодуруст ва ё бечо гузоштани аломатҳои китобат ба ифодаи фикр ва баёни мақсад алал мерасонад.

Дар забони тоҷикӣ ба аломатҳои китобат **нуқта, савол, хитоб, вергул, баён (ду нуқта), тире, дефис, кавс, сенукта** дохил мешаванд.

Дар баробари забони тоҷикӣ инчунин нақши аломатҳои китобат дар забони чинӣ басо муҳим буда, онҳо низ аз ҷиҳати грамматикӣ ҳар яке вазифаи худро доранд. Дар забони чинӣ ба аломатҳои китобат чунин аломатҳо **点、问号、感叹号、逗号、分号、冒号、省略号、括号、引号** дохил мешаванд. Дар забони чинӣ аломатҳои китобат дар матн ҷои муайяни худро ишғол мекунад, ва андозаи як иероглиф мебошанд. Дар хатнависӣ, ҳангоми аз сатр ба сатр гузаронӣ аз сари хат ҷой дода мешаванд. Аломати тире бошад, андозаи дуиероглиф мебошанд. Ба ғайр аз аломатҳои дар боло зикршуда, боз аломатҳои нишондианда низ кор фармуда мешаванд, ба монанди: **直线(_____)**, **波浪线 (~)**, **省略号 (.....)** бисёрнуқта

Дар матн ҳамаи хелҳои аломатҳои китобӣ, масусан, он аломатҳое, ки барои дуруст ифода намудани ҳар гуна эҳсосот ёрӣ мерасонанд, фаровон истифода мешаванд.

Яке аз забоншиносони маъруфи тоҷик Муҳаммадиев М. дар китоби хеш доир ба аломатҳои китобӣ чунин зикр намудааст: «Мӯлнуқта, аломатҳои саволу хитоб, кавс ва ноҳунак—ҳамаи инҳоро адибон барои тасвири хусусиятҳои хоси нутқи қаҳрамонҳо, ифодаи ҳолатҳо инчунин тобишҳои гуногуни нутқ, таваккуфҳои дорои характери психологӣ, шарҳу тафсири маъноӣ истифода дар калимаҳои дохили ноҳунак ва ғайра ба кор мебаранд. Ва ин қонунист, зеро аломатҳои китобӣ на танҳо аз ҷиҳати грамматикӣ ба қисмҳо тақсим шудани нутқ, балки ҷиҳатҳои экспрессивӣ-услубии онро низ инъикос менамоянд [121, 164].

Оид ба услуби илмӣ пеш аз иқтибос омадани аломати баён доир ба забони тоҷикӣ фикру мулоҳизаҳои худро баён намуда, С.Айнӣ ҳамчун шахси ҳимояткунандаи манфиатҳои миллии халқи тоҷик, забони умумимиллии тоҷикро чунин баён кардааст: «Забони авоми тоҷик забонест, ки вайро оммаи тоҷик фаҳмад, дар ҷумлабандӣ, дар ташбеҳот, дар киноя ва истиораҳо дар

зарбулмасалҳо ва дар дигар бобатҳо хусусияти забони тоҷик риоя карда шуда бошад» [3].

Ҳамчунин яке аз нависандагони маъруфи тоҷик Р.Чалил дар асари худ «Одамони ҷовид» [197] ҷиҳати аломатҳои китобиро ба андозае ба назар гирифтааст, як қисми аломатҳои китобӣ дар асари ӯ муносибати ба предмети тасвир доштаи нависандаро айнан ифода намуда, худуди ҷумлаҳои содаи таркибӣ ва ҷумлаҳои мураккабро муайян намуда, боиси равоӣ ва сода ифода ёфтани бандҳои мураккаби синтаксисӣ шудаанд.

Дар забони чинӣ аломатҳои китобат 标点符号 барои муайян кардани худуди нутқи истифода мешаванд.

Дар забони чинӣ ёздаҳ аломати китобат истифода мешавад, ки ин аломатҳо вобаста ба навъи истемолшавон дар ҳолатҳои гуногун истифода гардида, ҳар яке хусусият ва вазифаҳои гуногунро доранд.

Мафҳуми истилоҳ дар забоншиносӣ яке аз мафҳумҳои муҳими қисмати таркибии забон ба ҳисоб рафта, яке аз мавзӯҳои актуалӣ ва баҳсталаб мебошад. Дар ин соҳа олимони зиёде фаъолият намуда, мафҳуми истилохро аз ҳар ҷиҳат таҳқиқу арзёбӣ намудаанд. Хусусан дар ин соҳа саҳми олимоне ба монанди Ш.Балли, В.Виноградов, С.Степанов, Э.Жилбер, Ж.Вандриес, Л.Смит, А.Шример ва дигарон назаррас аст.

Вале мо дар масъалаи истилоҳ амиқ намеравем, зеро масъалае, ки марбут ба инҷо аст, ин нишон додани аломатҳои китобат дар истилоҳотҳое, ки ҳам марбут ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони чинӣ аст.

Вобаста ба шакл ва сохтор ва тарзи истифодаи аломатҳои китоби дар истилоҳот онҳоро ба гурӯҳҳои сода ва мураккаб ҷудо намудаанд.

1. Истифодаи аломатҳои китобат дар истилоҳи содаи забони тоҷикӣ. Дар истифода аз истилоҳи сода вақте назар ба аломатҳои китобат мекунем, мебинем, ки дар онҳо қариб ҳамаи аломатҳои истифода мешаванд. Мисол: нуқта - 句号, вергул - 逗号, тире - 破折号 (短, дефис - 连字符, баён - 冒号, қавс - 括号, савол - 问号, хитоб - 感叹号. Ин аломатҳо барои муайян намудани савти овозӣ ва тобиши талафузии онҳоро нишон медиҳанд.

Истилоҳи сода дар забони чинӣ. Дар забони чинӣ низ монанди забони тоҷикӣ якчанд аз аломатҳои китобӣ ҳангоми истифодаи истилоҳот қор фармуда шуда, вале нисбат ба забони тоҷикӣ шумораи онҳо камтар аст. Мисол: вергул-逗号, нуқта-句号, тире-破折号 (短), апостроф-隔音符号 2.

Истилоҳсозии сода дар забони тоҷикӣ:

Дар забони тоҷикӣ истилоҳоте ҳастанд, ки бо илова аз пасоянду пешоянд сода мешаванд, ки ин гурӯҳ истилоҳотро ба истилоҳоти сода ворид мекунанд. Истифодаи аломатҳои китобат дар матн метавонад аз қабилҳои ноҳунак -引号, баён/дунуқта-冒号, қавсайн-括号, дефис-连字符 бошанд, ки вазифаҳои гуногун ва инчунин дар худ қоидаҳои фонетикиро инъикос мекунанд. Масалан дар калимаҳои ҳамсадо, бешабоҳатӣ, лабӣ, комӣ.

Истилоҳсозии сохта дар забони чинӣ. Дар забони чинӣ низ истифода аз пасоянду пешоянд истилоҳот ба амал меояд ва инчунин метавон дар матн аз ин қабилҳои аломатҳоро ба монанди дефис-连字符, баён/дунуқта-冒号, қавсайн-括号, ноҳунак -引号, савол-问号, мушоҳида намуд.

Аз ҷиҳати сохт истилоҳотро ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ вақте муқоса намоем, чунин шакл ба амал меояд:

а) Истилоҳсозии сохта дар забони тоҷикӣ:

1. N.+ N: нуқтавергул бисёрнуқта -分号
2. Num+N: дунуқта - 冒号, сенуқта - 省略号

б) Истилоҳсозии сохта дар забони чинӣ:

1. N+N+Suf: нуқтавергул -分号
2. N+ N+N: сенуқта - 省略号
3. N+N+Suff: хитобӣ - 感叹号

Қолаби N+N дар забони тоҷикӣ яке аз роҳҳои сермасул ва серистеъмоли истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ мебошад. Қолаби N+N+N дар забони чинӣ серистеъмол мебошад, вале дар сохт аз ҳамдигар бартарӣ доранд.

3.7. Иқтибосот 引用 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Таркиб ё худ ҷавҳари ҳар як забон бо шароити зиндагӣ ва дар маҷмӯъ бо таърири алқ робитаи ногусастанӣ дорад. Зеро, ки барои ташаккул ва инкишофи тамаддун ва фарҳанги ҳар як халқу миллат забон нақши асосиро мебозад. Бояд қайд намуд, ки асоси сотории ар як забон ё худ таркиби луғавии он дар худ вожаҳои мавҷудаи ин ё он забони муайяно дарбар гирифта, ҳолат ва хусусияти забонро дар худ тасвир мекунад. Аз ин лиҳоз маҳз таркиби луғавии забон давраҳои ташаккули таърири забон, вазъи таъририи он ва вазъи имрӯзаи онро инъикос менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дар таркиби луғавии ҳар забон аз вожаҳои асли ва вомвожаҳо ё ба таври дигар вожаҳои иқтибосӣ дида мешавад. Зеро дар тамоми ҷаҳон забоне вучуд надорад, ки дар таркиби луғавии он вожаҳои иқтибосӣ дида нашавад. Ҳатто забонҳое, ки нисбат ба дигар забонҳои арзишмандтару бонуфузтарин ба ҳисоб мераванд, дар таркиби луғавии худ миқдирои зиёди вожаҳои иқтибосӣ доранд, ки бо сабабҳои гуногун аз дагир забонҳо ворид гардидаанд. Инчунин бояд зикр намуд, ки дар қатори дигар забонҳои дунё, забони тоҷикӣ забони чинӣ ҳам оро аз вожаҳои иқтибосӣ ё худ вомвожаҳо нестанд. Вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои муталиф вориди таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву чинӣ гардидаанд, ки ин наметавонад нишондиҳандаи костагӣ ё худ заифии забонро нишон диҳад. Баръакс забоне, ки ҳамеша дар ҳолати ҳаракат асту аз як давр ба дигар давр мегузарад, доимо ба худ чизҳои лозимаро қабул мекунад, зеро, ки эҳтиёҷоти забон зиёд аст. Яке аз забоншиносони маъруфи эронӣ Муҳаммад Тақии Баҳор роҷеъ ба ин масъала чунин зикр намуда буд: “Дар олам ҳеҷ забоне нест, ки битавонад аз омехтагӣ ба забони дигар худро ба канор дорад, магар забони мардуме, ки ҳаргиз бо мардуми дигар омезиш накунад ва ин низ муҳол аст, чӣ ба василаи тичорат ва сафар ва муошират ва ҳатто ба василаи шунидани афсонаҳову ривоёти милали дигар луғот аз он мардум дар ин мардум нуфуз мекунад ва ҳамаи забонҳои олам аз ин рӯ дорои луғатҳои даил аст” [118].

Бояд қайд намуд, ки истилоҳоти иқтибосӣ ё вожаҳои вомӣ ба таркиби луғавии ҳар як забон, аз он ҷумла тоҷикию чинӣ ворид шуда, дар навбати худ ба қоидаю талабҳои забон унс мегиранд ва ба грамматикаю имлои забон мувофиқ мешаванд. Вобаста ба ин масъала яке аз олимони соҳаи илми забоншиносӣ Муҳаммад Т.Б. дар яке аз мақолаҳои худ ҷунин ифшо мекунад: «Забони ҳолис, ки дар он ҳеч луғати бегона набошад, он ба монанди қабिलाҳои ваши аст, на миллатҳои мутамаддин» [118]. Чи тавре, ки ба мо маълум аст, таркиби луғавии забони муосири тоҷикӣ рӯз то рӯз дар рушду такомул ва инкишоф аст ва омилҳои муайянкунандаи рушди таъриии ар як забон раванди иқтибосшавии воидои луғавӣ ба шумор рафта, он ба сатҳои мухталифи забон тааллуқ дорад, аз ҷумла, ба сатҳи истилоҳсозӣ, морфологиву наҳвӣ.

Пайдоиши вожаҳои забони ориҷӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ метавонад, бинобар сабаби омилои берунӣ ва доилии забон, ба вуқӯъ пайвандад. Дар таркиби луғавии забони муосири тоҷикӣ калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои русӣ, арабӣ, лотинӣ, юнонӣ, ҳиндӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, чинӣ ва дигар забонҳои ҷаҳон мавҷуданд. Лозим ба зикр аст, ки ба ҳар як забон калима ва ё вожа аз забонҳои дигар бо ду роҳ иқтибос мешаванд:

- 1) ба воситаи хат ва адабиёт;
- 2) ба воситаи нутқи шифоҳӣ дар раванди муоширати байни миллатҳо.

Дар байни истилоҳоти забоншиносӣ дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ калимаҳои иқтибосӣ ё истилоҳот вучуд доранд. Ҷунин истилоҳотро метавон ба ду гурӯҳи калон ҷудо намуд: калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ва истилоҳоти забонҳои хориҷие, ки ба воситаи забони русӣ иқтибос шудаанд.

Аз забони дигар воридшавии воридшавии калимаҳо ҳодисаи мураккаби забонӣ буда, на танҳо ба эҳтиёҷи забони иқтибосқабулкунанда, балки ба ҳодисаҳои таъриӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, ҳаёти илмию маданӣ, сиёсӣ, тичорат ва ғайра иртиботи зиёд дорад. Бояд қайд намуд, ки воридшавии калимаҳои вомии арабӣ ба истилои Осиёи Марказӣ бастагӣ дорад, зеро, ки арабҳо дар

мамлакатҳои забткардаи еш иҷборӣ дини ислом ва забони адабии арабиро қорӣ менамуданд. Ин намунаҳо мувофиқи нишондоҳои сарчашмаҳои таъриӣ дар минтақаҳои Хуросон ва Мовароуннаҳр бештар ба назар мерасад. Чи тавре, ки медонем калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, ки як қисми зиёди таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медианд, дар тӯли қарнои зиёд ба забони тоҷикӣ ворид шуда, ба қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ мутобиқ шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки баъд аз истилои арабҳо забони арабӣ дар Мовароуннаҳр то охири қарни I ва аввали асри ба сифати забони фармоишоти динӣ дар таълимоти мадраса ва хориҷ аз он боқи мондааст. Инчунин бояд илова намуд, ки забони арабӣ дар асрҳои VIII – ба мақоми забони расмӣ давлатӣ расида буд ва дар байни илму адаб омӯхтан ва эҷод намудани асарҳо бо ин забон расм гардида буд. Инчунин шуруъ аз қарни I баъзе аз намоёндагони илму фазл барои тобиши шуҳрату маъруфияд ва ҳашамат аз забони арабӣ истифода намуданро қобили закр медониданд. Дар натиҷа калимаҳои иқтибосӣ арабӣ аз як тараф аз рӯи эҳтиёҷи табиӣ забон ворид мешуданд, аз самти дигар бидуни эҳтиёҷи табиӣ забон ворид мегардиданд. Аз ин лиҳоз гурӯҳи зиёди калимаҳои вомии арабӣ, ки қобили умумишавӣ набуданд, аз истеъмол дур гаштанд.

Баъд аз инқилоб он гурӯҳи калимаҳои арабӣ боқӣ мондаанд, ки умумӣ гардида, дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мувофиқи эҳтиёҷоти ин забон мавқеи худро пайдо намудааст. Масалан вомвожаҳои арбии ба монанди мавҷуд, дал, доил, зикр, мазкур, зулм,золим, мазлум,ҳаёт, макр, сарфа, сатр,симо, сақф, синф, сифат, сабр, исбот ва ғайраҳо.

Дар баробари ин гурӯҳе аз калимаҳои арабӣ то ба он дараҷа умумӣ гардидаанд, ки ҳангоми истифода аз ин гурӯҳ калимаҳо, шахси гӯянда дарк намекунад, ки калимаи арабӣ аст, яъне ба таври зиёд забонзада гардидааст. Ин қабил калимаҳо ба монанди фикр, ҳаёл, мубтадо, котиб, одоб, адаб, адабиёт, тарғибот, ташвиқот, мавҷудот, таҳқиқот, фаросат, фаҳм, ҳуқуқ, ҳақ ва ғайраҳо.

Нишонаҳои забони калимаҳои арабӣ. Бо вучуди он, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ аз асли худ хеле дур рафтаанд ва ба тағйироти ҷиддии забонӣ дучор омадаанд, ба тавассути як идда нишонаҳои умумии савтӣ, сарфӣ ва маъноияшон дар ихотаи вожаҳои дигар фарқ карда меистанд. Ҷиҳати ҷолиби чунин калимаҳо ҳамин аст, ки нишонаҳои забони онҳо назар ба гуруҳҳои дигари калимаҳои иқтибосӣ нисбатан бештар ва дар низоми муайян ифода шудаанд. Чунончи калимаҳои ба мисли **мураккаб, ғайб, тавсиф, имкон, инкор, мураккаб, талаффуз, тафовут, таҳқиқ, тасвиф, тасвир, мунтааб** ва ғ.

Лозим ба қайд аст, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ мутобиқшавии савтӣ, дастурӣ ва луғавии ин забонро аз сар гузаронидаанд. Зеро забоне, ки ба он калимаҳои иқтибосӣ ворид мегардад, ҳамеша аз савтиёту табиати овозии забони иқтибосгиранда на дар ҳама ҳолат мувофиқат мекунад. Аз ин лиҳоз калимаҳои иқтибосшаванда ҳамеша аз ҷиҳати савтӣ ё худ овозӣ аз худ карда мешаванд ва инчунин калимаҳои иқтибосии арабӣ низ аз ҷиҳати савтиёт аз рӯи чанд қоида ба забони тоҷикӣ мувофиқат намудаанд:

1. Аз рӯи имлои забони арабӣ бояд қайд намуд, ки дар забони арабӣ ҳамаи овозҳои “з”, се овозҳои “с”, ду овозҳои “т” ва ду овозҳои “ҳ” мавҷуд аст. Вале ҳамаи ин овозҳо дар забони тоҷикӣ танҳо бо овозҳои тоҷаи “з, с, т, ҳ” садо дода мешаванд. Мисол: сабаб, сағир, савоб, сабр, замир, золим ва ғайраҳо.

2. Пасванди арбии – “о” (-а) дар ҳолати воридшавии калимаҳо ба забони тоҷикӣ нақши худро аз даст медиҳанд ва дар забони тоҷикӣ талаффуз карда намешаванд. Масалан вақте калимаи арабии “ғанимат” ҳамчун иқтибос вориди забони тоҷикӣ гардид, пасванди “- а” ҳазф гардид ва ин калима ба шакли “ғанимат” дар забони тоҷикӣ истеъмол гардид.

3. Ҳамсадои ҷарангноки “айн”, ки дар аввали калима бо садонокҳои ҷудогонаи “а, и, у, о” ифода меёбад, дар ҳолати ифодаи калимаҳо дар забони тоҷикӣ мавқеи худро аз даст медиҳад. Ба монанди калимаи ариза, азиз, илм,

олим, ибрат, узв, одат, унсур, оқибат. Бояд зикр намуд, ки ин ҳамсадо дар васати садонокҳо низ зикр намегардад. Мисол: соат, муаллим, саодат.

4. Баъзе тағйироти овозӣ бо алифи аввали калима ва алифи мақсура низ ба чашм мерасад. Масалан дар калимаҳои эътибор, истеъмол, асир, ливо, ҳатто, аъло ва ғайраҳо.

Инчунин бояд қайд намуд, ки гурӯҳе аз калимаҳои, ки иқтибоси забони тоҷикӣ шудаанд нисбат ба дигар калимаҳои иқтибосгашта аз дигар забонҳо зиёд буда, ин гурӯҳро метавон бо чунин усусияташон шинот:

а) қисме аз калимаҳои арабӣ дар таркиби хеш ҳамсадои ҳалқии “ъ” – ро доранд, ки ҳангоми талаффуз мушоҳида мешаванд. Масалан: баъд, раъд, суръат, ваъда, шамъ, манъ, монёъ, мавзуъ;

б) дар якҷанд қисме аз калимоти арабии иқтибосшуда артикли муайяни – ал (-ул, -уш, -ус-) дида мешаванд. Ба монанди: алқараз, алвидоъ, дастуруламал, Мовароуннаҳр, маликушшуаро;

в) дар баъзе аз калимаҳои иқтибосии арабӣ ҳамсадоҳои таркибии онҳо ташдид қабул кардаанд. Аз қабилӣ аввал, аммо, шиддат, ҷаббор;

г) баъзе калимаҳои иқтибосии забони арабӣ дорои ҳам садонок ва ҳам ҳамсадои ташдиднок мебошанд: таачҷуб, таассуф, тааллуқ, тааддӣ, тааммул;

ғ) зарфҳои ҳастанд, ки аломати фатҳа ва танвинро дар зуд зоҳир мекунад: саҳван, ҳатман, чиддан, шартан, қасдан, усусан, умуман;

е) каламоте, ки пасванди ҷамъбандии арабӣ доранд: -от (-вот, -ҷот, -ёт, -ин, -ун, юн), айн. Калимаҳои аз қабилӣ нашриёт, ташкилот, адабиёт, тарафайн, муаллимин, инқилобиюн.

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, асосан ба воситаи забони китобат ва нутқи шифоҳии одамон пайдо шудааст. Аммо бо гузашти замон, бо сабаби ғанӣ гардонидани калимаҳои иқтибосӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии байналмилалӣ, инчунин аз ҳисоби захираҳои ҳуди забони тоҷикӣ, калимаҳои иқтибосии забони арабӣ аз таркиби луғавии забони тоҷикӣ бароварда шуданд. Сабаби асосии итисоршавии калимаҳои иқтибосии забони арабӣ боиси ташаккул ва таҳаввули нутқи хаттӣ ва нутқи

шифоҳии забони тоҷикӣ гардид, ки ба ҳамин васила зобони адабӣ рӯз то рӯз дар ҳоли рушду нумӯъ мебошад. Ба қатори чунин истилоҳо «асвот», «биру», «замир», «зиру», «одот», «мустақбал», «робита», «тамсил», «тачнис» ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Ҳамин тавр бояд қайд намуд, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дорои хусусиятҳои забонии хос буда, аз рӯи эҳтиёҷи забони тоҷикӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд ва соҳаҳои гуногуни ҳаёту ҷаҳолияти алқро чӣ аз ҷиҳати илмӣ ва чӣ аз ҷиҳати фарҳангиву иҷтимоӣ фаро гирифтаанд.

Нишонаҳои забонии калимаҳои русию аврупоӣ. Яке аз забоншиносони шинохтаи тоҷик Носирҷон Маъсумӣ вобаста ба воридшавии вомвожаҳои руси ва аврупоӣ чунин зикр намудааст: “То нимаи асри I, бо вучуди онки Осиёи Миёна ба Россия муносибати муайян дошт, калимаҳои ба забони тоҷик доилшудаи русиро нишон додан душвор аст” [110].

Бояд қайд намуд, ки пас аз инқилоб аз сабаби инкишофи ҳаёт, пешрафти илму теника, хоҷагии алқ, адабиёт, фарҳанг ва дигар соҳаҳои ба ҷамъият хос аз рӯи эҳтиёҷ ба худ вомвожаҳои русиву аврупоиро гирифтаанд, ки ин гурӯҳ каламотро ба якҷанд гурӯҳо тақсимбандӣ намудаанд:

1. Воҳидҳои луғавии иҷтимоӣ – сиёсӣ : бюро, депутат, коллектив.
2. Дар соҳаи хоҷагии қишлоқ: бригада, колхоз, агроном, ферма.
3. Дар соҳаи маориф: педагог, лексия, физика, математика, семинар.
4. Калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар: директор, профессор, прокурор, дотсент, ректор.

Дар асарҳои фаровони илмию методие, ки роҷеъ ба ин мавзӯ дар забоншиносии тоҷик ба вучуд омадааст, дар бораи нишонаҳои забонии чунин калимаҳо қариб чизе гуфта қайд нагардидааст. Ҳол он ки калимаҳои русию ба тавассути русӣ воридшуда ба нишонаҳои назарраси савтӣ, навӣ ва маъноӣ соҳибанд. Аксари калимаҳои иқтибосии русию аврупоӣ ифодагари истилоҳоти забоншиносӣ мебошанд: **аллитератсия, ассонанс, консонанс, интонатсия, элизия, транскрипсия;**

Калимаҳои русию аврупоӣ ҳамчун вожаҳои ифодагари ҳаёти навин, мафҳумҳои одамон воридшуда дар соҳаҳои мухталифи фаъолият ва ҳаёти ҳаррӯзаи мардум истифода мешаванд. Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ миқдори чунин соҳаҳо ро ниҳоят зиёд нишон додаанд ва манбаъҳои пайдоиши гуногун доранд. Дар ин миён калимаҳои сирф русӣ миқдоран башумур буда, гурӯҳи асосии онҳоро калимаҳои забонҳои ҷудогонаи аврупоӣ ғарбӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо ба забонҳои гуногуни олам, аз ҷумла, ба забони русӣ ва ба тавассути он ба тоҷикӣ ҳам қабул шудаанд. Дар байни калимаҳои аврупоӣ калимаҳои юнонӣ ва латинӣ мавқеи махсус доранд. Онҳо дар забонҳои зиёди олам ба истилоҳсозии миллӣ замина гузоштаанд. Аксари онҳоро дар ин бобат дар забони тоҷикӣ ҳам равшан мушоҳида кардан мумкин аст: **аллегория** 寓言 (юнонӣ, allegoria — маҷоз, **алломорф** 異形体 (алломорфа) (юнонӣ. alios — дигар + morphe — шакл), **алфавит** 字母 (номи ду ҳарфи аввал алфавит юн. alpha ва beta — дар юнонӣ «вита»), **амфиболия** (юн, amphibolia — дугонагӣ, аналитикӣ (юн. analytikos — аналогия **бӣ** 比喻 (юн. analogia 比喻 — монандӣ, **антитеза** 對立 (юн. antithesis — муқобилат, **антоним** 反义词 (юн. anti — зид + onuma — ном) **антропоним** 人名 (юн. Anthropos инсон onuma — ном).

Калимаҳои иқтибосӣ аз забони латинӣ. Иқтибосшавии калимаҳои латинӣ ҳам, ба мисли калимаҳои иқтибосии юнонӣ, хеле зиёд дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба назар мерасад. Бисере аз онҳо бо мафҳумҳои илмӣ робита доранд, зеро забони латинӣ барои қарнҳо дар Аврупоӣ Ғарбӣ забони илм ва забони донишварон ба ҳисоб мерафт. Дар истилоҳоти забоншиносӣ бисере аз калимаҳои иқтибосии забони латинӣ ба ҷашм мерасад: аннотатсия - (от annotatio - замечание) апликация (applicatio - гузоштан), фигура лот.- (figura) (forma) attribute лот. attributum.

Иқтибосот аз дигар забонҳо, дар баъзе ҳолатҳо, шакли графикаи забони аслии худро нигоҳ медоранд, дар баъзе ҳолати дигар қисман дар забон мувофиқ мегарданд. Яъне калимаҳои иқтибосӣ ҳам бо доштани аломатҳои муҳими мазкур дар ташаккули таркиби луғавии забон хизмат менамоянд.

Дар истилоҳсозии забоншиносӣ иқтибосҳо микдори зиёдеро аз забони ҷунонӣ ишғол мекунанд. Ба монанди: **аббриватура** 缩写 (итал. abbreviation. аз калимаи лот. brevis-кӯтоҳӣ) **аббреватсия** 缩写, (аз калимаи лот аб – +brevio-кӯтоҳ қардан), **сархат** 段落 (аз калимаи олмонӣ absatz аз феъли absatzten –дароз шудан), **аблятив** 宾语 (аз калимаи лот. ablativus –таъбир), **адвербиализатсия** 副词化 (лот. adverbium - зарф), **адъективатсия** 形容词化 (лот. adjectivum — сифат, **аккомодатсия** 住宿 (лот. accomodatio — тамид, **акустикӣ** 声学 (ҷунонӣ, akustikos — овозӣ) **жаргон** 行业术语 (франс. argot — жаргон) **арготизм** 隐语 (франс. argotisme аз argot — жаргон), **артикл** 成员 (франс. article аз лот. articulus — аъзо) **артикулятсия** 发音 (лот. articulatio от articulare талаффуз) **жаргони** (фр. jargon)—сотсиолект, идеология (ҷунонӣ. ιδεολογία; от ιδέα «ақида, идея» + λόγος «ақл таълимот») фразеология (от phrasis - ибора и λόγος - таълимот).

Дар забони чинӣ иқтибос маънои зеринро дорад: «Сihai» «外来词亦称“借词”或“外来语”。一种语言从别种语言里吸纳的词语。外来词- иқтибос, калимаҳои иқтибосӣ ё худ калимаҳои байналмиллалӣ ба ҳисоб меравад.

夏征农.《辞海》.上海辞书出版社.

Аввалин таҳқиқот оид ба калимаҳои иқтибосӣ дар забони чинӣ ба калами забоншинос Б. Лауфер таалуқ дорад. Баъдтар дигар забоншиносон ба монанди Фэн Чэндяо, Фэн Тсзяшэн, Чен Инге, Чэн Юан, ан Жулин, Тсзи Сянлин, Сюй Фу, Сян Да (1949) ба таҳқиқи илмии иқтибос шуруъ намудаанд.

Забоншиносон Лю Чжэнъяном, Гао Минкаем, Май Юнтсянем и Ши Ювэй «Фарҳанги иқтибосоти чинӣ»- ро тартиб додаанд», ки он зиёда аз 10000 калимаҳои таърихӣ ва ҳозираро дар бар мегирад.

Луғати дигари «Фарҳанги иқтибосоти чинӣ»-ро Сен Сисян тартиб додааст, ки он ҳам калимаҳои иқтибосиро дар бар мегирад [283].

Таҳқиқи иқтибосии истилоҳоти забоншиносии чинӣ нишон медиҳад, ки забон чун воситаи муоширати одамон унсурҳо ва ё худ агар ба забони илмӣ забоншиносӣ гӯем, истилоҳотеро интихоб мекунад, ки ҳам аз лиҳози гуфтор осон ва аз ҷиҳати ифодаи маъно дақиқ бошанд. Қайд кардан лозим аст, ки забони чинӣ бо тақозои вақту замон бисёре аз калимоти аслии худро, ки натавонистанд ба талаботи замон ҷавобгӯ бошанд, сарфи назар карда, ба ҷойи онҳо калимаҳои англисиро қабул кардаанд, ки ба талаботи замон ва давр ҷавобгӯ мебошанд.

Калимаҳои иқтибосии аз забонҳои гуногуни бегона ба забони чинӣ воридшуда рафта-рафта ба воҳидҳои таркибӣ ва унсурҳои чудонашавандаи он табдил ёфтаанд. Бо мурури вақт чунин калимаҳо ба тағйиротии ҷиддии шакливу маъноӣ дучор шуда, дар натиҷа бисёре аз онҳоро аз вожаҳои чинӣ фарқ кардан душвор гардидааст.

Дастгоҳи мутобиқгардонии системаи забон ҳамеша дар амал аст ва ҳастию махсусияти забон маҳз ба амалиёти дурусти он вобастагӣ дорад, дар акси ҳол аз байн рафтани забон, ё, ба тавре, ки мегӯянд, «мурдани забон» аз эҳтимол дур нест, ки таърих мисоли онро бисёр дидааст.

Дуруст аст, ки дар равиши робитаҳои байниҳамдигарии забонҳо забони иқтибоскунанда аз лиҳози таъсири ҷанбаҳои дигари он низ бебаҳра намест. Чунин асаротро дар сатҳи савтӣ, сарфӣ, маъноӣ, фразеологӣ ва сатҳи дигари он ҷо-ҷо мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи, забони арабӣ на фақат калимаҳои фаровонро ба забонамон додааст, як андоза ба тавассути онҳо ба системаҳои овозӣ ва грамматикӣ забонамон ҳам таъсири худро гузоштааст.

Албатта ин тағйиротии забон сабаби худро доранд. Сабабҳои таърихӣ иқтибосшавии калимаҳо забони тоҷикӣ ниҳоят гуногунанд. Ба ин ҷумла, борҳо аз ҷониби аҷнабиён забт гардидани сарзамини азалии мардуми тоҷик - Осиёи Миёнаро номбар кардан мумкин аст. Чунончи, дар даврҳои гуногуни таърихӣ аз ҷониби юнониён, арабҳо ва қabilaҳои муталифи турку муғул истило шудани ин кишвар дар забонамон ҳам бетаъсир намондааст.

Ҳамзистии бисёрасраи халқҳои гуногун низ боиси гузаштани калимаҳо аз як забон ба забони дигар мегардад. Масалан, дар забонҳои ба мо ҳамсояи ўзбекӣ, қирғизӣ миқдори зиёди калимаҳои форсии тоҷикиро мушоҳида кардан мумкин аст. Ба миқдори кам бошад ҳам, аз ин забонҳо ба забони мо калимаҳо ворид шудаанд.

Дар забони чинӣ бошад калимаҳои аврупоӣ ба воситаи забонҳои шарқӣ ворид шудаанд. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳо ҳамсарад будан бо мамлакатҳои дигар, рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои хешутаборӣ, тичорат ва муносибатҳои дипломатӣ, пешрафти илму техника, тарҷумани асарҳои халқҳои дигар.

Барои фарқ кардани калимаҳои иқтибосӣ аз унсурҳои тасодуфӣ таърихи ин калимаҳоро донишмандагон кифоя нест. Ин чӣ меъёрҳо вучуд доранд:

1. Калимаҳои иқтибосӣ ба савтиёти забони иқтибосшаванда бояд мувофиқат кунанд.

2. Калимаҳои иқтибосӣ ба қонуниятҳои задагузори забони иқтибосшаванда тобеъ шаванд.

3. Калимаҳои иқтибосӣ ба сарфу наҳви забони иқтибосшаванда риоя намоянд ва ба ин ё он ҳиссаи нутқ доил шаванд. Яъне, калимаҳои иқтибосӣ ба қонунҳои қоидаҳои забони иқтибосшаванда мувофиқ мегарданд ва чунон дар забон ҳазм мешаванд, ки соҳиби забон иқтибос будани ин гуна калимаҳоро баъзан дарк намекунад.

Бояд зикр намуд, табиист, ки калимаҳои иқтибосие, ки аз забонҳои мухталиф вориди забони тоҷикӣ гардидаанд, ба меъёрҳои забони тоҷикӣ ва чинӣ мутобиқ гаштаанд.

3.8. Синонимҳо 同义词 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Дар таркиби луғавии забон калимаҳое, мавҷуданд, ки шаклҳои гуногун дошта бошанд, ҳам маъноҳои якела ва ё ба ҳам наздикро ифода мекунанд. Дар илми забоншиносӣ ин гуна калимаҳоро муродиф ё синоним мегӯянд.

Синонимҳо яке аз воситаҳои бой гардонидани таркиби луғавӣ ба шумор мераванд. Истифодаи синонимҳо дар нутқ боиси гуногунрангӣ ва

пурмаъноии он гардида, суани гӯянда ва нависандаро аниқу дақиқ баён месозад. Аз ин рӯ, омӯзиши синонимҳо дар илми забоншиносӣ ҳамеша мавзӯи муҳим ва актуалӣ ба шумор меравад.

Синонимҳо ё худ муродифҳо метавонанд аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ ба гурӯҳҳои наздикмаъно ва ҳаммаъно ҷудо шаванд. Синонимҳои ҳаммаъноро бо он фарқ мекунад, ки дар ин гурӯҳ синонимҳо таносубҳои услубӣ дида мешавад, вале дар дигар ҳолатҳо ба ҳам шабеҳанд. Масалан вақте ба синонимҳои калимаи “мурдан” назар афканем мебинем, ки ин калима синонимҳои “фавтидан, вафот кардан”-ро дошта ин калимаҳо бо ҳам ҳаммаъноанд, аммо аз хусусияти таносуби услубӣ фарқ карда мешавад. Читавре, ки медонем калимаи “мурдан” ин калимаи умумистеъмоли буда, хоси ҳам инсон ва ҳам нисбат ба ашӯҳои дигар истифода мешавад. Вале калимаҳои “вафот кардан” ва “фавтидан” хусусияти услуби ҳоли дошта, танҳо хоси инсон буда, барои ашӯҳои дигар истифода бурда намешавад. Масалан вақте мо “саг мурд” мегӯем, дар инҷо дуруст аст, ки калимаи “мурдан” истифода шавад, вале мо “саг вафот кард” гуфта наметавонем.

Лозим ба қайд аст, ки синонимҳои ҳаммаъно гарчанде дар ифодаи маъно якнавъанд, вале онҳо маъниро вобаста ба хусусияти хоси ашӯ зоҳир мекунад.

Синонимҳои наздикмаъно, агарчанде ки аз ҷиҳати тобиши маъноӣ ба ҳам наздик буда, умумистеъмомоланд, вале дар баъзе аз қисамтҳои маъноии он фарқият дида мешавад. Масалан вақте ба калимаҳои “гирифта”, “рабудан”, “ситонидан” назар меафканем, мебинем, ки маънии умумии онҳо мансуб ба даст овардани чизе аст, вале дар байни ҷузъиёте аз маънии ин калимаҳо тафовуте ба назар мерасад. Масалан калимаи “ситонидан” ба маънии “зӯран гирифта” ё худ калимаи “**рабудан**” ба маънии “зуд гирифта” омадааст.

Дар илми забоншиносии тоҷик мавзӯи синонимҳо аз тарафи забоншиносони гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Махсусан, таҳқиқоти М. Муҳаммадиев паҳлӯҳои муталифи ин мавзӯро рӯшан

намудааст. Аз нигоҳи олимон синонимҳо дар забони тоҷикӣ ба се гурӯҳ: муродифҳои мавҳумӣ ё идеографӣ, муродифҳои услубӣ ва муродифҳои услубӣ-идеографӣ ҷудо карда шудаанд [121,193].

Аз нигоҳи М. Муҳаммадиев муродифҳо дар забони тоҷикӣ гуногунанд [119]. Баъзеи онҳо аз ҷиҳати маъно баробар буда, танҳо аз ҷиҳати доираи истеъмоли ва хусусиятҳои услубии худ аз якдигар фарқ мекунанд:

1. Синонимҳои мафҳумӣ (идеографӣ). Хусусияти ин намуд синонимҳо дар он зоҳир мешавад, ки дар ин гурӯҳ синонимҳо мафҳуми умумӣ ва аломати ашёҳо ифода меёбанд. Мисол: иззат-бузургӣ, арҷмандӣ, макр-фиреб, ҳилла.

2. Синонимҳои услубӣ чунин синонимҳое ҳастанд, ашӯ ва ҳодисаи ба вуқӯъ омадани онро эзоҳ мекунанд, аммо аз ҷиҳати тобишҳои услубӣ дар онҳо фарқият дида мешавад. Мисол: бахт- саодат, иқбол, офтоб- шамс, хуршед.

Муродифҳои калимагӣ – фразеологӣ синонимҳое мебошанд, ки дар ин гурӯҳ синонимҳо ибораҳои рехта ба воҳидҳои луғавӣ муродиф мешавад. Масалан: пахта – тиллоӣ сафед, ошиқшуда – дил додан, дил бохтан, барги сабз – ҳадя.

Дар забони тоҷикӣ доир ба синонимҳо аввалин маълумотҳои хурд дар луғатҳои тафсириӣ дида мешавад. Масалан, дар «Ғиёс-ул-луғот» -и Муҳаммад Ғиёсиддин ибни Ҷалолӣ синонимҳоро ин тавр маънидод кардааст: «Муродиф... дар паи касе нишинанда ва лафзе, ки ба лафзи дигар дар маънӣ шарик бошад. Дар маънӣ шарик будан, аз ҷиҳати маъно наздик ва монандии калимаҳо асоси синонимии онҳост» [261, 67].

Гурӯҳи дигари синонимҳо аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар наздик буда, мавқеъ ва андозаи истеъмолашон як хел нест. Калимаҳои синонимии гурӯҳи сеюм баъзеашон аз ҷиҳати маъно баробар буда, баъзеи дигарашон танҳо дар матн муродиф шуда меоянд.

Синонимҳо барои ба фикри асосии худ илова намудани хусусиятҳои эҳсосотӣ, барои илова намудани тобишҳои муайяни маъноӣ ва услубӣ,

ниҳоят, барои равшану саҳеҳ намудани фикр ба кор бурда мешаванд. Моҳияти синонимҳо чун калимаҳо бо маъно ва истифодаи яксон, ё монанд аз ҷониби муаққиқони гуногун ба таври мухталиф фаҳмида мешавад.

Синонимо (муродифҳо) ҳам, ки яке аз категорияҳои лексикӣ мебошанд, ки дар қатори дигар категорияҳои лексикӣ забони тоҷик то имруз аз тарафи мутахассисони ин соҳаи фан ба пуррагӣ омӯхта нашудаанд.

Калимаҳои аслии забон ба дараҷаи хеле баландтар дар забон устуворанд. Онҳо дар забон ҳифз мешаванд, чунки дар баробари ифода кардани мафҳуми нав, баъзан ба маъноҳои ибтидоиашон боқӣ мемонанд ва дар баробари мафҳуми нав мавриди истифода қарор мегиранд.

М.Муҳаммадиев дар асари худ дар бораи ибораҳои синонимӣ, сохт ва тарзи ташкилҳои онҳо маълумоти нисбатан муфассалтар медиҳад. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки «забони тоҷикӣ аз чунин ибораҳо ниоят бой аст» [121, 43].

Истифодаи воситаҳои синонимӣ дар нутқ ҳамеша ба он боис мегардад, ки нутқи гӯянда тобиҳҳои гуногунрангиро ба худ касб карда, палӯҳои мухталифи фикрро ифода созад.

Донишмандони воситаҳои синонимӣ ягон забон, истифодаи онҳо дар нутқ, маҳорати интиҳоби калимаи мувофиқ аз рӯйи маъно ва хусусиятҳои услубӣ шаҳодат бар он медиҳад, ки нависанда ва ё гӯянда аз нозуқиҳои истифодаи ҳамон вожаҳо боабар аст. Аз ин ҷост, ки истифодаи онҳоро метавон дар асарҳои нависандагону шоирон бештар мушоҳида кард.

Дар забони тоҷикӣ зарбулмасали машҳуре истифода мешавад: “Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад” [206]. Дар ҳақиқат, метавон гуфт, ки синонимо, яъне калимаҳои аз ҷиати маъно наздик дар забон вучуд доранд, аммо дар ҳолати дигар ҳангоми истифодаи онҳо дар нутқ гуногунӣ ва тавофути бештарро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ин фарқиято дар луғатҳои гуногун бо тарзҳои мухталиф ифода ёфтаанд. Масалан, калимаҳои асқол (шакли ҷамъ аз сиқла) интибоқ кит, тамид кит.синониманд.

Ё худ, калимаи **хато** синоимои **иштибоҳ, нуқсон, камбудӣ, айбро** дорост. Ин калимаҳо дар ифодаи маъноӣ умумикунандаи норасоӣ, нуқсоне синоним мешаванд ва бештар ба шакли таркиб меоянд. Калимаи **хато** дар забон сермаъно ва серистеъмол аст: **хатои грамматикӣ**, хато (дуруст, нодуруст) гуфтан. Аммо дар ҳамаи ин ҳолатҳо маънои луғавии калимаи **хато** тамоман аз байн нарафта, як андоза ниго дошта шуда аст. Дар истилоҳи грамматикӣ, масалан **хатои имлоӣ, хатои грамматикӣ** ва ғайраҳо.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ **хато** сахв, ғалат, иштибоҳ, кори нодуруст, гуноҳи ғайрибарқасд; хато гузаштан аз касе, рӯй додани иштибоҳ аз касе, содир шудани хатое аз касе; хато кардан сахв кардан, иштибоҳ намудан; чашми касеро хато кардан, касеро ба ғафлат мондан, кореро анҷом додан; хато хӯрдан (тир) ба ҳадаф нарасидан; ҳосил нашудан мавриди назарро ифода мекунад [270, 432].

Калимаҳои **сахл, иштибоҳ, ғалат** нисбат ба **хато** аз чиати маъно фарқи зиёде надоранд, вале андозаи истеъмолшон маҳдуд аст. Истилоҳи **ғалат** дар фарҳанг чунин маънидод шудааст: **ғалат** 1. атое, ки нафамида содир шудааст; ато, сахв, иштибоҳ. 2. нодуруст; ғалати чопӣ атои чопӣ, хатое, ки дар нашр рӯй додааст; ғалат гирифтани сахҳ (дуруст) кардани атое, тасе кардани навишта ё гуфтаи касе; муқ. ғалатгирӣ; ғалат гуфтан ато гуфтан; нодуруст гуфтан; ғалат ёфтани ато ёфтани, сахви чизе ё касеро пайдо кардан; ғалат кардан хато кардан, иштибо кардан; ғалат хондан хато хондан; нодуруст хондан (матнеро); ғалат таъбир кардан // ғалат тафсир кардан нодуруст маънидод кардан; ғалат фаҳмидан нодуруст фаҳмидан, дуруст дарк накардан; ғалат фаҳмондан тарзи бавоситаи ғалат фаҳмидан; ғалат шумурдан а) дар шумор ба иштибоҳро додан, ато кардан дар исоб; б) нодуруст ҳисоб кардан, хато доништан (чизеро) –ро дорад [270, 370].

Ҳар як калима, ғайр аз маъноӣ умумӣ аз синонимояш бо тобишҳои маъноӣ, мавқеъ ва андозаи истеъмолӣ, ҷиҳати услубиаш фарқ мекунад.

Синонимҳо яке аз воситаҳои муҳимтарини пурра ва ҷозибанок тасвир намудани ашё, ҳодисаву воқеаҳои гуногун буда, дар истилоҳгузинӣ низ зиёд истифода шудаанд.

Инчунин калимаи **хабар**, **маълумот**, **пайғом**, **мужда**, **дарак** ба ҳамдигар муродиф буда, дар калимасозии истилои забоншиносӣ ҳамчун калимаҳои мушобеҳ ва калимаҳое, ки аз рӯи маъно наздиканд, баррасӣ мешаванд. Ин калимаҳо ба ғайр аз маънои умумӣ тобишҳои ба худ осои маъноӣ низ доранд.

Калимаи **хабар** маънои умумикунанда дорад. Ин калима бо калимаҳои зиёде усусияти синонимӣ дошта метавонад. «**хабар**» ба маъноҳои зиёди маҷозӣ меояд ва ба маъноҳои зикршуда бо калимаҳои боло синоним намешавад.

Калимаи **маълумот** низ сермаъност: маълумоти дуруст, маълумот додан, Дар ин мисолҳо умумияти синонимии калимаи маълумот бо калимаи сарсилсилаи синонимҳо (**хабар**) нигоҳ дошта шудааст. Аммо дар ибораҳои хонда маълумот гирифтани; маълумотсозӣ калимаи маълумот бо калимаҳои боло синоним нест.

Калимаи **дарак** бо калимаи **хабар** ба маънои аслии ва бештар дар маъноҳои маҷозииаш ҳам умумияти маъноӣ (синоними) -ашро нигоҳ медорад.

Калимаи **таъриф** синонимҳои **ситоиш**, **тафсиф** **маноқиб** ҳамду **сано**, **васф** дорад. Ин калимаҳо дар маънои умумикунандаи баҳои мусбӣ додан ба – предмет синоним мешаванд. Калимаи таъриф ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар забони умумии гуфтугӯ аз синонимии дигар серистеъмол аст.

Омӯхтани калимаҳо аз ҷиҳати маъно баробар ва ё хеле наздик, ки ба баъзе тобишҳои маъноӣ ва дараҷаи истеъмоли худ аз якдигар хеле фарқ мекунанд, барои муайян намудани ҳолати луғавии забон ва моҳияту дараҷаи истеъмоли он аҳамияти ғавқульода муҳимме дорад.

Дар байни калимаҳои гуногуни марбут ба як силсилаи синонимҳо дохилшаванда, яке аз ҳоно калимаи асосӣ (доминант) ҳисоб меёбад, ки он дар маъноӣ ҳамаи калимаҳои силсиларо иваз карда метавонад, аммо калимаҳои

алоҳидаи он силсила баъзан ўро иваз карда наметавонанд. Ин ҳолатро бо синонимҳои ифодакунандаи тааҷҷуб низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Чунон ки дар мисолҳои боло мебинем, чузъҳои ибораҳо якдигарро эзоҳ медиханд, пурра аниқ менамоянд, аз чихати обу ранги бадеӣ пурқуввату равон мекунанд, такмил медиханд.

Ҳамин тавр, калимаҳои синонимӣ яке аз воситаҳои гуногунии ифода, таъсирнок ва ба тафсил баён кардани фикр мебошанд, ки дар забон бо хусусиятҳои зерин муҳим ва аҳамиятнок мебошанд.

Дар мавзуи мазкур агар аз назари муқоиса нигоҳ кунем, дар гурӯҳбандии синонимҳо чӣ дар забони тоҷикӣ ва чӣ дар забони чинӣ баъзе наздикиҳоро дидан мумкин аст.

Ҳамин тавр, истилоҳи забоншиносӣ дар ар як навигариҳое, ки дар ҳаёти инсон ба амал меояд, дар таркиби луғавии забони он низ иштирокдоранд ва дигаргуниҳои заруриро ба амал меоварад. Аз ҳамин сабаб омӯхтани калимаҳо аз ҷиати маъно баробар ва ё хеле наздик, ки ба баъзе тобишҳои маъноӣ ва дараҷаи истеъмоли худ аз якдигар хеле фарқ мекунанд, барои муайян иямудани ҳолати луғавии забон ва моҳияту дараҷаи истеъмоли он аҳамияти фавқульода муҳимме доранд.

Аз шарҳу таҳлили истилоҳи забоншиносӣ маълум мегардад, ки синонимҳои истилоҳи забоншиносӣ мазмуни асосии калимаҳоро ба ин ё он дараҷа дар худ фаро гирифта, мақсадро дар матн барҷаста ва таъсирбаш ифода мекунанд.

Фарқи тобишҳои маъноии калима, аз он ҷумла истилоҳоти забоншиносӣ пеш аз ама хусусияти семантикии он аст, ки ба туфайли дар забон мавҷуд будани якчанд калимаи як маъноро бо тобишҳои ниҳоят кам ифода мекардагӣ, ба амал меояд. Ин ҳолат сабаби он мегардад, ки гуруҳи калимаҳои наздикмаъно як силсилаи синонимии калимаҳоро ташкил диҳанд.

Синонимҳо ҳамчун категорияҳои лексикӣ яке аз манбаъҳои узвии бойкунандаи забон ва пеш аз ҳама, таркиби луғавии он мебошанд. Муродифҳо (синонимҳо) дар илми забоншиносии чинӣ низ мавқеи муҳим

доранд. Синонимҳо 同义词 идеографӣ - калимаҳое, ки як ақидаро ифода намуда, танҳо аз ҷиҳати тобишҳои маъноӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд, услубӣ 方式 яъне ба гурӯҳи калимаҳое, ки тафовути услубӣ доранд, ҷудокарда мешаванд.

Дар забони чинӣ калимаи 同义词语调 **интонатсия** синонимҳои 声音 овоз, 语气 оҳангро дорад.

Дар забони тоҷикӣ калимаи **决赛** **финал**, **结尾** **хотима**, **最终的** **хотимавай** **最后** **охир**, **完成** **тамомшавӣ**, **结语** **эпилог** низ ифодагари истилоҳи забоншиносӣ буда, охир, анҷом, хотима, қисми хотимавии чизеро ифода мекунад [270, 403].

Дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ ин муродифотҳо хеле доираи васеи истеъмолиро дар бар мегиранд. Синонимҳо ба забони чинӣ бо роҳи тарҷума низ иқтибос шудаанд. Аз забони англисӣ истилоҳи **分析** analytic language, истилоҳи **孤立语** – англисӣ isolating language, **词根** – англисӣ amorphous language. Ин ибораҳо, (analytic language – isolating language – amorphous language), муродифҳое мебошанд, ки аз забони англисӣ ҳангоми тарҷума ба забони чинӣ ворид шудаанд ва ҳамчун синонимҳои **分析 – 孤立语** [гу ли юй] – **词根** боқӣ модаанд.

Истилоҳи – **孤立语**– **词根** истилоҳи аз забони англисӣ иқтибосшуда ба шумор мераванд. Бо ин усул истилоҳи забоншиносии **词组** (ибора) – **短语** (фраза), **混合语** (забони омета) – **克里奥尔语** (забони креолӣ) низ ба вучуд омадааст.

Истилоҳи **词序** ва **语序** тартиби калима дар ҷумларо ифода мекунад. Дар истилоҳи **词序** иероглифи якум 词 маънои калимаро дорад «калима», **语序** («юй» – калима, ҷумла ва забон) **语序**. Баъдтар ин истилоҳот дар Чин ҳамчун истилоҳи асосӣ қабул карда шуд ва дар китобҳои дарсӣ истифода шуд. Истилоҳи **词序** ҳоло сермаҳсул ба ҳисоб меравад.

Дар истифодаи матнҳои бадеӣ бо истилоҳи забоншиносӣ дар забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ воҳиду воситаҳои тамоми услубҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд, зеро табиист, ки матнҳои бадеӣ хусусияти бадеӣ, забонӣ ва вазифавии худро доранд.

Ҳамин тавр, қайд кардан лозим аст, ки синонимо ё худ муродифҳо яке аз мавзӯҳои актуалӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ мебошанд. Омӯзиши онҳо дар забоншиносии муқоисавӣ ба он боис шуда метавонад, ки андешаҳои мухталифи олимони забоншиносон омӯхта шуда, аз нигоҳи муқоиса, тафовут, умумиятҳо ва хусусиятҳои хоси онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлил қарор гиранд, зеро ин тарзи кор метавонад палӯҳои гуногуни масъаларо дар забоншиносии тоҷик равшантар созад.

3.9. Сермаъногӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ

Сермаъноӣ ё ки полисемия (юн. poly-сер, бисер + semasia - аломат), аз ҳодисаҳои ниҳоят сершохаи системаи забон ба шумор рафта, тамоми қабатҳои онро фаро мегирад. Ҳарчанд ин ҳодиса, пеш аз ҳама, ба калимаҳо нисбат дорад, воҳидҳои дигари забон, чун воҳидҳои фразеологӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва ҳодисаҳои мухталифи нутқ низ сермаъно шуда метавонанд.

Дар забоншиносии тоҷик беш аз ҳама сермаъноии луғавӣ мавриди бас қарор гирифтааст. Роҷеъ ба ин мавзӯё диссертатсияву мақолаҳои ҷудогона навишта шудаанд. Бо вучуди он дар бисёр дастуру китобҳои дарсӣ мавриди шарҳи ин мавзӯё талқин карда мешавад, ки маъноҳои ҷудогонаи калимаи сермаъноро ба гурӯҳҳои аслий ва маҷозӣ ҷудо кардан лозим аст. Маъноҳои маҷозӣ аз маънои аслий тавлид ёфтаанд, маънои аслий яқумдараҷа буда, маъноҳои маҷозӣ дуҷум дараҷаанд.

Ҳамаи калимаҳои мустакилмаъноӣ забон аз бобати ифодаи маъноҳои луғавӣ ба моносемӣ (аз юн. топо -як + сема- аломат, маъно) якмаъно ва полисемӣ - сермаъно ҷудо мешаванд.

Калимаҳое, ки ҳамчун истилоҳи илм ва ё фан ба қарор мераванд якмаъно ҳастанд. Мисол, калимаҳои мубтадо, пешоянд, пасоянд, сарҷумла, садонок,

амсадо, зада, исм, чонишин. феъл фақат амчун истилоҳоти забоншиносӣ дар истеъмоланд ва шомили ҳамин гурӯҳанд.

Баръакс, калимаҳои сермаъно ду ва ё зиёда маъноҳои луғавиро ифода мекунанд. Чихати муҳими калимаи сермаъно он аст, ки палуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима акс мекунад ва ҳамаи он маъноҳо ба ҳам алоқамандӣ доранд. Маъноҳои чудогонаи ин гуна калимаҳо дар назар алқаҳои як занҷири муназзамро ба хотир меоваранд. Масалан, маъноҳои луғавии калимаи **бандак** ҳамин гунаанд:

бандак I -ҳар чизи ресмонмонанди кӯтоҳак, ки бо он ду чиз ва ё ду тарафи як чизро ба ҳам мебанданд; **бандак** II грам. воситаи грамматикӣ, ки алоқаи байни калимаҳоро ифода мекунад; бандаки изофӣ бандаки «и» (-йи), ки калимаи муайянкунандаро бо муайяншаванда мебандад, бандакҳои хабарӣ воситаҳои грамматикӣ, ки бо хабарҳои ҷумла омада, шахс ва шумораро ифода намуда, алоқаи байни хабарро бо мубтадо таъмин мекунанд.

Дар тасвири ҳолати имрӯзаи маъноҳои луғавии калима ин маъноро маънои асосӣ номидан ва маънои боқимондаро ба гуруҳи маъноҳои иловагӣ чудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Маъноҳои иловагии луғавӣ давоми мантикии маънои асосӣ мебошанд. Дар онҳо аломатҳои гуногуни маънои асосӣ, паҳлуҳои мухталиф ва нишонаҳои фарқкунандаи он инъикос меёбанд. Робитаи байни маъноҳои калимаҳои сермаъно маз дар амин осияти оно зоир мегардад. Инро дар силсилаи маъноҳои калимаи “боб” беҳтар мушоида кардан мумкин аст. Мисол: **боб** I -маънои шоиста, лоиқ, сазовор, муносиб, мувофиқ, дарӯр; соз, хуб: шароити боб, ҷавоби боб; боби дандон нарм, мулоим, дандон мегузаштагӣ (дар бораи хӯрок); боб кардан а) ба тарзи шоиста ва хубу марғуб иҷро кардани кор, айни муддао кардан, соз карданро дорад;

Маънои дигари он маҷозан адаби касеро додан; расвои касеро баровардан; в) маҷозан фиреб додан, фирефтан; боб шудан, ҷазои худро дидан, адаби худро дидан; боби касе будани чизе ба касе хеле мувофиқ ва зебанда будани чизе; боб карда задан, саҳт задан доништа мешавад.

Ҳамчунин “боб II китобӣ: падар; бобо. **боб** III арабӣ: 1. кит. дар, дарвоза. 2. калонтарин қисми асари илмӣ ва адабӣ, ки дар навбати худ ба бахшу фаслҳо тақсим мешавад.

Истилоҳи **бандак I** -ҳар чизи ресмонмонанди кӯтоҳак, ки бо он ду чиз ва ё ду тарафи як чизро ба ҳам мебанданд. **бандак II** грам. воситаи грамматикӣ, ки алоқаи байни калимаҳоро ифода мекунад; бандаки изофӣ ё бандаки «и» (-йи), ки калимаи муайянкунандаро бо муайяншаванда мебандад; бандакҳои абарӣ воситаҳои грамматикӣ, ки бо хабарҳои ҷумла омада, шахс ва шумораро ифода намуда, алоқаи байни хабарро бо мубтадо таъмин мекунанд.

Дар тақиқоти бештари муаққикон, ки ҳадафи асосиашон ошкор кардани усусиятои калимасозии ин ё он ҳиссаи нутқ ё гуруҳи ҳиссаҳои нутқ будааст, имконоти калимасозии пешванду пасвандҳо, мураккабшавӣ ва таркибсозӣ дар доираи ҳиссаҳои нутқ баррасӣ гардидаанд. Барои мисол истилоҳи “**сифат**”-ро меорем. Истилоҳи “**сифат**” дар забони тоҷикӣ ҳиссаи нутқ ба шумор меравад. Мисол: сифати аслӣ, сифати нисбӣ ва ғайраҳо.

Дар созмонёбии вожаи **бесифат** пешоянд ва ҳиссаи нутқ, яъне сифат иштирок мекунад ва онро мо бо модели **пешоянд+сифат** ишора мекунем.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки миқдори зиёди вожаҳо бо ҳамроҳ кардани ҳиссаҳои гуногуни нутқ калимаҳои мураккаб месозанд. Мисол: бо ҳамроҳ кардани вожаи “**аъло**” ба вожаи “**сифат**”, калимаи мураккаби “**аълосифат**” сохта мешавад ва онро мо бо модели **сифат+сифат** ишора мекунем.

Сермаъной ё худ полисемия дар ҳолате имконпазир мегардад, ки бо маҷмӯи овозҳои ифодагари номи ашъе, ҳодисаю аломати ашъе монанд кардан, ифода меёбад. Забоншиноси маъруфи тоҷик Муҳаммадҷон Шукуров забони тоҷикиро ҳамчун “забони маҷоз” [207] номидааст.

Дар ҳақиқат вақте ба калимаҳои забони тоҷикӣ назар меафканем, ин гуфтаро бештар мушоҳида менамоем. Масалан маънии аслии калимаи “лаб” канораи боло ва поёнии даҳон аст, вале мо “лаби дарё” мегӯем, ин ба соҳил,

канор тааллук дорад. Ё худ лаби киштӣ, лаби бом, лаби зарф, лаби гӯр ба маъноҳои маҷозии ин калима омадаанд.

Дар созмонёбии вожаи **бадсифатӣ** се ҷузъӣ калимасозӣ иштирок мекунад: **сифат+сифат+пасоянд, бад+сифат+ӣ.**

Дар забони тоҷикӣ вожаи **баланд сифат** чунин тарзи калимасозӣ дорад: **сифат+сифат**, яъне бо ҳамроҳ кардани вожаи “**баланд**” ба вожаи “**сифат**”, калимаи мураккаби “**баланд сифат**” сохта мешавад, ва онро мо бо модели **сифат+сифат** ишора мекунем.

Дар сифатсозӣ ин “истилоҳ” серистеъмол буда, асосан, сифати монандӣ месозад, бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ омада, сифатҳое месозад, ки хислату рафтори шахс ва аломати ашро мефаҳмонанд, бо сифатҳои ифодакунандаи хислат, рафтору кирдори шахс омада, исми амал месозад

Дар забони тоҷикӣ вожаи **бӯқаламунсифат** чунин тарзи калимасозӣ дорад: **сифат+сифат**, яънебо ҳамроҳ кардани вожаи “**бӯқаламун**” ба вожаи “**сифат**”, калимаи мураккаби “**бӯқаламунсифат**” сохта мешавад, ва онро мо бо модели **сифат+сифат** ишора мекунем [273].

Лозим ба қайд аст, ки олимони зиёди ватаниву ориҷӣ дар соҳаи полисемия асарҳои зиёде таълиф намуда корҳои назаррасе анҷом додаанд. Онҳо аз қабилӣ Ғаффоров Р., Камолитдинов Б., Ҳошимов С., Муҳаммадов А., Муҳаммадиев М., ушенова С., Шанский М., Капранов В., Калинин А., Амосова Н., Колобаев В., Ждан Н. Ва дигарон мебошанд.

Дар байни маъноҳои мухталифи луғавӣ, ки инъикоси шайъҳо, ҳодисаҳо ва аломатҳои ҷудогонаи онҳо дар шуури одамон мебошанд, яке аз онҳо мақоми аввалият, сарсилсилагӣ доранд. Ба ин сабаб аст, ки он дар бештарини мавридҳо ҳамчун омил ба вучуд оварандаи алоқаи мантиқиву шайъии байни калима ва маъноҳои дигари он хидмат мекунад. Ин маъно ҳамчунин ба хосиятҳои умумистеъмол ва умумихалқӣ будани худ фарқ карда шуда, дар луғатҳои тафсири ҳамчун маънои аввалиндараҷаи калима оварда мешавад.

Ин маъно, ки хосиятҳои фарқкунандаи мафҳуми ифодашавандаро дар худ инъикос кардааст, ба тавлиди маъноҳои луғавии дигар ҳамчун заминаи мантиқӣ хидмат мекунад.

Чунин имкониятҳои тавлиди маъноҳои нав ба нав дар забон беохир буда, моҳияти қонуниятҳои мантиқиву шайъии байни калимаҳо ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ дар ҳамин раванд ифода ёфтааст.

Амсоли забони тоҷикӣ дар забони чинӣ низ феълҳои ҳастанд, ки ба гурӯҳи калимаҳои полисемӣ дохил шуда, аз ҷиҳати тобиши маъноӣ ва хусусиятҳои хоси ашёӣ доштан аз ҳам фарқ мекунад. Масалан вақте назар ба калимаи “кушодан” (kaimen) нигоҳ мекунем, дар мазмуни аввал мушоҳида мекунем, ки ҳамчун ба маънои “кушодани дар” (kaishangdian), барои иборати «кушодани мағоза» дигар калима яъне (kaiqiang) истифода мешавад. Яъне дар забони чинӣ ифидои ҳар як маъно ба худ хос калимаро возеҳ мекунад. Масалан феъли “сар кардан” ба забони чинӣ чунин ифода ёфта (kaikuang) барои ифода кардани иборати “машғулиятро сар кардан” чунин ифода меёбад, яъне “kaixue” навишта мешавад.

Аз мисолҳои боло бармеояд, ки ифодаи полисемия дар забони чинӣ нисбат ба забони тоҷикӣ бартарӣ дошта, ҳам аз ҷиҳати истифода ва ҳам аз ҷиҳати шакл мутафовитӣ ба назар мерасад. Инчунин бояд қайд намуд, ки дар ин соҳа олимони зиёде ба монанди Н.И.Греч., Я.К.Грот, Л.А.Булаовский, О.С.Аманова, И.С.Тишлер, М.И.Фомина, Н.М.Шансий, Н.П.Колесников, А.Я.Шайкевич, И.С.Тишлер ва дигарон дар ин самт саҳм гузоштаанд.

Аз ин лиҳоз, маъноҳои луғавии калимаро аз нуқтаи назари вазъи имрӯзаи мавҷудияташон ба маъноӣ асосӣ ва маъноҳои иловагӣ чудо кардан мумкин аст. Пас, омехта кардани мафҳумҳои маъноӣ асосӣ ва маъноҳои аслиӣ, умумӣ, маъноҳои иловагӣ ва маъноҳои маҷозӣ, ҷузъӣ ва монанди инҳо, ки баъзан дар дастурҳои таълимиву асарҳои таҳқиқотӣ ба дида бармеӯранд, чандон дуруст нест. Мисолҳои зиёдеро овардан мумкин аст, ки ин ё он маъноӣ таърихан маҷозӣ ва ҷузъии калима дар ҳалқаи маъноҳои имрӯзаи

калима нақши маъноии асосии онро мебозад, ё баръакс бисёр маъноҳои имрӯз ба ном иловагӣ, таърихан мақоми маъноии асосиро доштанд.

Системаи маъноии забон, аз ҷумла, маъноҳои луғавии калимаҳо аз ҳодисаҳои зуд тағйирёбанда ба шумор рафта, доимо дар рушду такомул аст ва ҳолати синхронии давраи муайяни он ба давраи дигари инкишофаш пурра мувофиқат намекунад. Ба ин нисбат омехта кардани категорияҳои синхронии системаи маъноии забон бо ҳамин гуна категорияҳои таърихии он танҳо ба нобасомониҳо мебарад.

Хулосаи боби 3

Дар боби зерин масъалаҳои сохтор ва семантика ба таври мукамал дар истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ таҳлил гардид. Дар ҳарду забон дар сохтори истилоҳоти забоншиносӣ пешвандҳо ва пасвандҳои калимасоз фаъолна иштирок мекунанд ва дар муайян намудани вазифаи пешвандҳо ва пасвандҳои калимасоз, моделҳо бо воситаи ҳиссаҳои нутқ амалӣ мегарданд. Шумораҳои зиёди истилоҳи забоншиносӣ дар забони тоҷикӣ дар асоси моделҳои N +N дар забони чинӣ N+N+N пайдо шудаанд.

Яъне дар забони тоҷикӣ дар истилоҳофаринӣ бисёртар исм ва шумора, дар забони чинӣ бошад бештар исм иштирок мекунанд.

Аз нишондодҳои боло чунин бармеояд, ки истилоҳот дар ҳар ду забон ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати истифодаи аломатҳои китобат фарқ карда, ҳар яке роҳҳо ва усусиятҳои гуногуни истифодаи худро доранд.

Қайд кардан бомаврид аст, ки нақши унсурҳои истилоҳсоз (пешванд, пасвандҳо, интерфиксҳо) дар ташаккули истилоҳоти мураккаби ибораҳо дар забони чинӣ нисбат ба забони тоҷикӣ бузург аст.

Таҳлили морфемаҳои истилоҳоти бисёрҷузъаи марбут ба ҷумлаҳои содда нишон медиҳад, ки истилоҳоти ин гурӯҳҳо аз рӯи сохт мувофиқи қолабҳо муайян кунем: дар ҳарду забон истилоҳсозӣ бо пешванду пасванд ва истилоҳоти мураккаб ба амал омада, дар он асосан ҳиссаҳои нутқ ҳамчун воситаи созмонёбӣ хизмат мекунанд.

Аз шарҳу таҳлили истилоҳи забоншиносӣ маълум мегардад, ки синонимҳои истилоҳи забоншиносӣ мазмуни асосии калимаҳоро ба ин ё он дараҷа дар худ фаро гирифта, мақсадро дар матн барҷаста ва таъсирбахш ифода мекунанд.

Ба андешаи мо истилоҳ ин калимаву ибораест, ки танҳо ба як соҳа марбут буда, тафовути он аз калимаи умумистеъмом танҳо дар ибораву ҷумла ва матни соҳавӣ мушаххас мегардад. Он ҳам ба монанди калима қодир аст, ки хусусиятҳои сермаъноиву муродифӣ ва ҳамгуниро дошта бошад.

Натиҷаи таҳқиқ нишон дод, ки дар забони чинӣ калимаҳои аврупоӣ ба воситаи забонҳои шарқу ғарб ворид шудаанд. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳо ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар, рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои хешутаборӣ, тичорат ва муносибатҳои дипломатӣ, пешрафти илму техника, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар ва монанди инҳо.

ХУЛОСА

Анҷоми таҳқиқи мавзӯи мазкур дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба чунин натиҷаҳо расид:

1. Бо вусъат ёфтани ҳамкориҳои гуногун самт байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин таҳқиқи истилоҳоти ин ду забон басо бомаврид гардид.

2. Истилоҳотофранӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони чинӣ яке аз роҳҳои ғанӣ гардонидани забон буда, дар созмонёбӣ баробари монандиҳо, инчунин тафовутҳои зиёдеро доро мебошанд. Дар тамоми давраҳо ва марҳилаҳои рушду инкишофи забони тоҷикӣ сохтани калимаҳо бо услуби истилоҳсозӣ бо модулҳо, яъне сохторӣ ва истифодаи имкониятҳои дохилии калимасозӣ ва тағйири маъноӣ ва сохтори калимаҳо яке аз роҳҳои сермаҳсули истилоҳсозӣ дар забон мебошанд. Ҳамин тавр, бояд гуфт, ки истилоҳоте, ки дар забони тоҷикӣ ва чинӣ аз рӯи меъёру қоидаҳои забонӣ

сохта шудаанд, дорои вижагиҳои муҳим буда, барои ташаккули вожаҳо дар соҳаҳои гуногун забон хизмат мекунанд [1-М].

3. Қайд кардан лозим аст, ки масъалаи таҳлили истилоҳсозии сарфу наҳвӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ба таври муқоиса дар забонҳои мазкур то ба ҳол ҳадафи омӯзиш қарор нагирифтааст. Таҳқиқи ин масъала дар ошкор сохтани масъалаҳои асосии таҳлили сохторӣ – маъноии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ёрӣ мерасонад.

4. Усули морфологии истилоҳсозӣ бо аффиксҳо сохтани истилоҳоти сохта ва истилоҳоти мураккабро дар бар мегирад. Бо аффикс сохтани калима аз сермаҳсултарин роҳҳои морфологии истилоҳсозӣ мебошад [2-М].

5. Таҳқиқу баррасии таҳлили таҳлили истилоҳсозии сарфу наҳвӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ масъалаи асосии ин таҳқиқот ба шумор меравад. Дар мадди аввал дар диссертатсия чанбаҳои назариявии он муайян карда, асарҳои мақолаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ маводҳои асосии диссертатсияи мазкурро оид ба таҳлили истилоҳсозии сарфу наҳвӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ташкил медиҳанд. Дар натиҷаи таҳлили якчанд адабиётҳои назариявии муҳаққиқони чинӣ ва тоҷикӣ дар забоншиносӣ оид ба таҳлили истилоҳсозии сарфу наҳвӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ ва таснифоти онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ, инчунин таҳлили маводҳо аз адабиёти бадеӣ ба хулоса омадем, ки истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ ҳанӯз аз назари муқоисавӣ-типологӣ, аз ҷиҳати сохт, маъно пурра таҳлил карда нашудаанд [3-М].

6. Пажӯҳиши мазкур муайян намуд, ки пас аз инқилоб ва то имрӯз асарҳои бисёре оид ба грамматика ба таъб расидаанд. Ҳамин тариқ, дар марҳилаи ҳозира забоншиносии чинӣ умуман ва алаҳусус илми грамматика як қисми забоншиносии ҷаҳониро ташкил медиҳад.

7. Дар раванди таҳқиқ истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ тасниф гардида, масъалаҳои асосии таҳлили истилоҳсозии сарфу наҳвӣ

ва маъноии истилоҳоти забоншиносиро дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ таҳлил ёфт, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи онро бо далелҳо исбот карда, хулосаю мулоҳизаҳо бароварда, дар заминаи андешаҳои забоншиносон чунин хулоса кард, ки муҳаққиқони тоҷик дар ин ҷода таҷрибаи назаррасро доро мебошанд.

8. Барои ба таври муфассал ва нишонрас баромадани хулосаҳои кори илмӣ дар қор истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ бо назардошти хусусиятҳои фарқкунандааш ба бобҳо тақсим карда шудааст. Дар ҳарду забон муодилҳо ва хусусиятҳои сохтори худро доранд ва дар таҳлили истилоҳозии сарфу наҳвӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ пасвандҳои истилоҳоз фаъолна иштирок мекунанд. Ҳангоми муайян намудани вазифаи вандҳо, инчунин аз кадом ҳиссаҳои нутқ ва чӣ тавр асос ёфтани он низ ба ҳисоб гирифта мешавад.

9. Яке аз роҳу усули беҳтари рушд ва ғанӣ гардонидани забон дар забони чинӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ин истилоҳозӣ ба шумор меравад. Шумораҳои зиёди истилоҳоти соҳа дар асоси моделҳои гуногуни истилоҳозӣ пайдо шудаанд. Мутобиқати забонро системаи воситаҳои лексикӣ, ва грамматикӣ он муайян мекунад. Омӯзиш ва тавсифи ин воситаҳо даҳсолаҳои зиёд вазифаи забоншиносӣ буд.

10. Хусусияти умумии ҳамаи истилоҳоти зикршудаи забони чинӣ ва тоҷикӣ аз он иборат аст, ки барои ифодаи истилоҳи “забоншиносӣ” хизмат мекунанд ва барои ғанӣ гардонидани фонди луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳимро иҷро мекунанд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

1. Маводи мавриди таҳқиқ, ҳамчун маводи муқоисашуда дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ дар шакли маводи назариявӣ ва амали дар мактабҳои олии Тоҷикистон истифода гардад;

2. Аз истилоҳоти дар самти забоншиносӣ ҷамовардашуда метавон фарҳанги истилоҳоти забоншиносиро дар ду забони пешниҳод намуд.

3. Муҳақиқоне, ки дар самти забонҳои хориҷӣ махсусан чинӣ ба таҳқиқ шуруъ менамоянд, имкон доранд истилоҳоти сарфиву наҳви дар заминаи забонҳои омодагардидаи васеи истифода намоянд.

4. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертациониро ҳамчунин метавон ба донишҷӯёни ихтисоси забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ ва самту соҳаҳои дигар, махсусан, тарҷумашиносӣ дар факултетҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди таълим ва машғулиятҳо ба роҳ монд.

5. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонад дар таҳия ва тартиб додани китобу дастурҳои таълимии забоншиносии муқоисавӣ, лексикология ва грамматикаи назариявӣ ва амалии забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ ёри расонад;

6. Натиҷаи бадастомадаи диссертатсияи мазкур ҳамчун маводи муқоисашуда барои навиштани диссертатсияҳои минбаъда кумақрасон хоҳад буд.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

- [1-М] Ҷанг Лей, Калимасозии истилоҳи «Сарфӣ (морфологӣ)» дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ / Ҷанг Лей // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе. -2022 №9.-С. 69-73.
- [2-М] Имомзда М.М., Ҷанг Лей, Баррасии рушди истилоҳ дар забоншиносии тоҷик ва чин / Ҷанг Лей // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. -2023 №1 (102). - С. 27-34.
- [3-М] Ҷанг Лей, Хусусиятҳои сарфию нахвии истифодаи истилоҳот дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ / Ҷанг Лей // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -Душанбе.-2023 №2.-С. 103-107.

2. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд:

- [4-М] Ҷанг Лей, Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба ҷумлаҳои сода 简单句 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ / Ҷанг Лей // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами филология ва методикаи ташаккули салоҳиятмандии донишҷӯён аз забонҳои хориҷӣ», бахшида ба 30-солагии робитаҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон- Ҷумҳурии Олмон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Австрия санаи 20-22-юми майи соли 2023.
- [5-М] Ҷанг Лей, Таҳлили сохтори истилоҳоти аломатҳои китобат дар 标点符号 забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ / Ҷанг Лей // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами филология ва методикаи ташаккули салоҳиятмандии донишҷӯён аз забонҳои хориҷӣ», бахшида ба 30-солагии робитаҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон- Ҷумҳурии Олмон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Австрия санаи 20-22-юми майи соли 2023.

[6-М] Чанг Лей, Таҳлили сохтори истилоҳоти марбут ба ҷумлаҳои мураккаб 复句 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ / Чанг Лей // Конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои омӯзиши забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ» бахшида ба «Рузи ҷавонони Тоҷикистон» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» санаи 24-майи соли 2023

[7-М] Чанг Лей, Таҳлили сохтори истилоҳоти таркибии марбут ба ибораҳо 短语 дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ / Чанг Лей // Конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои омӯзиши забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ» бахшида ба «Рузи ҷавонони Тоҷикистон» ва амалигардонии «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» санаи 24-майи соли 2023

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТ

І.Илмӣ

1. Авербух, К.Я. Общая теория термина. М.: Издательство МГОУ, 2006.
2. Аграновская, И.А. Полисемия термина «Экология» / И.А. Аграновская // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2015. – №3. – С. 123-132.
3. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ.13. Душанбе, 1977. – 614с.
4. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. М.: Высшая школа, 1990. – 254 с.
5. Ализода, С. С. Сарфу наҳви тоҷикӣ / С.С. Ализода. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 80 с.
6. Алянская Э.Я. К проблеме отражения многокомпонентных терминов и терминологических сочетаний в отраслевых словарях/ Э.Я. Алянская // Проблемы общей и терминологической лексикографии. – Баку, 1978. – С. 6-7.
7. Амонова Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: Учеб. пособие. - Душанбе, 1982. – 55 с.
8. Амонова Ф. Р. Об использовании лингвистических методов в сравнительно-типологическом исследовании персидского и таджикского языков. // Проблемы восточного источниковедения: Сб. ст. Душанбе, 1980. - С. 97 - 102.
9. Антимирова, В. В. Лексико-семантические и деривационные характеристики русской лингвистической терминологии: дисс. канд. филол. наук:10.02.19 / Антимирова Виктория Викторовна. - Краснодар, 2011. - 223 с.
10. Арнольд, И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность / И.В. Арнольд. – М.: Книжный дом «ЛИБЕРОКОМ», 2010. – 448 с.
11. Арутюнова, Н.Д. Введение / Логический анализ языка. Модели действия. / Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1992. – 314 с.

12. Аслитдинова, Р.Н. Словообразование терминов (биологических) в разносистемных языках: на материале современных китайского и таджикского языков: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Аслитдинова, Раксана Насритдиновна. – Душанбе, 2007. – 169 с.
13. Афанасьева, М.П. К вопросу о становлении фразеологии в китайском языкознании и возможных методах описания фразеологизмов. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2015. – № 6 (48): в 2-х ч. Ч. II. – С. 33-36.
14. Байзоев, А.М. Язык «Донишнома» Абуали ибн Сино (терминология и словообразование): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.08. / Байзаев, Азим Мухаммадиевич. – Душанбе, 1992. – 24 с.
15. Баротов, Ф.К. Земледельческая терминология в таджикском и английском языках. / Ф.К. Баротов. – Душанбе, «Ирфон», 2011. –С.89-90.
16. Барчукова, К. В. Фразеология в китайском языке / К.В. Барчукова, А.В. Пескова, Е.И. Подкидышева, В.Э. Скромных // Молодой ученый. – 2015. – №18. – С. 514–517.
17. Бекмуродов, М. Лексико-семантический и структурный анализ строительной терминологии (на материале таджикского и английского языков): автореф. дис. канд. филол. наук. 10.02.20 / Бекмуродов Мирали. – Душанбе, 2002. – 23 с
18. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Издание 2-е-М; Едиториал УррС, 2002. 264 с.
19. Бесекирска, Л. К вопросу об определении термина / Л. Бесекирска // Терминоведение. – М., 1996. -Вып. 1-3. – С. 33-38.
20. Блумфилд, Л. Язык / Л. Блумфилд; [пер. с с англ. Е. С. Кубряковой и В.П. Мурат]. - М.: Прогресс, 1968. - 607 с.
21. Богданов, В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения // В. В. Богданов. -Л: Просвещение, 1977. - 204 с.

22. Богдановская, Л. К. Структурные и семантические особенности терминов промышленной экологии (на материале французского и русского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. / Богдановская Людмила Константиновна – Киев, 1992. – 22 с.
23. Бондарко, А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. -Л: Наука, 1984. - 134 с.
24. Брагина, А. А. Синонимы в литературном языке / А.А. Брагина. М.: Наука, 1986. - 126 с.
25. Бугорская, Н. В. Методологические проблемы описания лингвистической терминологии: дис...д-ра филол. наук: 10.02.19 / Бугорская Надежда Васильевна. - Барнаул, 2009. -442 с.
26. Бурлак С. А. Старостин С.А. Сравнительно-историческое языкознание. М.: Академия, 2005. - 432 с.
27. Ван Ляон. Основы китайской грамматики. М.: Изд-во иностр. лит. 1954.-262 с.
28. Васильева, Л.М. Современная лингвистическая семантика. Учебное пособие для вузов Москва.высшая школа 1990. -176с
29. Виноградов, В. В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. - 2-е изд. -М.: Высшая школа, 1972. - 614 с.
30. Виноградов, В.В. история русских лингвистических учений. Учебное пособие для филол. специальностей ун-тов. М. высшая школа 1978-367с
31. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды Московского института истории, философии и литературы. М.: ЛИТЕРА, 1939. Т. 5. Сборник статей по языковедению. С. 3-54.
32. Волкова, Н. Н. Стандартизация научно-технической терминологии / Н. Н. Волкова. - М.: Изд-во стандартов, 1984. - 200 с.

33. Гак, В.Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак. // Языковая номинация (общие вопросы): сб. ст. – М.: Наука, 1977. – С. 230-293.
34. Гао Минкай. Проблемы частей речи в китайском языке // Вопросы языкознания. М. -1955. №3. –421 с.
35. Гаффоров Р. Забон ва услуби Р.Чалил. Дар асоси материали романи “Одамони ҷовид” Нашриёти Дониш. 1966. –216 с.
36. Гаффоров, А.О. Ибораҳо. Синтаксис. – Душанбе: Дониш, 1970. –237 с.
37. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах: уч. пособие / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. - М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
38. Гордей АН. Принципы исчисления семантики предметных областей. М Григорян, А. А. Способы образования терминов группы «документоведение» // Вестник РУДН, серия Русский и иностранные языки и методика их преподавания, № 4. 2009. –С. 38-38.
39. Горелов В. И. Лексикология китайского языка. М.: Просвещение, 1984. -216 с.
40. Горелов В. И. Стилистика современного китайского языка. М.: Просвещение, 1979. - 192 с.
41. Горелов В. И. Теоретическая грамматика китайского языка. -М.: Просвещение, 1989. -318 с.
42. Горелов, В. И. Грамматика китайского языка, для 8—10 классов средней школы с преподаванием ряда предметов на китайском языке. - Издание 2-е, дополненное и переработанное Москва «Просвещение» 1990. -280 с
43. Готлиб О.М. Практическая грамматика современного китайского языка. М.: Муравей, 2002. - 304 с.
44. Грамматика современного таджикского литературного языка. Т. 1. Фонетика и морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. -356 с.
45. Грамматика современного таджикского литературного языка. Т. 2. Простые предложения. -Душанбе: Дониш, 1987. - 372 с.

46. Грамматика современного таджикского литературного языка. Т.3. Сложные предложения. -Душанбе: Дониш, 1989. -224 с.
47. Гринев, С.В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. -М.: Московский лицей, 1993. - 248 с
48. Гринев, С.В. Терминоведение: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2008. -308 с.
49. Гринев-Гриневиц, С. В. Терминоведение. – М.: издательский центр академия. 2008. -304 с.
50. Даниленко В.И. Русская терминология Опыт лингвистического описания Издательство наука 1977. -235с
51. Даниленко, В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
52. Даниленко, В.П. Лингвистическое изучение терминологии и культура речи / В. П. Даниленко // Актуальные проблемы культуры речи. -М.: Наука, 1970. - С. 305-325.
53. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического анализа / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
54. Джаматов, С. Морфологическая терминология таджикского и 362 английского языков / С. Джаматов. – Душанбе: Изд-во «Бухоро», 2015. – 176 с.
55. Джаматов, С. Системный анализ фонетической терминологии таджикского и английского языков / С. Джаматов. – Душанбе: Изд-во «Бухоро», 2014. – 160 с.
56. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. дис... докт. филол. наук: 10.02.20/ С. Джаматов. – Душанбе, 2017. – 412 с.
57. Джаматов, С. Структурно-семантический анализ синтаксических терминов таджикского и английского языков / С. Джаматов. – Душанбе: Изд-во «Бухоро», 2015. – 192 с.

58. Джаматов, С.С. Структурно-семантический анализ ирригационной терминологии таджикского и английского языков в сопоставительном плане: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Джаматов Самиддин Салохиддинович. – Душанбе, 2006. – 25 с.
59. Джамшедов, П.Д. Сопоставительный метод как средство овладения языком/ П.Д. Джамшедов // Актуальные проблемы лингвистики. – Душанбе, 2005. – С. 42-47.
60. Джураев, Т. К. Отраслевая техническая терминология современного таджикского языка (сопоставлении с русским, персидским и дари). дис. док. филол. наук: 10.02.20 / Т.К. Джураев. – Душанбе, 2016. – 415 с.
61. Джураев, Т.К. Пути становления и развития технической терминологии на таджикском языке. автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / Т.К. Джураев. – Душанбе, 1985. – 22 с.
62. Джураева, М. Категории шумораи исм дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ. /М. Джураева // Маҷаллаи илмӣ омузишии муҳаққиқони ҷавон. №9. Нашр матбааи ДДОТ ба номи С.Айни, 2016.- С.65-66.
63. Елисеева, И.А. О термине и понятии «словосочетание» / И. А. Елисеева // Терминология и культура речи. - М.: Наука, 1981. -С. 231-242.
64. Жержова, А. Ю. Контекстуальный перевод адъективной терминологии в области кардиологии. Выпускная работа. Тюмень. 2016. -85 с.
65. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. ҷ. II.– Душанбе: Маориф, 1995.– 294 с.
66. Завьялова О.И. Китайский язык // Большая российская энциклопедия. М.: БРЭ, 2009. -С.173-176.
67. Зограф И.Т. Среднекитайский язык (становление и тенденции развития). М.: Наука, ГРВЛ, 1979. -341с.
68. Иванов А. И., Поливанов Е. Д. Грамматика современного китайского языка. М.: УРСС, 2003. – 304 с.

69. Иванов В.В. Терминология и заимствования в современном китайском языке. М.: Наука: Главная редакция восточной литературы, 1973. -258 с.
70. Иванов ВВ. Терминология и заимствования в современном китайском языке. Москва: Наука; 1973. 173 с.
71. Калонтаров, Я.И. Основные принципы терминологии таджикского языка. / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Дониш, 1971. – 63 с.
72. Камолиддинов Б.К. Масъалаҳои баҳси наҳви забони тоҷикӣ.– Душанбе: Дониш, 2003.– 132 с.
73. Камолиддинов, Б. Мушкилоти истилоҳ / Б. Камолиддинов // Дар соли Қонуни забон. – Душанбе: Ирфон, 1999. – С.62–65.
74. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Интерньюс Тоҷикистон, 2001. – 171 с.
75. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов – Душанбе: Маориф, 1992 – С.16–24.
76. Камолиддинов, Б. Ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 118 с.
77. Канделаки, Т.Л. Значения терминов и системы значений научно-технических терминологий / Т.Л. Канделаки // Проблемы языка науки и техники. – М., 1970. –С. 3-39.
78. Канделаки, Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. наименованиях / Т.Л. Канделаки – М.: Наука, 1977. – 167 с.
79. Карасева К.В. Принципы декодирования китайских логограмм и реконструкция их семантики. Минск: РИВШ; 2014. 202 с.
80. Кирюхина Л.В. Грамматические исследования в китайском языкознании // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – Иркутск: ИГЛУ, 2014. – №1 (26). – С. 204-208.

81. Кирюхина Л.В. О грамматической терминологии в традиционной китайской филологии // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2017. – № 3(69): в 3-х ч. Ч. 1. – С. 90-93.
82. Кленин И. Д., Шичко В. Ф. Лексикология и фразеология китайского языка. М., 1978. - 191 с.
83. Коряков Ю.Б. Китайские языки (синитские, синитические языки) // Большая российская энциклопедия. М.: БРЭ, 2009. -С. 173.
84. Кудрявцева В.А. Соотношение явных и скрытых значений в семантике производного слова. Алма-ата гылык, 1991. -150с
85. Курдюмов В.А. Курс китайского языка. Теоретическая грамматика. – М.: Цитадель-трейд: Вече, 2006. – 576 с.
86. Курилова К. А. Обращения в современном китайском языке (к вопросу о речевом этикете китайцев). Владивосток, 1999. - 280 с.
87. Курилова К. А. Обращения в современном китайском языке (к вопросу о речевом этикете китайцев). Владивосток, 1999. - 280 с.
88. Қосимова, М.Н. Хат ва имлои матни классикии тоҷик / М.Н. Қосимова. –Душанбе, 2008. –225 с.
89. Қосимова, М.Н. Чор унсур. Маъниофаринӣ, Калимасозӣ (дар асоси маводи «Маснавии маънавӣ») / М.Н. Қосимова. –Душанбе: Деваштич, 2007. –266 с.
90. Лейчик В.М. Проблема отечественного терминоведения в конце XX века // Вопросы филологии. -2000. -№2 (5). - С.20-30.
91. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 4-е. М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. -320 с.
92. Лейчик, В. М. Предмет, метод и структура терминоведения. М: наука. 2000, -256 с
93. Лейчик, В. М. Термин и его определение / В. М. Лейчик. // Терминоведение и терминография в индоевропейских языках: Сб. науч. тр. – Владивосток, 1987. – С. 135–145.

94. Лейчик, В.М. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии / В.М. Лейчик, Е.А. Никулина // Вестник МГУ. Сер.19, Лингвистика и межкульт. коммуникация. – М., 2005. – № 1. – С. 30–43.
95. Лейчик, В.М. Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты / В. М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 1973. – С. 103-107.
96. Лейчик, В.М. Термины-синонимы, дублеты, эквиваленты, варианты/ В. М. Лейчик. // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 1977. - Вып.2. – С. 103-107.
97. Лейчик, В.М., Смирнов И.П., Современное состояние и тенденции дальнейшего развития терминологической работы в СССР/ В. М. Лейчик. // Научно-техническая информация. Сер. 1. – 1981. – №3. – С.4-7.
98. Лейчик, В.М., Шелов С.Д. С измеримость научных теорий и анализ терминологических определений. / В. М. Лейчик, С.Д. Шелов // Научно-техническая информация. Сер.2. № 8. – М.: ВЦП, 1991. – С.12-18.
99. Ли Лэ/сок-Лен. К проблеме факта в лингвистике (на материале предложений неполной номинализации) // ФН. - №2. - 1999. - С. 54-63.
100. Литвин, Ф.А. Многозначность слова в языке и речи / Ф. А. Ливин. -2-е изд. - М.: КомКнига, 2005. -120 с.
101. Лотте, Д. С. Очередные задачи научно -технической терминологии. – М.: Наука. 1931. -158 с.
102. Лотте, Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. / Д.С. Лотте. – М., Наука, 1982, –150 с.
103. Лотте, Д.С. Как работать над терминологией / Д.С. Лотте // Основы и методы изучения терминологии. – М., 1968. – С. 39–48.

104. Лунь юй. Перевод и комментарии. 2. Китайская философия: Энциклопедический словарь / РАН. Ин-т Дальнего Востока. Гл. ред. М.Л. Титаренко. М.: Мысль, 1994. -290 с.
105. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. –Душанбе: Деваштич, 2006. –409 с.
106. Маджидов, Х. Таджикский современный литературный язык. Часть 1. Лексикология. / Х. Маджидов. – Душанбе, 2007. – 234 с.
107. Мартынов В.В. В центре сознания человека. Минск: БГУ; 2009. 272 с.
108. Мартынов В.В. Категории языка. – М.: Наука; 1982. -191 с.
109. Махмаджонов О., Шоев Р. Современный литературный таджикский язык (часть лексикологии). / О.Махмаджонов, Р. Шоев. – Душанбе, 2016. – 127 с.
110. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтааб.Қ.2. Забоншиносӣ. Душанбе – Ирфон, 1980. С.79.
111. Международное сотрудничество в терминологических исследованиях: Сб. статей / Под науч. ред. К.К. Васильевой, Чжен Шупу. Чита: Поиск, 2010. -320 с.
112. Мельников Г.П. Системная типология языков: Принципы, методы, модели / Г.П. Мельников. – М.: Наука, 2003. – 396 с.
113. Мирзоев, З. Спортивная терминология в таджикском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. / Мирзоев Зайналобуддин. – Душанбе, 2005. – 202 с
114. Морозова Л.А. Терминознание: основы и методы. / Л.А. Морозова. – М.: Прометей, 2004. – 143 с.
115. Мусоямов, З.М. Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера (на материалах таджикского и английского языков): дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич – Душанбе, - 2017. – 203 с.

116. Мухин, А.М. Системные отношения переходных глагольных лексем: на материале англ. и рус. яз. / А. М. Мухин. - Л: Наука, 1987. - 291 с.
117. Мухторов, З. История таджикского языка / З. Мухторов. - Душанбе: Хумо, 2003. - 152 с
118. Муҳаммад Тақии Баҳор. Сабкшиносӣ.Қ.1./ М.Т.Баҳор.- Техрон, - 1349.- 462с.
119. Муҳаммадиев М. Принципҳои асосии калимасозии тоҷикӣ – Масъалаҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 37-45.
120. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ). - Душанбе, 1962. - 160с.
121. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев ва диг. -Душанбе: 1997. -190 с.
122. Нағзибекова М.Б. Способы передачи русских глагольно-именных конструкций с объектным значением в таджикском языке. Душанбе: Сино, 1999. – 115 с.
123. Назарзода С. Имло ва забони адабӣ. – Душанбе, «Андалеб-Р», 2015. – 312 с.
124. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX. - Душанбе - 2004. -302 с.
125. Назарзода, С. Аҷоиб–ул–маҳлуқот ва вожашиносии таърихӣ форсӣ–тоҷикӣ / С. Назарзода – Душанбе, 1999. – 173 с.
126. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот / С.Назарзода. –Д.: Дониш, 2003. – 150 с.
127. Назарзода, С. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ. - Душанбе –Дониш, 2006. -191с.
128. Ниези Ш.Н. Словообразование имен существительных и прилагательных в современном таджикском литературном языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. Сталинобод, 1950. - 16 с.

129. Ниёзӣ, Ш. Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш.Н. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 125 с.
130. Ниёзмухаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик. Асарҳои мунтахаб / Б.Ниёзмухаммадов. – Душанбе, 1970. -386с.
131. Норматов М., Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 239 с.
132. Нуров, П.Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ. / П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2006. – 223 с.
133. Очиров О.Р. Лингвистические проблемы экономической терминологии современного китайского языка // Ученые записки Забайкальского государственного гуманитарно-педагогического университета им. Н.Г. Чернышевского. № 3. 2009. -С. 138–142.
134. Очиров О.Р. Терминология современного китайского языка // Ученые записки Забайкальского государственного гуманитарно-педагогического университета им. Н.Г. Чернышевского. 2009. №3. С. 236–238.
135. Очиров О.Р., Линь Ч. Вопросы китайского терминоведения: от традиции «упорядочения названий» к современной теории // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2015, №3, с. 192–199
136. Переломов Л.С. Конфуций: «Лунь юй». Исслед., пер. с кит., коммен. Факсимильный текст «Лунь юя» с коммент. Чжу Си. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. -558 с.
137. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. - М.: Языки славянской культуры, 2001. - 544 с
138. Прохорова, В. Н. (1996). Русская терминология: Лексико - семантическое образование. – М.: Изд -во Моск. ун -та. 1996. -125 с.
139. Расторгуева, В.С. Сравнительно-историческая грамматика западноиранских языков. Филология. / В.С.Растаргуева. – М.: Наука, 1990. – 253 с.

140. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. М.: Наука, 1961. - С. 46-54.
141. Реформатский, А. А. Введение в языкознание. -М.: Аспект Пресс, 2005. -536 с.
142. Реформатский, А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии. М.: Наука 1986. - С. 166
143. Реформатский, А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. -М.: Наука, 1968. - 412 с.
144. Реформатский, А. А. Фонологические этюды / А. А. Реформатский. - М.: Наука, 1975. -134 с.
145. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Астрель; 2001. 623 с. Совместное издание с «АСТ».
146. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Справочник лингвистических терминов. Пособие для учителя. М.: Просвещение, 1972. -280 с.
147. Рупосова Л.П. Формирование терминологии гуманитарных наук в русском литературном языке: Учеб. пособие. - М.: Моск. обл. пед. ин-т им. Н.К. Крупской, 1987. - 80 с.
148. Русинова, Л. Н. О некоторых вопросах упорядочения и стандартизации терминологии (терминологическая синонимия). / Л. Н Русинова. // Термины в языке и речи. – Горький: Изд-во ГГУ, 1985. – С. 25-31.
149. Рустамов Ш., Камолиддинов Б. Грамматикаи забони адабии ҳозиран тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1989. –224 с.
150. Рустамов, М. Таджикская грамматическая терминология. / М. Рустамов. – Душанбе: Дониш,1972. –124 с.
151. Рыбакова, А.С. Структурно–семантические особенности компьютерной терминологии в современном английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Рыбакова Анна Сергеевна. – М., 2012. -23 с.

152. Саидов, Х. А. Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.20 / Саидов Халимжон Азизович. – Душанбе, 2013. – 47 с.
153. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна. / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
154. Саймиддинов, Д. Древнеперсидский язык (фонетика, грамматика, транскрипция, клинопись и словарь) / Д. Саймиддинов. -Душанбе: Пайванд, 2008 -190 с.
155. Селиверстова, О.Н. Компонентный анализ многозначных слов. / О.Н. Селиверстова – М., 1975. – 236 с.
156. Семенас А. Л. Лексика китайского языка. М., 2000. - 312 с.
157. Семенас А. Л. Лексическая и словообразовательная антонимия в китайском языке // Исследования по восточным языкам. М., 1973. -С. 192-201
158. Сергеев Ф. П. Русская дипломатическая терминология XI-XVII вв. Кишинев. Изд-во "Картя Молдовеняске". 1971. 219 стр.
159. Сиёев, Б. Формирование местоимений в таджикском языке: автореф. дис... дра. фил. наук: 10.02.22. / Сиёев Б. – Душанбе, 2003. – 58 с.
160. Сложеникина, Ю. В. Основы терминологии. Лингвистические аспекты теории термина. – М.: Книжный дом Либроком. 2016, 120 с.
161. Смолова Д.М. Повтор в грамматолого-семантическом аспекте // Культуры и языки стран Дальнего Востока: изучение и обучение. Материалы международной научно-практической конференции. – Иркутск: МГЛУ ЕАЛИ, 2014. – С. 181-191.
162. Солнцев Н. В. Солнцев В. М. Теоретическая грамматика современного китайского языка: (проблемы морфологии). М., 1979. - 151 с.
163. Софронов М.В. Китайский язык и китайское общество. М.: Наука, 1979. -365 с.
164. Стефановская С.В. Семиотизация звукового мира. Звукоподражания китайского языка: монография. – Иркутск, 2015. – 200 с.

165. Султон, М. Х. Научная терминология «Китаб ат-тафхим» Абурайхана Беруни / Мирзо Хасан Султон (Султонов М. Б.). – Душанбе: Изд-во АН РТ «Дониш», 2003 – 167 с.
166. Султон, М. Х. Язык науки и терминология / Мирзо Хасан Султон. - Душанбе: Ирфон, 2011. – 202 с.
167. Султонов, М. Б. Становление и развитие персидскотаджикской научной терминологии: на материале научного наследия ІХХІ вв.: дис. ...д-ра филол. наук: 10.02.22. / Султонов Мирзохасан Баротович. – Душанбе, 2008. – 323 с
168. Сунь Кэвэнь. Типология словообразования китайского и русского языков. Минск: РИВШ; 2009. -112 с.
169. Суперанская, А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. - 5-е изд. - М.: УРСС, 2009. - 248 с.
170. Татаринов В.А. Общее терминоведение: Энциклопедический словарь / Российское терминологическое общество «РоссТерм». М.: Московский лицей, 2006. -420 с.
171. Татаринов, В.А. Теория терминоведения. Теория термина: история и современное состояние. – М.: Моск. Лицей. 1996. -311 с.
172. Тоҷиев Д. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 52с.
173. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони чинӣ / К. Усмонов. Китоби дарсӣ барои мактабҳои оӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2010. – 236 с.
174. Усмонов К. Морфологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои оӣ / К. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 230 с.
175. Фельде (Борхвальдт) О.В. Историческое терминоведение в теории и практике. Красноярск: РИО КГПУ, 2001. -180 с.
176. Филатова Н.И., Янполова А.А. (2017). Функции терминологии в PR-текстах // Сборник трудов конференции. Изд.: Пятигорск. С. 58-63.

177. Фортунатов, Ф.Ф. Сравнительное языковедение: общий курс / Ф. Ф. Фортунатов. -М.:2010, Красанд. - 184 с.
178. Фролова О. П. Китайская терминология как лексическая подсистема // Сб. тезисов II Конф. по китайскому языкознанию. -М., 1984. С.77-79.
179. Фролова О. П. Особенности терминообразования в китайской биологической терминологии // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования: Сб. науч. трудов /: Новосиб. унт, Новосибирск, 1978. Вып. 8. - С. 138-147.
180. Фролова О. П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. Новосибирск: Наука, 1981. -132 с.
181. Хакимова, Г.Г. Развитие терминологии как отдельной дисциплины и ее статус в современном языкознании // Вестник Башкирского университета. Т. 17. No 2, 2012. – С. 950-954.
182. Хамаева Е.А. Китайские антропонимы. – Иркутск: МГЛУ ЕАЛИ, 2015. – 308 с.
183. Хаматова А. А. Новые аффиксы в современном китайском языке // Китайское языкознание: Материалы IX междунар. конф., Москва, 23-24 июня 1998 г.-М., 1998. -С. 189-191
184. Хаматова А. А. О словообразовательной структуре слова в современном китайском языке // III конференция по китайскому языкознанию. -М., 1986. -С. 70-71.
185. Хаматова А. А. Об одном типе вариантов слов в современном китайском языке // Вариантность как свойство языковой системы. -М., 1982. -Ч. 2. -С. 100- 102.
186. Хаматова А. А. Проблемы словообразовательной омонимии в современном китайском языке // III международный симпозиум по теоретическим проблемам языков Азии и Африки: Тез. докл. сов. языковедов. М., 1983. - С. 68 - 70.
187. Хаматова А. А. Словообразование современного китайского языка. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. - 220 с.

188. Хаматова А. А. Словообразование современного китайского языка. М.: Муравей, 2003. - 224 с.
189. Ходжаев, Д., Кабиров, Ш. Синтаксис и пунктуация / Д. Ходжаев, Ш. Кабиров. - Душанбе: Просвещение, 1991. - 60 с
190. Хомидов, Д. Р. Лингвистическое исследование гидронимов региона исторического проживания таджиков в Мавераннахре: автореф. дис.... д-ра филол. наук: 10.02.22 / Д.Р. Хомидов. – Душанбе, 2018. – 50 с.
191. Ху Миньян. Общие теория лексикографии / Ху Миньян, Се Цзыли. Издательство Китайского народного университета, 1982. - 225 с.
192. Ху Юйшу. Современный китайский язык. №2. Шанхай, 1981, 354 с.
193. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX.-Душанбе, 1987. - 165с.
194. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. Душанбе, 1983. — 130 с.
195. Цыкин В. А. Именное словопроизводство в современном китайском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук. М., 1980. -17с.
196. Цыкин В. А. Полуаффиксация в системе китайского словообразования // Вопр. языкознания. 1979. - №5. - С. 80-91.
197. Чалил. Р. Одамони ҷовид. Душанбе, 1986. С.21.
198. Чжан Бин. О состоянии перевода и книгоиздания российской литературы в Китае: от перевода и издания отдельных произведений до всестороннего сотрудничества в переводческом и книгоиздательском деле / Чжан Бин // Материалы тематических семинаров IV Международного конгресса переводчиков художественной литературы (Москва, 8-11 сентября 2016 г.) / науч. ред. А. Я. Ливергант; ред. Д. Д. Кузина; сост. И. О. Сид. - М., 2018. - 416 с.
199. Чжао Юнпин. Сопоставительная грамматика русского и китайского языка. М.: Прогресс, 2003. С. 21-22.
200. Чжао Юньпин. Сопоставительная грамматика русского и китайского языков. М.: Прогресс, 2003. - 460 с.

201. Чжен Шупу. Современное российское терминоведение / Сер. «Становление китайского терминоведения» Гл. ред. Лу Юнсян. Пекин: Изд-во «Шан-у иншугуань», 2005. -288 с.
202. Чжоу Югуан. Модернизация китайского языка и письменности // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXII. Языкознание в Китае. М.: Прогресс, 1989. С. 376-398.
203. Шаравьева И.В. Опыт этимолого-грамматологического анализа знака «人» и некоторых его производных // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – Иркутск: ИГЛУ, 2009. – №4. – С. 42-47.
204. Шаропов, Н.А. Пути развития лексики современного литературного языка. -Душанбе: Дониш, 1988. -133 с.
205. Шишмарева Т.Е. Китайский словарь «Эрья» в идеографическом и этнокультурном аспектах: монография. – Иркутск: Изд-во ИГУ, 2006. – 289 с.
206. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта маконе дорад. – Душанбе, Ирфон, 1985.368 с.
207. Шукуров. М. Забони мо ҳастии мо. Душанбе. Маориф., 1991. -211 с.
208. Шукурова, Т.Ф. Структурно -семантический анализ терминологии генетики в английском, немецком и русском языках // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Душанбе. 2014. – 25 с.
209. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. - 516 с.
210. 俄罗斯当代术语学 / 郑述谱著. -北京: 商务印书馆, 2005 (Чжен Шупу. Современное российское терминоведение / Сер. «Становление китайского терминоведения» Гл. ред. Лу Юнсян. Пекин: Изд-во «Шан-у иншугуань», 2005. 288 с.).

211. 俄罗斯术语学探究 / 吴丽坤. - 北京: 商务印书馆, (У Ликунь. Исследования по российскому терминоведению / Сер. «Становление китайского терминоведения» Гл. ред. Лу Юнсян. Пекин: Изд-во «Шан-у иншугуань», 2009. 278 с.
212. 大俄汉词典 (修订版). 黑龙江大学俄语语言文学研究中心辞书研究所编. 北京: 商务印书馆. 2001. 2857 页 (Большой русско-китайский словарь (издание пересмотренное и дополненное) / Институт лексикографии 163 исследовательского центра русского языка и литературы Хэйлунцзянского университета. – Пекин: Изд-во Шаньу, 2001. – 2857 с.).
213. 新华字典 (第 10 版). 中国社会科学院语言研究所. 北京: 商务印书, 2004. 689 页 (Словарь иероглифов Синьхуа / Институт исследования языка китайской академии общественных наук. – 10-е изд. – Пекин: Изд-во Шаньу, 2004. – 689 с.).
214. 术语学 / (俄罗斯) 格里尼奥夫著; 郑述谱等译. - 北京: 商务印书馆, 2011 (中国术语学建设书系) (Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение / Перевод на китайский язык: Чжен Шупу и др. / Сер. «Становление китайского терминоведения». Гл. ред. Лу Юнсян. Пекин: Изд-во «Шан-у иншугуань», 2011. 343 с.
215. 李行健. 现代汉语规范词典 (2 版). 北京: 外语教学与研究出版社, 2010. 1774 页 (Ли Синцзянь. Нормативный словарь современного китайского языка / гл. ред. Ли Синцзянь. – 2-е изд. – Пекин: Изд-во обучения и исследования иностранного языка, 2010. – 1774 с.).
216. 现代术语学引论 / 冯志伟著. - 北京: 语言出版社, 1997.8. Фэн Чживэй. Введение в современную терминологию. Пекин: Изд-во «Юйянь», 1997. 225 с.
217. 现代汉语词典 (第 5 版). 中国社会科学院语言研究所词典编辑室编. 北京: 商务印书馆, 2005. 1870 页 (Словарь современного китайского

- языка / Отдел редактирования словарей института исследования языка китайской академии общественных наук. – 5-е изд. – Пекин: Изд-во Шаньбу, 2005. – 1870 с.).
218. 词典·词汇·术语/郑述谱著. -哈尔滨: 黑龙江人民出版社, 2004.10. Чжэн Шупу. Лексикография. Терминоведение. Харбин: Изд-во «Хэйлунцзян Жэньминь Чубаньшэ», 2004. 529 с.
219. 邵敬敏。汉语语法学史稿。 – 上海教育出版社, 1990。 – 360 页。
220. 郑述谱集: 汉、俄/郑述谱著. -哈尔滨: 黑龙江大学出版社, 2010 当代中国俄语名家学术文库 198 О.Р. Очиров, Ч. Линь /王铭玉主编 (Чжен Шупу. «Сборник избранных статей Чжэн Шупу» / Сер. «Избранные труды современных китайских русистов. Гл. ред. Ван Миньюй. Харбин: Изд-во Хэйлунцзянского университета, 2010. 369 с.
221. Academy of Persian Language and Literature. Principles and Criteria of Terms Selection. Tehran. 2009.
222. Alavi, S.M. “Development of scientific register of Persian, a study based on the terminology of chemistry and chemical engineering; past and future of corpus planning policies. Tehran: Journal of Language and Linguistics, 2012.
223. Bloomfield, L. Language / L. Bloomfield. -London: George Allen & Unwin Ltd., 1950. - P. 161.
224. Chen Meijin. Hanyu jiashexing yiwenju yanjiu // Nanjing shida xuebao, 1992, pp 4.
225. Farshidvard, kh. Word Formation and Translation of Scientific and Technical Terminology. Tehran: Research Center for Islamic Art and Culture. 2001.
226. Frolova O. P. Some Linguistic Aspects of Scientific Terms in Modern Chinese // Abstracts of Papers of Conference on Chinese Language. Hong Kong: Polytechnic Institute, 1989. P. 17-19.

227. Ghannat Abadi, M. "Wording or word formation? Tehran: Proceedings of Allameh Tabatabaei University. 2013.
228. Hosseini, M.; Amini, H.A.; Nemati, M.A. (2014). Classification of structural changes in the process of borrowing words from Turkish to Persian. Kermanshah: Department of Literature and Humanities College of Razi University of Kermanshah.
229. Kafi, A. Scientific Fundamentals of Word Formation and Wordage. Tehran: Letter of the Academy. 1996.
230. Kloter Henning. Missionary linguistics // Encyclopedia of Chinese language and linguistics, vol. 3, Leiden, Boston: Brill, 2017: 41-46.
231. Mair Victor H. What is a Chinese "dialect/topolect"? Reflections on some key Sino-English linguistic terms // Sino-Platonic Papers, 1991, 29: 1-31.
232. Majd, O. Types of Word Formation Processes and Coinage in the Field of Science. Tehran. 2006.
233. Mirzayi Hesariyan, M.B.; Aghagolzadeh, F.; Kord Zafaranlu Kambuziya; A; Golfam, A. Medical Text Classification for non-Persian Language: Insights from Halliday's Systemic –Functional Grammar. Year5. N. 2. 2016.
234. Mohammadi, M; Baharloo, H; Haghzare, D. "Investigating basic radar terms in Russian and their equivalents in Persian language". Language Related Research. Vol 9.N. 1. 2018, Pp.283-304.
235. Parvizi, N. "Semantic indicators of the words of academy of Persian language and literature". 2nd Proceeding of Word Formation and Terminology Tehran: Academy of Persian Language and Literature. 2005, Pp.293-310.
236. Sadegi, A.A. Ways of Word Formation in Modern Persian. Tehran: Danesh. 1992.
237. Samaei, F. Schools of Terminology and Trends of the Third Academy. Tehran. 2004. Pp. 89-107.
238. Same'i, H. (1997). "Templates of word formation in Persian". Letter of the Academy: Tehran. N.11. Pp. 175-183.

239. Samiei Gilani, A. (2000). The Combination and Derivation of the Two Main Ways of Word-formation. Tehran: Danesh.
240. Sayyidi, S.H. (2015). "Semantic change of Arabic words in the Quran. investigating the intertextual relationship of the Qur'an with poetry. Tehran: Quranic Research Quarterly P.74.
241. Shiri, M. & N. Hejazi, Investigating the evolution of terminological theories: From lexical turns in GTT to metamorphosis of frame-based terminological units. Language Related Research. Vol.9. N.6. 2018Pp. 93-121.
242. Vosoughi, H. (2004). Terminology and Lexicography in Farsi. Tehran: Baz.

II. Фарҳангҳо

243. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия; 1966. 605 с.
244. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. Изд. 5-е. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. -576 с.
245. Баранова З.И., Котов А.В. Большой русско-китайский словарь. -М.: Рус. Яз., 2003. -568 с. Большой русско-китайский словарь. Пекин: Шаньу иньшугуань, 2001.
246. Ван Цзы-юн, Ли И-фан, Лю Цзе-жун. Большой русско-китайский словарь. Пекин: Шаньу иньшугуань, 1963. - 1384 с.
247. Доро, Н. Толковый словарь Доро / Н. Доро. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 595 с.
248. Жеребило, Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. / Т.В. Жеребило – Назрань, 2010. - 486с.
249. Исаев, М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов / М. И. Исаев. - М.: Флинта: Наука, 2002. - 200 с.
250. Китайско-русский словарь. Пекин: Шаньу иньшугуань; 1992. 1250 с.
251. Китайско-русский словарь. Пекин: Шаньу иньшугуань, 2000, -1250 с.
252. Кондакова Н.И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондакова. - 2-е изд. испр. и доп. -М.: Наука, 1975.- 720 с.

253. Котов А.В. Китайско-русский словарь минимум. - 2-е изд., перераб. и доп. М.: Рус.яз., 1990 - 816с.
254. Крысин, Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. М. 2003.
255. Кузнецов С.А., редактор. Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург: Норинт; 2003. 1536 с.
256. Куликова И. С., Салмина Д.В. Обучающий словарь лингвистических терминов / И.С. Куликова, Д.В. Салмина. -СПб.: Сага-Совпадение; М.: Наука, 2004. - 176 с.
257. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. - 2 -е изд. -М.: Большая рос. энцикл, 2002. - 709 с.
258. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
259. Луғати терминҳои забоншиносӣ.- Душанбе: Маориф, 1989.- 262 саҳ.
260. Лунь юй. Перевод и комментарии. 2. Китайская философия: Энциклопедический словарь / РАН. Ин-т Дальнего Востока. Гл. ред. М.Л. Титаренко. М.: Мысль, 1994.
261. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот: дар се ҷилд / Ғ. Муҳаммад. -Душанбе: ҷ.3. 1989. - 309 с.
262. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот: дар се ҷилд / Ғ. Муҳаммад. - -Душанбе: ҷ. 2. 1988. – 414 с.
263. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот: дар се ҷилд / Ғ.Муҳаммад. -Душанбе: ҷ. 1. 1987. – 480 с.
264. Набиева, Р. Краткий словарь лингвистических терминов. / Р. Набиева. – Ангрэн, 2005. –70 с.
265. Николаева, Т. М. Краткий словарь терминов лингвистики 386 текста. / Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. Вып. 8. Лингвистика текста. –С. 467-472.
266. Розенталь, Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. - 2-е изд. – М.: Просвещение, 1976. –544 с.

267. Сяньдай ханьюй цыдянь: [Словарь современного китайского языка]. Пекин: Шанъу иньшугуань, 2016.
268. Таджикско-русский словарь. Душанбе, 2006, - 316 с.
269. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ / С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. – Душанбе, 2008. -Қ.1. – 950 с.
270. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд), ҷилди 1, Душанбе– 2008.-787 с.
271. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд), ҷилди 2 (нашри дувум), Душанбе -2010.- 396 с.
272. Ҳусейнов Ҳ., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
273. Ҷоматов, С. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ: англисӣ-русӣ тоҷикӣ. С. Ҷоматов –Д.: Шуҷоиён, 2011. - 250 с.
274. Шукуров М.Ш., Хошим Р., Маъсуми Н.А., Капранов, В.А. Толковый словарь таджикского языка в 2-х тт. I том. А – О– М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
275. Энциклопедияи миллии тоҷик. ҷ. 1. – Душанбе, 2011. – 608 с.
276. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). 1907.
277. Языкознание. Большой энциклопедический словарь /Под ред. В. Н. Ярцевой. - 2-е изд. - М.: Большая советская энциклопедия, 1998. - 469 с.
278. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. 1990. – М. – 508 с.
279. 大俄汉词典 (修订版). 黑龙江大学俄语语言文学研究中心辞书研究所 编. 北京 : 商务印书馆. 2001. 2857 页 (Большой русско-китайский словарь (издание пересмотренное и дополненное) / Институт лексикографии 163 исследовательского центра русского языка и литературы Хэйлунцзянского университета. – Пекин: Изд-во Шанъу, 2001. – 2857 с.).

280. 新华字典 (第 10 版) . 中国社会科学院语言研究所. 北京 : 商务印书馆 , 2004. 689 页 (Словарь иероглифов Синьхуа / Институт исследования языка китайской академии общественных наук. – 10-е изд. – Пекин: Изд-во Шаньу, 2004. – 689 с.).
281. 李行健. 现代汉语规范词典 (2 版). 北京 : 外语教学与研究出版社, 2010. 1774 页 (Ли Синцзянь. Нормативный словарь современного китайского языка / гл. ред. Ли Синцзянь. – 2-е изд. – Пекин: Изд-во обучения и исследования иностранного языка, 2010. – 1774 с.).
282. 现代汉语词典 (第 5 版) . 中国社会科学院语言研究所词典编辑室编. 北京 : 商务印书馆, 2005. 1870 页 (Словарь современного китайского языка / Отдел редактирования словарей института исследования языка китайской академии общественных наук. – 5-е изд. – Пекин: Изд-во Шаньу, 2005. – 1870 с.).
283. 现代汉语词典 . 北京 : 商务印书馆 ; 2005. 1871 页 = Современный словарь китайского языка. Пекин: Шанву иншугуань; 2005. 1871 с.
284. Mir Zendedel, A. Dictionary of Mechanical Engineering. Tehran: Amirkabir. 1997.

III. Сомонаҳои интернетӣ

285. Википедия свободная энциклопедия [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://en.wikipedia.org>
286. Фразеологические сочетания гуаньюньюй в современном китайском языке [Манбаи электронӣ]. 万事如意.– Речаи дастрасӣ: <http://wan-shi-ru-yi.com>
287. Черепанова О.А. О соотношении понятий «семантический синкретизм» и «лексико-семантическая группа» в применении к лексической системе древнерусского языка [Манбаи электронӣ] - Речаи дастрасӣ:// http://www.booksite.ru/fulltext/suda/kov/8_01.htm.

288. 民谚俗语谚语大全. – Полное собрание народных пословиц, поговорок.
- Речаи дастрасй:// <http://www.ximizi.com>
289. 汉语词典 (Китайский толковый словарь). [Манбаи электронй]. – Речаи дастрасй:// <http://cidian.xpcha.com>
290. 火力发电厂常用词汇汇总 = Словарь часто используемой лексики в области ТЭС. [Манбаи электронй] Речаи дастрасй:// <https://wenku.baidu.com/view/a5a26662a6c30c2258019e24.html>.
291. Farsi Online Dictionary [Манбаи электронй]. – Речаи дастрасй: <http://www.farsidic.com/en/Lang/EnFa/>
292. Law on the Standard Spoken and Written Chinese Language of the People's Republic of China. [Манбаи электронй]. – Речаи дастрасй:<http://www.en.moe.gov.cn>
293. Online Etymology Dictionary [Манбаи электронй]. – Речаи дастрасй: www.etymonline.com
294. The Wikimedia Foundation, Inc [Манбаи электронй]. – Речаи дастрасй: www.wiktionary.org

ЗАМИМА

Фехристи мухтасари истилоҳоти забоншиносӣ

Тоҷикӣ	Чинӣ
аъзоҳои пайрави ҷумла	句子成分
алоқои пайваст	连接关系
алоқои тобеъ	从属关系
алоқои ҳамроҳӣ	并列关系
артикли муайяни	定冠词
артикли номуайяни	不定冠词
бадалшавӣ талаффуз	发音变化
баёниҳои беизофӣ	限制性定语
баёниҳои изофӣ	非限制性定语
бандакҳои хабарӣ	谓语动词
бандакҷонишини шахси дуюм	第二人称代词
бандакҷонишини шахси сеюм	第三人称代词
бандакҷонишини шахси якум	第一人称代词
бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ	人称-物主代词后缀
бандакҷонишинҳои шумораи ҷамъ	复数代词
дараҷа	级别
дараҷаи муқоисавӣ	比较级
дараҷаи олӣ	最高级
дароз	长
дусадо	多音字
замон	时态
замони гузашта	过去时
замони оянда	将来时
замони ҳозира	现在时
зарба	声调
зарбаи калима	词调
зеризабонӣ	舌顎

ибораи зарфӣ	副词短语
ибораи сифатӣ	形容词短语
ибораи феълӣ	动词短语
ибораи ҷонишинӣ	代词短语
ибораи шуморагӣ	数量短语
ибораҳои зарфии пешояндӣ	修饰介词短语的副词
ибораҳои исмӣ	名词短语
ибораҳои исмӣ бо зарф	带副词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо исм	带名词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо масдар	带动词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо пешоянд	带介词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо сифат	带形容词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ	带形容词和动词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо ҷонишин	带代词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо ҷонишини нафсӣ	带人称代词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо ҷонишини саволӣ	带疑问代词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо ҷонишинҳои таъинӣ	带指示代词的名词短语
ибораҳои исмӣ бо шумора	带数量词的名词短语
ибораҳои мураккаб	复杂短语
ибораҳои озод	自由短语
ибораҳои рехта	词缀短语
ибораҳои сифатии изофӣ	形容词短语
ибораҳои сифатии пешояндӣ	形容词短语修饰介词
ибораҳои сода	简单短语
ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои асли	带介词的动词短语
ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои номӣ	带名词性前缀的动词短语
ибораҳои феълӣ пасояндӣ	后缀短语

ибораҳои пешояндӣ	фєълии	前綴短语
ибораҳои ҷонишинӣ бо исм		带名词的代词短语
ибораҳои ҷонишинӣ бо сифат		带形容词的代词短语
ибораҳои ҷонишинӣ бо ҷонишин		带代词的代词短语
ибораҳои ҷонишини ишоратӣ бо ҷонишин		带指示代词的代词短语
ибораҳои ҷонишини манфӣ бо исм		带名词的否定代词短语
ибораҳои ҷонишини номуаяйнӣ бо ҷонишин		带代词的不定代词短语
ибораҳои ҷонишини таъинӣ бо исм		带名词的代词短语
ибораҳои ҷонишини таъинӣ бо ҷонишин		带代词的定代词短语
ибораҳои ҷонишини шахсӣ бо исм		带名词的人称代词短语
ибораҳои ҷонишини шахсӣ бо сифат		带形容词的人称代词短语
ибораҳои ҷонишинии изофӣ		代词短语
ибораҳои пешояндӣ	ҷонишинии	介词短语
ибораҳои шуморагии изофӣ		数词短语
ибораҳои пешояндӣ	шуморагии	数词介词短语
ибораҳои шумораи аслиӣ бо сифат		带形容词的数词短语
ибораҳои шумораи аслиӣ бо ҷонишин		带代词的数词短语
исм		名词
исми бечон		无生命名词
исми маънӣ (абстракт)		抽象名词
исми хос		专有名词
исми чинс		具体名词
исми ҷомеъ		集体名词
исми ҷондор		有生命名词
ифатҳои таркибӣ		复句表达式

ифодаи муайянкунанда бо исм	名词定义表达式
ифодаи муайянкунанда бо сифат	形容词定义表达式
ифодаи хабар бо исм	名词充当谓语
ифодаи хабар бо масдар	不定式充当谓语
ифодаи хабар бо нидо	感叹式充当谓语
ифодаи хабар бо сифат	形容词充当谓语动词
ифодаи хабар бо ҷонишин	代词充当谓语
ифодаи хабар бо шумора	数词充当谓语
ихтисор	缩写
ишоратӣ	指示
кӯтоҳ	短
кушода	开放
масдар	不定式
муайянкунандаҳои чида	选择性决定因素
мубтадо	主语
мубтадои сода	简单主语
мубтадоҳои чида	中性主语 (当事主语)
мувофиқати хабар бо мубтадо	主谓一致
муқоисавӣ	比较级
нидоҳои амрӣ	指示感叹词
нидоҳои сода	简单感叹词
нидоҳои таркибӣ	复杂感叹词
нидоҳои эмотсионалӣ	情感感叹词
нутқи айнаннақлшуда	直接引语
нутқи мазмунаннақлшуда	转述引语
овоз	声音
овозҳои дусадои ҳамхон	多音字
овозҳои лабӣ	唇音

овозҳои садодор	音高
овозҳои садодори дароз	音长
овозҳои садодори кӯтоҳ	音短
овозҳои ҳамсадо	辅音
овозҳои яксадо	元音
оли	高级
пайвандак	连词
пайвандаки пайваस्तкунанда	并列连词
пайвандаки тобеъкунанда	从属连词
пайвандакҳои монандӣ	因果连词
пайвандакҳои пайваस्तкунанда	并列连词
пайвандакҳои пайихам	连续连词
пайвандакҳои тобеъкунанда	从属连词
пайвандакҳои хилофӣ	转折连词
пайвандакҳои ҷудой	并列连词
пешоянд	前缀
пешоянди замон	时间前缀
пешоянди макон	地点前缀
пешояндҳои мураккаб	复合前缀
пешояндҳои сода	简单前缀
пешояндҳои сохта	前缀结构
пешояндҳои таркибӣ	复合前缀
пуркунандаи бавосита	定语
пуркунандаи бевосита	定语
пуркунандаи мураккаб	复合定语
садо	声母
садонок	韵母
садонокҳои дароз	长元音
садонокҳои дароз пӯшида	闭合元音

садонокҳои кӯтоҳ	短元音
садонокҳои кӯтоҳ	短元音
сараъзоҳои ҷумла	句首
сарҷумла хабари сода	简单的句首
сиғаи амрӣ	祈使语气
сиғаи хабарӣ	语气词
сиғаи хоҳишмандӣ	语气词（表示条件）
сиғаи шартӣ	条件语气
сиғаи эҳтимолий	语气词（表示可能）
сифат	形容词
сифати аслий	性质形容词
сифати нисбӣ	相对形容词
сифати феълӣ	动词性形容词
сифатҳои мураккаб	复杂形容词
сифатҳои сечузъа	形容词的三个级别
сифатҳои сода	简单形容词
сифатҳои умумичузъ	性质形容词
сифатҳои якҳичой	单音节形容词
сонант	响亮
сохтор	结构
сохтори морфологӣ	形态结构
сохтори ҳичо	音节结构
талаффузшаванда	发音
танҳо	单独
тарзи мафъул	有问题的方式
тарзи миёна	中间型
тарзи фоил	动词形式
тасриф	时态
тасрифи феъл	动词时态

тафовут	区别
фeъл	动词
фeъли гузаранда	及物动词
фeъли монда	不及物动词
фeълҳои бавосита	间接动词
фeълҳои бевосита	直接动词
фeълҳои гузаранда	及物动词
фeълҳои дуруст	规则动词
фeълҳои ёридиҳанда	助动词
фeълҳои маънодор	有意义的动词
фeълҳои модалӣ	情态动词
фeълҳои монда	不及物动词
фeълҳои мураккаб	复杂动词
фeълҳои мустақил	独立动词
фeълҳои нодуруст	不规则动词
фeълҳои омехта	混合动词
фeълҳои сода	简单动词
фeълҳои сохта	虚构动词
фeълҳои таркибӣ	复合动词
фeълҳои тасрифнашаванда	难以辨别的动词（汉语里没有此说法）
фeълҳои тасрифшаванда	容易辨别的动词（汉语里没有此说法）
хабари мураккаб	复合谓语
хабарҳои номӣ	名称谓语
хабарҳои чида	精选谓语
хусусияти морфологӣ	形态特征
хусусиятҳои синтаксисӣ	句法特征
ҳамсадо	声母

ҳамсадоҳои ҷуфт	辅音
ҳарф	字母
ҳиссаҷа	助词
ҳиссаҷаи инкорӣ	否定助词
ҳиссаҷаи мамнӯъкунанда	分词
ҳиссаҷаҳои инкорӣ	否定助词
ҳиссаҷаҳои ишоратӣ	指示助词
ҳиссаҷаҳои қиёсӣ	比较助词
ҳиссаҷаҳои маҳдудӣ	限制助词
ҳиссаҷаҳои пайвасткунанда	连接助词
ҳиссаҷаҳои саволи	疑问助词
ҳиссаҷаҳои тасдиқӣ	肯定助词
ҳиссаҷаҳои таъкидӣ	强调助词
ҳиссаҷаҳои шаклсоз	形成性助词
ҳиссаҷаҳои эҳсосӣ	情感助词
ҳичо	音节
ҳичои баста	闭音节
ҳичои кушода	开音节
ҳолат	状态
ҳоли дараҷа	程度状语
ҳоли замон	时间状语
ҳоли макон	处所状语
ҳоли мақсад	情态状语
ҳоли миқдор	程度状语
ҳоли дараҷа	程度级别
ҳоли муқоиса	对比状语
ҳоли сабаб	原因状语
ҳоли тарз	方式状语
ҳоли хилоф	相反状语

ҳоли чида	伴随状语
ҳоли шарт	条件状语
чамъ	集体、复数
чинс	性别
чинси занона	女性
чинси мардона	男性
чинси миёна	中性
ҷонишин	代词
ҷонишинҳои ишоратӣ	指示代词
ҷонишинҳои манфӣ	否定代词
ҷонишинҳои муштарак	共享代词
ҷонишинҳои нафсӣ	人称代词
ҷонишинҳои нисбӣ	关系代词
ҷонишинҳои номуайяни	不定代词
ҷонишинҳои пайвасткуннада	连接代词
ҷонишинҳои саволи	疑问代词
ҷонишинҳои соҳибӣ	物主代词
ҷонишинҳои таъинӣ	指定代词
ҷонишинҳои шахсӣ	人称代词
ҷумлаи амрӣ	祈使句
ҷумлаи бешахс	非主谓句
ҷумлаи дутаркиба	复合句
ҷумлаи иловагӣ	附加句
ҷумлаи инкорӣ	否定句
ҷумлаи мураккаби пайвасти баста	并列复句 (完整的)
ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак	没有连词的复句
ҷумлаи мураккаби пайвасти кушода	并列复句 (不完整的)
ҷумлаи мураккаби пайвасти паиҳам	复合句

чумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдор	有连词的复句
чумлаи мураккаби пайвасти сертаркиб	复合句
чумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ	复杂复合句
чумлаи мураккаби пайвасти ҳолӣ	现在时的复合句
чумлаи мураккаби пайвасти ҷудой	复杂分句
чумлаи мураккаби тобеи бепаивандак	从句复句
чумлаи мураккаби тобеъи сертаркиб	复杂句（成分比较复杂）
чумлаи нопурра	不完整的句子
чумлаи пайрави замон	时间分词
чумлаи пайрави макон	地点分词
чумлаи пайрави мақсад	目的分词
чумлаи пайрави муаяйнкунанда	定语分词
чумлаи пайрави мубтадо	主语分词
чумлаи пайрави натиҷа	结果分词
чумлаи пайрави пуркунанда	宾语（补语）分词
чумлаи пайрави сабаб	因果分词
чумлаи пайрави тарз	形式分词
чумлаи пайрави хабар	谓语句
чумлаи пайрави хилоф	相反句子
чумлаи пайрави ҳол	连续句
чумлаи пайрави шарт	条件关系
чумлаи пурра	完整的句子
чумлаи саволӣ	疑问句
чумлаи сода	单句
чумлаи сода	单句
чумлаи тафсилӣ	详细句子
чумлаи хабарӣ	谓语句

чумлаи хитобӣ	感叹句
чумлаи хуллас	总结句
чумлаи ҳикоягӣ	陈述句
чумлаи яктаркиба	复合句
чумлаҳои унвонӣ	标题句
чумлаҳои чидааъзо	分类句型
ҷуфт	双
шакли танҳо	单句
шакли ҷамъ	复句
шаклҳои ғайритасрифӣ	非分配形式
шаклҳои тасрифӣ	分配形式
шахсӣ	个人；私人
шумора	数词
яксадо	单音词